

Б 42

Ч | 12

Михайло Чабанівський

СРІБНІ
КЛЮЧІ

Михайло Чабанівський

СРІБНІ
КЛЮЧІ

Оповідання

РАДЯНСЬКИЙ ПИСЬМЕННИК
КИЇВ 1953

ТВОРЦІ КРАСИ

Жовті хвилі Дніпра одноманітно б'ють в піщаний берег, ліниво відкочуючись і знову надпливаючи. Над берегом лине шерех — то річкові хвилі невтомно перемивають пісок. Берег тепер уже чистий. Ніде не видно розкиданих дощок, кучугур вапна, використаної опалубки. Замість безконечного потоку плотів, барж з цементом і білим піском, на Дніпрі тепер вільно гуляють легенькі байдарки з романтичними назвами, лунають співи, музика.

Алі Назимов присідає на камінь, занурює у теплу воду босі ноги, оглядається навколо. Як все змінилося на березі! Ще ж учора тут скреготали крани і бетономішалки, прудко бігав маленький паровозик, шумів транспортер, подаючи у височінь червону цеглу. День і ніч тут снували сотні будівельників в оббризканих цементом фартухах і комбінезонах, в просторих гумових чоботях. Майже на кожному корпусі висіли лозунги, закликаючи людей достроково закінчити механічний цех, силову станцію...

Так було ще недавно, а сьогодні не візнати будівельного майданчика. Замість камелярів і такелажників по майданчику ходять тепер інженери-експлуатаційники в блискучих окулярах і чистих костюмах, ретельно оглядаючи об'єкти, записуючи щось у свої блокноти.

Один такий інженер, рожевощокий, мов дівчина, особливо чомусь часто потрапляв на очі Алі Назимову. Важко сказати, що саме не сподобалось Алі Назимову в цьому юнакові: рожеві дівочі щоки, дбайливо вив'язана квітчаста краватка чи його блискучі окуляри. Алі ревниво стежив за кожним рухом молодого інженера, зустрічаючи його то в дворі заводу, то в прохідній. І щоразу, зустрічаючись з молодим інженером, Алі хмурився й ішов собі геть. Очевидно, це почалося з того прикрого випадку в цеху.

Якось, проходячи повз механічний цех, Алі побачив у вікно сірий квадрат бетону, на якому струнким рядом стояли блискучі новенькі верстати. За одним із них працювала Жєня. Осяяна сонцем, строго зосереджена, Жєня пильно стежила за різцем, навіть на мить не відриваючи від нього погляду. Золота стружка звивалась під її рукою, блищала на сонці. У цех зайшов рожевощокий інженер. Він зупинився біля верстата Жєні, нахилився до неї, щось сказав, і рука його ненароком лягла на її ніжну руку...

Терпкий біль стукнув у серце. Алі пройшовся по подвір'ю, зазирнув до силової станції, довго стояв біля вагонів з доломітом,

потім знову повагом пройшовся повз механічний. Женья тепер стояла біля верстата сама. Таке ж заклопотане обличчя, та ж зосередженість рухів, але вираз очей здався Алі надто урочистим і осяяним. Ех, Женья, Женья...

Алі глибше занурює ноги у теплу лоскотливу воду, під пальцями шерхотить вимитий водою пісок. Дно здається викладене золотом. Пахне річковим повітрям, замуленим корневищем, снастями. Десь за лиманом упали косі пасма дощу. На заході креснуло небесним вогнем.

За день нагрітий пісок тихо шумить під ногами. Алі іде повагом — у нього є час. Ще півгодини до кінця зміни — раніш він не зустрінеється з Женею. Можна пройтись по березі, подумати. Чомусь згадався батько, сивоусий, зігнутий життям, мудрий, як саме життя. Побачив би оце він Алі, напевне, сказав би:

— Звик до місця, важко покидати насліджений куток? Така доля у будівельника — щоразу починати нове. Приходить він на голе місце, навкруг бур'яни та яри, вітер виє по урвищах. Через два-три роки дивись — звелися світлі будови, пролягли асфальтові дороги, зашуміли цехи. Приходять люди сюди, справляють новосілля, а ти, будівельник, їдеш знову в інше місце, починаєш все спочатку.

Алі пам'ятає одну його розповідь. Було це до революції. Батько, першокласний каменяр, клав стіни тюрми. А потім за участь у забастовці сам потрапив у ту тюрму... Сміявся все: добрі стіни виклав, не вирватись із-за них...

— Ех, батьку, батьку, — зітхає Алі. — Більше половини життя прожив у холодному, сирому бараці, хоч власними руками спорудив не один десяток високих будинків. Для кого? Не для себе. Будівельник для себе нічого не будував. Тепер от у Алі зовсім інше, все не так, як у тебе, батьку. Є світлий будинок, є доля світла... Отой будинок уже поплив пароплавом вниз по Дніпру, і коли Алі прибуде на нове будівництво, там уже буде підготовано для нього хороший куточок для життя. Все тепер не так, як колись. І не це зараз хвилює, не це мучить Алі. Виникло у нього інше важке завдання — не все може взяти з собою будівельник, переїжджаючи на нове місце. Голубоокого щастя іноді не вдається взяти з собою на пароплав!

Що б ти сказав на таке, батьку? Мабуть, зовсім не зрозумів би, здивувався. Може, сказав би: не буде Галя, буде другая? Але тепер складніше у Алі Назимова — трапилася раз в житті Женья і іншої бути не може. Прийшла назавжди. Тут, на берегах Дніпра, він, Алі, син Радянської Татарії, знайшов своє щастя, свою долю. В оцю будову, що зросла біля Дніпра, вкладена і його праця, його талант. От уже кілька днів, як відчалив пароплав, увозячи партію будівельників. За ними поплили його речі, його збірний будиночок-красень. А він ходить тепер понад берегом, позираючи на годинник, вгамовуючи дурне, розбурхане серце своє...

Дивно ж трапляється в житті. Коли вперше зустрілись і відчули, що давно вже

шукали одне одного, все здавалося простим і зрозумілим. Женья була хорошою арматурницею, не раз її відзначали за добру працю. А потім, через рік, коли вже завиднівся кінець будівництву, раптом пішла на курси. Стріпнувши своїми золотими кучерями, сказала рішуче:

— Не вмовляй, я вирішила і не зміню рішення.

Важко зітхнув тоді, наблизився до самих очей, заглянув у золоту глибіню. Звідти вийшло таким теплом і сяйвом кохання, що Алі аж сп'янів від щастя. Хіба він міг відрадити Женью? Хіба вмовиш, коли і сам бачиш правоту її прагнення до того, що було її мрією?

Дні збігли швидко, тепер настала розлука. Як все блискавично промайнуло! Женья прибігала до нього завжди заклопотана своїми справами, з конспектами і кресленнями, зустрічі були короткими, діловими. Коли слава про Алі Назимова широко залунала на будівництві, коли він одержав чарівний отой будиночок з передпокоєм, спальнею, їдальнею і ванною, здавалося, все тепер стане на місце, і Женья залишиться у нього назавжди. Але вона, вислухавши Алі, сказала дипломатично:

— Сьогодні такий чудовий вечір...

Схожа на десятикласницю, бистра і гомінка, вона ніколи не сиділа на місці, вела Алі кудись на танці, або просто до Дніпра, на човен. Голос у неї був дзвінкий, задушевний. Лилосся над водою широко і дуже:

Все проходять рани, поздно или рано,
Но любовь, мой милый, не проходит, нет...

Алі минає високий корпус складального цеху, зупиняється біля стіни, на якій ще й досі видно великі букви, трохи стерті негодою і часом: «Працювати, як бригада арматурників Назимова». Приемний лоскіт пробігає по тілу. То були гарячі, жаркі дні! То були дні незабутні ще й тому, що тоді ж сталася ота вимріяна, ота щаслива зустріч з Женєю...

В цю мить розчинилися двері прохідної, і на вулицю вийшов рожевощокий інженер. Алі хотів було круто звернути за рiг, але патомість підійшов до інженера, глянув на його блискучі скельця, сказав з викликом, показуючи на стіни цеху:

— Тут моїх п'ятсот безсонних ночей!

Рожевощокий здивовано глянув на Алі, поправив окуляри.

— Ви бетоняр?

— Арматурник,— відповів Алі і знову визивно сковзнув поглядом по блискучих окулярах інженера.

— Алі Назимов? Так?

— Так, але...

Він не докінчив, бо інженер, широко ступивши вперед, схопив його руку і з силою стиснув її.

— Радий бачити вас, товаришу Назимов! Як же — чув про вас, всі газети писали... Рекорди, героїка, ветеран будівництва...

Юний інженер говорив так захоплено і щиро, що Алі просто розгубився і стояв перед ним, мов той школяр, що завинив перед учителем. Та інженер не помічав розгубле-

ності арматурника, він продовжував палко говорити, наче довго мовчав і оце лише тепер трапилася нагода висловитись.

— Знаєте, першокласний завод, завод-сад... Легко і приємно працювати тут... Золоті руки робили його...— Він випустив, нарешті, руку Алі і запитав:

— А ви де ж зараз, на курсах?

Алі помовчав, потім відповів:

— Я будівельник, і курси свої давно пройшов...

— Знаєте,— говорив інженер, наче не чувши відповіді,— які прекрасні кадри вийшли з колишніх мотористів, бетонярів... У них ще неvistачає досвіду, рука, так би мовити, ще тремтить, але яка любов до машини, яка наполегливість! От взяти хоча б Євгенію Подоляк, молода ж зовсім.

— Вона з моєї бригади, була кращою арматурницею...

— От-от,— підхопив інженер,— саме так — кращою, а тепер вона стоїть біля верстата, і по всьому видно, з неї буде людина! У неї хватка, а хватка — це талант!

— Талант потрібний для кожної професії...

— Вірно, правильно! — вигукнув інженер.— Я цілком погоджуюсь. Хоч я по професії інструментальник, я дуже високо ціную вашу професію будівельника. Важка, але почесна, навіть романтична професія. Будівельник — все одно, що першовідкриватель життя, творець краси. Під його умілою рукою оживає камінь, глина, сучкувате дерево... Це він прокладає в пустелях дороги, будує заводи

і гідростанції, зводить світлі будинки. І я вважаю, що у нас ще не додумались, як треба по-справжньому шанувати трудовий подвиг будівельників. Далеко не вся наша молодь знає тепер імена творців Тракторобуду, Дніпробуду, Краммашбуду! А повинна знати! Бо це ж герої, про яких лунала велика слава по всій країні.

— Ото ж бо й є! — продовжував розвивати свою думку інженер. — Я б ставив на кожному будівництві, на найвиднішому місціobelіски слави. Так, так,obelіски слави. Гранітні. А на них золотими літерами вибив би прізвища героїв, що своїми руками покликали до життя пустелі й голі степи. І тиме робітник на зміну, щоразу буде дивитися на тойobelіск, згадувати імена героїв. І це не для краси, не для «годиться». Для діла! Знатиме молодий робітник про подвиги бетонярів, арматурників, водолазів, каменярів — більше любитиме свій завод, споруджений роботящими руками будівельників, краще берегтиме його. Правда?

Алі не сподівався почути від оцього безвусого інженера таких слів. В серці арматурника грала гаряча хвиля радості. Він стояв і слухав оці слова, наче чарівну музику, а сам думав: «Аж до цієї несподіваної зустрічі, до цієї миті він з якоюсь ревністю і настороженістю поглядав на цього юного хазяїна, що прийшов на готове і так сміливо всім розпоряджається. Гризли сумніви: чи ж оцінить він всією повнотою серця подвиги, працю будівельників?»

Почувши все це, Алі Назимов навіть розсердився на себе. Як він міг так думати! Як він міг кілька хвилин тому сказати цьому юнакові про п'ятсот безсонних ночей? Завжди скромний і мовчазний, він і зараз, почувши оті слова інженера, знову змовк, бо ніколи не любив пишних і гучних слів про себе і свою професію. Схвильовано, але трохи якось винувато Алі потиснув руку інженерові, побажав йому щастя, широко закрокував до пристані. Звідти линули призивні гудки пароплавів, відлунюючи вдалині...

...Вони пливли човном серед безмовної гладіні води, прямуючи за течією. Місяць щедро розливав своє тремтливе срібло, і воно мерехтіло на воді, мов живе. Алі опустив весла, відкинувся на корму, заплющив очі. Десь обізвався баян, захлинувся від безмежжя почуттів.

Першою порушила мовчання Женя:

— Ніколи не думала, що ти можеш бути таким вредним!

— Уяви собі — можу! — з викликом відповів Алі і підвівся. Він наблизився до обличчя дівчини, жарко дихнув:

— Можу! І не лише тебе приревнував до отого юнака в розкішній краватці, а й завод. Увесь завод! Ти можеш це зрозуміти?

Він помовчав, вдивляючись в лице дівчини, наче бачив його вперше, знову відкинувся увесь, засміявся:

— Дивне почуття, знаю, а от — було. А потім, коли поговорив з інженером — соромно

стало. Ох, і відшмагав же він мене! І не лаяв, а от — наче поскуб за чуприну! І знаєш,— Алі знову нахилився до дівчини, наче звіряв їй найбільшу таємницю серця,— хлопець — голова! Якось ширше він дивиться на все, глибше. Як він говорив про будівельників! Ніколи б мені і на думку не спали такі слова. Герої, каже, творці краси, от!

Женя слухала, а обличчя їй яснішало. Вона не зводила очей з юнака.

— Або хоч і про той чудовий будинок, що його закріплено за будівельником. Це ж Сталін, — говорив інженер, — так наказав, щоб жив будівельник у красивому будинку, щоб перевозили його за ним у всяке місце.

Дівчина тепло посміхнулась і пригорнулась до Алі.

— Ти зараз такий красивий, Алі, такий красивий...

Вона доторкнулася до його щоки своїми шовковими кучерями, зашепотіла:

— Дніпро, Волга, вічний стукіт коліс вагона, все життя в путі... А мені хотілося, щоб біля будиночка отого ще й садочок був такий, знаєш, невеличкий, виплеканий своїми руками. Як у дитинстві — з білими піщаними доріжками. З кущами агрусу... Ти от все говорив мені про новобудови, про незвідані степи, де мають бути нові заводи. Хороші слова. Люблю тебе такого... Але чому ж ти ніколи не сказав мені про те, що в мене на думці? Хіба візьмеш з собою звідси кудись на край світу садок, хіба можна бути вічним

пасажиром? Адже ти, будівельник, — наче той транзитний пасажир, що робить лише короткі зупинки на окремих станціях...

Алі Назимов мовчав. Лилося, струменіло з неба голубе світло, вкриваючи сріблястою ковдрою землю. Човен занесло далеко за місто, треба було повертати назад. Алі тихо взяв весла в руки, торкнувся води. І коли вже під'їжджали до пристані, юнак поклав весла, сказав:

— Тепер я розумію, чому ти пішла на курси інструментальників.

Женя стрепенулася:

— Ти не сердися на мене, любий? Ні? Ти не можеш сердитись за це, не маєш права. Адже я сказала про це лише тобі...

Вона підхопила його під руку. Вони тепер уже йшли берегом, поволі піднімаючись крутим спуском. Попереду горіло вогнями місто, шумливе, гаряче, невгамовне. Прощаючись, Алі тихо сказав:

— Що ж, — садочок річ непогана. Хороша річ! Але мені хочеться, щоб сади були у всіх наших людей, по всій землі щоб квітли вони. А для цього треба побудувати греблі, електростанції, заводи. Так, треба будувати. І я буду ватиму!

І, може, вперше за весь час Женя обхопила його шию обома руками, мов маленька дівчинка, припала до його грудей:

— Алі, любий, їжакуватий, впертий і рідний. Нічого, нічого ж ти не розумієш у моїх словах...

Гомінка надвечірня пристань. Гучномовець розкотисто заливається арією, лунають гудки пароплавів. Дніпро поцяткований синіми вогниками, повз які проходять баржі, залиті світлом пасажирські пароплави, бистрі скутери. Алі Назимов іде понад берегом, вдивляючись у мерехтливі цятки, що позначають фарватер. В руках у нього щойно куплений квиток.

І коли він уже повертався назад, щоб прямувати до свого пароплава, в юрбі пасажирів раптом замайоріло знайоме квітчасте плаття, блиснули золоті кучері. Підійшла, глянула запитливо, тихо промовила:

— Тобі ще два тижні відпустки, Алі. Може, побув би ще...

— Не сидиться без діла, — посміхнувся Алі.— Бачиш, що робиться? Он скільки людей їде. І всі в Каховку. Будівництво кличе...

— Скоро там почне працювати інструментальний...

— Без цього не обходиться будівництво...

Дівчина радісно блиснула голубими очима:

— В Каховку пароплави відходять через день, Алі. Ти там дізнайся про інструментальний і напиши.

Вона більше нічого не сказала, та Алі Назимов тепер уже знав, що їх дороги ніколи не розминуться.

НАЙВИЩА НАГОРОДА

Ми йшли по теплому дніпровському піску і дивились у каламутну воду, що безтурботно хлюпотіла, невпинно прямуючи до моря. Парторг третьої будівельної дільниці Семен Максимович Супрун, сивий літній чоловік з правильним строгим профілем і довгими козацькими вусами, рубав повітря руками і запально говорив:

— Я від тебе не вимагаю цілу добу сидіти на дільниці, не хочу також, щоб ти був нянькою у бригадирів. Але якщо ти головний інженер, то, будь ласка, потурбуйся знати своїх підлеглих не лише по анкеті, а найперше — по ділах. Інакше тоді на якій підставі ти називаєшся головним інженером?

Тільки-но закінчилися партійні збори, і Семен Максимович іще пломенів вогнем пристрасної і суворої розмови про найголовніше для керівника: про вивчення ділових якостей людей, про знання кадрів. Слова, повні докору і вогню, стосувалися головного інженера дільниці, якого комуністи суворо критикували.

— Комунізм будують люди, а не самі екскаватори, це треба пам'ятати. Люди вирішують долю планів. А раз так, то яке ж ти маєш право гірше знати якості людей, підлеглих тобі по службі, ніж екскаватор? Га?

Сонце хилилося за сірі високі горби, вкриті буркуном і кураєм. На тих кам'яних горбах, кажуть, колись стояли турецькі укріплення, знищені потім російськими військами. Червоне проміння густо заливало землю, воду, забарвлюючи все в багрянний колір. Мій супутник, вдихаючи на повні груди холоднувате повітря, що линуло з Дніпра, потроху заспокоювався. Я глянув на суворе, зранене в боях обличчя парторга і подумав про те, що Супрун пройшов складний шлях життя і що той шлях був не легкий.

По Дніпру йшов пліт. На невеличкій площадці, прикріпленій просто до стовбурів ялиць, стояла дівчина в червоній кофтині. Була ця плотарка така юна й красива, що ми не могли відвести від неї погляду. Вражала вся неповторна картина: пліт з куренем, з таганком, юна дівчина, вся залита червоним сонцем, зелені береги Дніпра...

— Троянда,— сказав роздумливо Супрун, милуючись силуетом дівчини, що пропливала повз нас, наче в казці.— Квітка.

Він трохи помовчав, потім раптом спитав:

— А знаєте, звідки оце вона жене ліс? З Білорусії. З усіх усюд ідуть сюди плоти. З усієї нашої радянської землі. І знаєте, ота чарівниця не вперше тут. Оце чи не втретє причалює за літо до наших берегів.

Почувся гуокіт моторів, і ми побачили дві білі річкові яхти, що мчали, мов птиці. Велика хвиля підкотилася аж до берега, лизнула сухий пісок, і він зашипів, наче той розпечений на сонці залізний лист, якого кинули у воду.

— Яхтсмен Гриша Кудін,— пояснив Семен Максимович, вказуючи на передню яхту «Чайка».— А якщо говорити точніше, то шофер п'ятитонного самоскида. Бідовий хлопець. Бачите, як кружляє навколо плоту? Білоручку свою зустрічає, Саню...

Розповідаючи про Гришу Кудіна, Супрун поблискував глибокими проникливими очима, наче він був закоханий у цього юнака.

— Чудовий хлопець, вогонь. От хоч би той випадок з путівкою Шалигіна. Ви вже встигли познайомитися з нашим Шалигіним, першим шофером будівництва? Варт. Так от, захворів якось Шалигін, а йому треба було заступати на зміну, саме відповідальний строк виспів для закінчення котлована. Почув про біду Гриша Кудін, що тільки-но здав машину після важкої зміни, взяв у Шалигіна путівку та й виїхав на другу зміну працювати. Без відпочинку! От який наш яхтсмен!

— Чудовий хлопець, красаота,— продовжував мрійливо Супрун.— Він мені, знаєте, нагадує одного хлопця, Хмелюка Івана, рядового солдата-кулеметника з моєї роти. Ми з цим Хмелюком у громадянську Сиваш форсували. Ви маєте уявлення про Сиваш, про оту гиблу воду? Та не у воді справа. Ось, значить, про Хмелюка. Був він біля мене не-

відступно. Молоденький, синьоокий, мов дівчина... Все просив мене — розкажи та розкажи, товаришу командир, що таке комунізм. Я вже йому і так, і так пояснюю, він слухає, слухає, аж очі заплющить, так йому подобаються мої слова, а потім, коли скінчу, крекне та й скаже: а все-таки розкажіть іще, як воно буде при комунізмі? Ну так, знаєте, розкажіть, без вчених слів і взагалі без зайвих слів, конкретно... А що я міг йому розповісти, коли я й сам тоді не дуже розбирався... Як ото вже послали на курси політкомісарів, тоді я все зрозумів, та вже пояснити Іванові Хмелюку не зміг — загинув він у боях. А бився ж із ворогами, мов сокіл! Всю Україну пройшов з «Максимом», так і вмер, тримаючи зброю в руках...

Семен Максимович глибоко зітхнув.

— От уже скільки літ минуло з того часу, а й досі не можу забути Ваню Хмелюка... І знаєте, болить серце, що не зміг тоді як слід відповісти на його запитання. І, може, тому все життя, де б не був, що б не робив, відчуваю себе агітатором. Яке це велике, яке це святе діло — пояснювати людям, розповідати про комунізм! От би жити мені ще так років, ну, років з двадцять... Та ось уже... шостий десяток завершую. Скоро й померати.

Я сказав щось про те, що, мовляв, рано йому думати про смерть, адже він ще міцний і повний сил. Суповн посміхнувся, запалив цигаоку, відкашлявся.

— Таким, як я, смерті боятися нічого. Не в цьому річ. Мало зробив — оце болить.

Семен Максимович помовчав, потім раптом повернувся до попередньої теми.

— Розповідати про комунізм... Хіба є щось цікавіше і благородніше? Я от щось ніяк не можу знайти книжки, знаєте, такої доброї книжки, романа чи там повісті про комунізм. Потрібна така книжка людям. Певний, що такий роман кожен прочитав би залюбки. Так би й назвати цю книжку — «Наше завтра». Га?

Супрун подумав мить, потім усміхнувся своєю лагідною посмішкою, покрутив головою:

— Ні, назва не підходить. Дуже вона якась така... буденна, невиразна. Про комунізм буденно не можна писати. Про комунізм треба говорити так, щоб із кожного слова іскри сипались, щоб запалювало воно серця вогнем. Я, звичайно, розумію, що знайти такі слова не так легко, але їх треба відшукати! До речі, по секрету: Гриша Кудін теж вірші пише... Під Дем'яна Бедного підладжується, проти паліїв війни в основному в нього. Але ви не пообуйте просити у нього вірші — не дасть! Він навіть мені показав під великим секретом. Просив, щоб мовчав, а то якщо розкажу хлопцям та дівчатам, з будівництва втече... Такий він у нас...

Ми пройшли добрих два кілометри, повернулися назад. Семен Максимович витяг з кишені годинника.

— А ви знаєте, час біжить. Скільки ми тут прогуляли, а вже вечір. А мені ж іще треба сьогодні в гуртожиток на Зелене

селище. Там комсомольське весілля — Василь Коломиєць, бригадир електриків одружується. Обіцяв неодмінно бути — інакше не можна. Потім ще треба зайти до Петі Кіптя, є в нас такий молоденький муляр Петя Кіпоть. У нього вчора була перша получка, хлопець одразу одержав чимало грошей, може витратити без пуття. Треба дати пораду, як будувати свій холостяцький бюджет. Справа серйозна, були вже сумні випадки, бо не догледіли вчасно за молодими.

Семен Максимович змовк, задумався. Десь грали на гітарі, хтось скаржився на одинокого гармоніста, що спати не дає дівчатам... По Дніпру літали бистрокриллі скутери, мчали байдарки. Супрун заплющив очі. Може, він витав десь далеко в цю мить, згадуючи щось своє, а може, обдумував якийсь складне питання життя. Хід його думок, все його мислення, ота закоханість в юну поросль життя полонили мене. Передо мною на весь зріст стояла людина з красивим мужнім обличчям воїна і з сивиною мудреця. Я знав, що Семен Максимович — старий комуніст, що все його життя пройшло в боротьбі. Молодим слюсарем катеринославських майстерень пішов він у жовтневий буревій на битву з білобандитами. Він форсував Сиваш, громив Врангеля, гнав з рідної землі петлюрівську й махновську погань. На його тілі були сліди американської і англійської зброї. Він десять раз лежав у госпіталі, сім раз утікав од лікарів, щоб скоріше потрапити на фронт. В тридцятому році, коли Супрун виїхав на село

серед інших мобілізованих комуністів, в нього стріляли з куркульського обріза.

— Ви чули коли-небудь про таке село — Заброди? — раптом звернувся до мене Супрун. — Назва якась дивна, але село цікаве. Там я колись був замполітом в МТС. Важко, ой важко було починати нове діло в Забродах! Знаєте, поки налагодили МТС, поки зміцнили колгоспи — лиха набралися. Про нас у районі так і говорили: «бродять Заброди», тобто, було в нас тих неполадок... А тепер полюбуйтеся — колгосп-мільйонер, дві Героїні Соціалістичної Праці. От тобі й Заброди! Давно я не писав туди, а там же друзів у мене чимало. Треба відновити зв'язки.

Семен Максимович ще раз глянув на годинник, чемно вклонився і швидко подався в містечко. Я дивився вслід цій людині з легкою ходою, замислений і схвильований. Треба було мати велику любов до життя, щоб після всіх випробувань і злигоднів так легко ходити по землі.

Помившись і вбравшись у святковий костюм, я пішов у Зелене селище. Мені дуже хотілося побувати на весіллі, адже там буде Семен Максимович, а до цієї людини мене тягло, наче магнітом. Знайти будинок, де грали весілля, не важко — сім баяністів виконували вальс біля двоповерхового будинку, просто на подвір'ї танцювали. Я спитав у молоді й дізнався, що Семена Максимовича ще нема. Це здивувало мене — адже Супрун говорив, що неодмінно побуває на весіллі. І

раптом я збагнув: ну ясно ж, Супрун спочатку зайшов до Петі Кіптя і, очевидно, затримався. Я розпитав, де живуть муляри, швидко попрямував туди.

В темряві зустрівся з Супруном. Він ішов мимо молодих насаджень, похиливши голову. Побачивши мене, зробив знак рукою, який означав запрошення підійти.

— Втомив мене отой красень Петя Кіпоть,— сказав він,— зелений ще парубійко... Довелося цілу лекцію прочитати про те, як жити на світі... Розумієте, уже встиг усі гроші витратити.

Семен Максимович різко махнув рукою, зупинився, потім додав:

— Ну, ходімте ж на весілля!

Тільки-но молодь побачила Супруна, відразу ж припинилися танці, всі направилися в приміщення. На зсунутих столах непочата стояла закуска і випивка.

— Що ж це ви? — здивовано сказав Супрун, сідаючи.— Досі не випили по чарці?

— Вас чекали, Семене Максимовичу,— відповіла жвава дівчина з білими косами, складеними вінком. Це була молода — Галя Приймак, геодезистка.

— Даремно, і я б сказав, неправильно,— мовив Супрун.— Я ж говорив, починайте без мене, адже самі знаєте — міг забаритися.

— А ми теж ділом були зайняті,— посміхнувся осяяним обличчям Коломиєць,— ми ж танцювали...

Наповнили чарки. Супрун оглядав присутніх, привітно киваючи юнакам головою. Були

тут представники всіх професій, включно до «богів будівництва» — начальників земснарядів. Поважно сиділи водії бульдозерів і самокидів, електрики і крановщики, екскаваторники і мотористи. Збуджено цвіли личка дівчат. За одним столом сиділи гості з Білорусії — плотарі. Серед них була та сама дівчина, яку ми бачили сьогодні ввечері на плоту. Обличчя їй пашіло вогнем молодості, очі горіли щасливим світлом: біля неї сидів Гриша Кудін.

Підняли чарки. Всі підвелися. Супруна попросили сказати перший тост. Він обвів поглядом присутніх, поправив руками свої довгі вуси.

— Вип'ємо, товариші, за наших молодих... за наших молодих будівників комунізму!

Весілля почалося.

Обличчя Семена Максимовича було втомлене, але щасливе. Навкруги кипіло вино молодості, посміхались обличчя юних людей. В свій час Семен Максимович обережно доторкнувся до душі майже кожного з них, подав міцну руку друга і наставника в трудну хвилину зростання. І оці молоді люди розкривали перед ним свої гарячі серця, тяглися до нього, як трава тягнеться до сонця. Яке ж то щастя — любов людей! Супрун користувався цією любов'ю і гордився нею. Це була найвища нагорода за все його многотрудне життя.

Вибравши хвилину і показуючи очима на стіл, де сиділа чарівна плотарка з Білорусії, Супрун сказав мені на вухо:

— Знаєте, по всьому видно — не поїде ота Саня від нас... Б'юсь об заклад — буде незабаром ще одне весілля...

Семен Максимович усміхнувся. Закохано дивився він на молодий шумливий сад життя, виплеканий його дбайливими руками, і душа його вкрай була переповнена теплим сонцем.

СРІБНІ КЛЮЧІ

Шлях стелеться під ногами зеленим споришем, над головою співають жайворонки, у повітрі літають золоті пилінки квітування — гей, як же хороше в полі! Саливон Равлюк, пишновусий старик, пов'язаний червоним башликом, хоч надворі спека, все йде собі та йде по зеленій дорозі, посміхаючись до сонця. Попереду добрий гак шляху, сонечко якраз на порі, на душі тепло і якось навіть лоскотно. Усе навколо співає, підсвистує, підтанцьовує, наче на весіллі. Навіть тендітні рожеві грамофончики придорожньої берізки — і ті виграють якісь веселі пісеньки, а їм вторять трав'яні стрибунці, піднявши до неба маленькі зелені лютні.

Іде дід Саливон шляхом, підморгує кудлатою бровою всім зустрічним, мугиче пісеньку. Обрій мріє тремтливим маревом, вирівнює горби і видолінки, все вкриваючи блискучим дзеркалом.

Саливон сходить на обочину дороги, пропускаячи мимо важкий, п'ятитонний самокид. З кабіни визирають засмаглі обличчя

шофера і гостроносої дівчини. Саливон помахом руки проводжає машину. Від'їхавши трохи далі, машина зупиняється, і з кабінки виходить шофер, кремезний хлопчина в синьому комбінезоні. Оглянувши, за звичкою, скати, він гукає:

— Куди прямуєте, діду?

Саливон показує рукою вдалину і відповідає, підходячи до машини:

— До Дніпра, скупатися захотілося...

— А звідки йдете? — висунула з кабінки гострого носика дівчина. — Якщо це не секрет...

Саливон широко посміхається:

— З Яблучного. Чули про таке село? Сорок кілометрів звідси.

— Ого! — говорить вражено шофер. — І все пішки?

— А що ж тут такого? — дивується старий. — Сорок кілометрів — дрібниця... Я колись усю Росію обходив пішки, шукаючи щастя...

Шофер запрошує діда сідати в кабінку, той дякує, вмощується поруч з дівчиною, поклавши свої речі в кузов. Машина мчить швидко, залишаючи за собою хмари куряви. Шофер виймає цигарки, пригощає діда.

— Далеко ж вам ходити купатися... — очі його сміються.

— А ви, мабуть, у самому Ключовому живете? — питає Саливон, наче не помітивши дошкульного жарту на свою адресу.

— У Ключовому. А вам теж туди?

— Туди, якщо тільки начальство там живе.

— А яке вам начальство потрібне? — втрутилася в розмову дівчина. Обличчя її чепурненьке, світле.

— Найголовніше начальство потрібне, бо серйозне діло маю.

— А хто ж ви будете? — питає шофер.

— Гідролог, — відповідає Саливон і дивиться на своїх супутників, не моргнувши оком.

— Ви — гідролог? — здивовано протягує дівчина, і Саливон бачить, що вона ось-ось вибухне сміхом.

— Якщо по-вченому, то гідролог, а якщо по-простому, то майстер по колодязях Саливон Митрофанович Равлюк з Яблучного. Так мене всюди знають. Я тридцять років по цьому ділі, двісті колодязів сам викопав...

— А що ви будете тепер робити на Каховці? Адже у нас з колодязями все в порядку... — піддражнює старика шофер.

— Серйозніше діло маю, ніж колодязі, — відказує похмуро Саливон і раптом переходить у напад.

— А хто ж ви, мої голуб'ята, будете? Га?

— Я шофер Григорій Кудін, працюю на третій дільниці, — відповів юнак у комбінезоні.

— А я... я... — дівчина зам'ялася, почервоніла і змовкла.

— Ясно, — серйозно каже Саливон, — все ясно.

— І нічого вам не ясно, товаришу гідролог, я вчуся їздити на машині, а працюю в гаражі рахівником. А звать мене Санею, просто так і називайте — Саня...

Деякий час їдуть мовчки, кожний думаючи про своє. Першим мовчанку порушує Гриша Кудін:

— У вас там у Яблучному, видно, яблук ніде дівати.

Дід Саливон опускає донизу свої пишні вуса, тихо відповідає:

— В тому-то й біда, що у нас немає жодної путящої деревини... То хтось у насмішку назвав так село, не інакше...

Видно, що старому неприємно розповідати таке про своє село, де він зріс, прожив довге життя, де живуть його діти й онуки. І може, для того, щоб змінити тему, дід Саливон починає іншу розмову:

— А як у вас з нормами пробігу? Виконуєте?

— По-різному буває,— відповідає Саня замість Кудіна.— Одні виконують, другі перевиконують, треті недовиконують.

— Я не взагалі питаю, а зокрема. Як у вас, товаришу Кудін?

Гриша Кудін голосно сміється, аж очі йому поїнялися вогнем.

— Спочатку я не виконував, тоді почав виконувати, тепер перевиконую. Як буде завтра — не знаю.

— Погано, якщо не знаєш,— бурчить Саливон.— Треба знати. Ви ж на будівництві електростанції працюєте. Так?..

— Так, на будівництві електростанції, а що?

— А підгрунтові води врахували?

— Які такі підгрунтові води?— здивувався Кудін.— Звідки вони взялися у нас?

— Як то звідки? — розпалюється Саливон.— А Ключове чому так називається, га? Не подумав про це? У селі Ключовому було дуже багато водяних джерел, які є провісниками підґрунтових вод. От звідки назва походить. А мене й цікавить, чи врахували інженери оті води, що б'ють з-під землі, чи, може, махнули на них рукою? Від цього залежить доля всього будівництва. Ясно?

— Тепер ясно, — відповів Кудін, посміхаючись,— ви спеціально їдете перевірити, чи врахували інженери підґрунтові води, чи не забули про джерела? Так?

— Так, голубе, так, — признався Саливон.— Це таки правда, дійсно, їду з цим. Гомоніли ми якось із стариками в сільраді про нове будівництво, якраз газети свіжі прийшли, згадали про Ключове. А я візьми та й спитай, хто знає, звідки походить назва села. Різні здогади були. А я бував у цих місцях, не один колодязь викопав у Каховці і в Ключовому, знав походження назви цього села. Отож і розказав старикам, а вони враз:

— Так що ж ти, Саливоне, сидиш тут і казочки нам про срібні ключі розповідаєш! Біжи на Каховку та інженерам розкажи, бо може ж, вони люди не тутешні, не знають про примхи землі. Побудують греблю, а вода візьме та й змиє її. Гей, який збиток державі буде...

Поговорили ми так та й розійшлися. Вирішили, що інженери тут працюють не такі, щоб не бачити, де воно що є. Але на другий день прибіг до мене сусід Панас Сидорович, гукає ще з порога:

— Не можу заспокоїтися, це ти все наробив своїми розповідями про Ключове. Чи не скоять вони лиха будівництву, оті ключі, га?

Почали ми з ним думати. А вранці я надів оцього башлика про всяк випадок, стара поклала мені хліба і до хліба та й вирядила мене в путь-дорогу...

Машина м'яко погойдувалася на накоченій дорозі, а Саливон усе розповідав про те, як стурбувалися селяни Яблучного долею будівництва Каховської ГЕС, як голова артїлі Сидір Іванович Головка пропонував дати коней і як Саливон відмовився від них, бо саме йшли весняні роботи. Гриша Кудін тепер уже не поглядав на свого випадкового пасажира на-смішкувато, як це було спочатку. Він дивився на нього з підкресленою повагою і цікавістю. А Саня, та навіть подумала вголос:

— Розкажу про вас хлопцям на комсомольських зборах! Розкажу, як народ піклується про долю будови...

Старий повів у бік Сані своїм довгим вусом, примружив око:

— То ви комсомолкою будете?

— А що? — Саня повернулася до Саливона.

— Комсомольці повинні приклад у всьому подавати, — суворо сказав Саливон, — а ви, пробачте, в робочий день катаєтесь на машині...

— І зовсім я не катаюся, — заперечила Саня. — Я сьогодні вихідна... От що!

Підстрибнувши на вибоїні, машина враз плавно покотилася по гладенькій вимощеній

дорозі, яка вела до виселку. Побачивши панораму будівництва, що відкрилася перед ним, дід Саливон пожвавішав, розглядаючи все з великою цікавістю. Проїжджаючи повз бетонний завод, що гримів важкими камнедробильними машинами, він запитав, коли завод було пущено і хто його будував. Біля універмагу Саливон запитав про постачання робітників і особливо добивався, чи добра вода тепер у Ключовому, бо добра вода — велика справа. Все його цікавило, до всього у старого було діло.

Гриша Кудін різко загальмував машину, відчинив дверцята кабіни і показав рукою на двоповерховий будинок:

— Оце управління будівництва. Тут знайдете найголовніше начальство.

Саливон подякував, забрав свого вузлика з кузова, і коли вже Кудін збирався захопнути дверцята і натиснути на важіль, старий сказав:

— Дивіться мені!

Він посварився пальцем і грізно поворушив своїми довгими вусами. Гриша Кудін і Саня голосно засміялися, вимахуючи руками. Машина рушила, і Саливон залишився сам.

От і кабінет головного гідролога. Саливон, побачивши за столом дуже молоде обличчя, зам'явся і нерішуче сказав:

— Пробачте, але я хотів до головного... Ви, мабуть, заступник?

Юнак у світлому костюмі і з комсомольським значком на грудях підвівся, поправив своє неслухняне волосся:

— Оце і є головний,— сказав він, запрошуючи сідати. Саливон ще раз оглянув юнака, потім присів на краєчок шкіряного стільця.

— Маю до вас серйозну справу,— почав старий,— прийшов розказати вам казочку про срібні ключі. Хочете?

Примруживши око, Саливон посміхнувся, поворушив своїми довгими вусами. Юнак похвавішав, ближче підсунувся до старика.

— Охоче вислухаю вашу казочку,— сказав він.

— Так от,— почав Саливон,— копав я колись отут, у Ключовому, колодязя... День копаю, другий копаю, третій... Грунт міцний, кам'янистий і сухий, мов криця. Уже глибоченько забрався в землю, а води все нема та й нема. Аж раптом на четвертий день чую — зверху на мене вода ллється. Не встиг я гукнути, щоб подавали драбину, як вода хлинула вниз. Вмить я вже стояв по пояс у холодній воді. Витягли мене на віжках, викручую одержу, а сам дивлюся в колодязь. Ось яке діло — джерело пробилося!

— Ну, що ж, — кажу господареві, — став квартиру горілки, матимеш тепер досить джерельної води.

Тільки ми ото пообідали, аж раптом чую голос господаря з двору:

— Давай сюди, Саливоне!

— Ну, я даю туди, і що ж я бачу? В колодязі немає і краплини води, а ключа як не було. Не повірите, аж волосся на мені заворушилося. Що б воно ото могло бути? Лізу в колодязь, копаю далі і знову натрапляю

на джерело — на цей раз вода ударила знизу. Думав я, думав, але так і не міг добрати, як оті джерела скачуть під землею. Розумієте? От воно які чудеса! Скажіть тепер мені чесно, знаєте ви про них усе? Врахували тут?

Гідролог посміхнувся, пройшовся по кабінету. Дізнавшись про те, що старик прийшов за сорок кілометрів тільки для того, щоб розповісти про ключі і довідатися, чи не являють вони загрози для будівництва, молодий вчений гаряче потиснув старикові руку, щиро сказав:

— Ну що ж, дякуємо вам за турботи, батьку. Вчинок ваш благородний, хороший... А щоб відповісти на ваше запитання, я повинен вам спочатку дещо показати. Ходімо зі мною.

Вони вийшли на широку вулицю, викладену шорстким камінням. На вигоні стояло довге приміщення, яке нагадувало оранжерею. Відчинивши двері, юнак пропустив гостя вперед.

— Гляньте сюди, — сказав він, показуючи на рівні рядки земляних стовпчиків, що лежали на довгих полицях. — Оце книга землі, по якій ми читаємо все, що нам треба. Замість слів тут розміщено керни — зразки ґрунту, вийняті з різних глибин землі. Якщо вмієш читати оцю книгу, то будеш знати все про ґрунти і підґрунтові води.

Юнак довго розповідав старому про досягнення сучасної науки, про відведення в бажаний бік не лише наземних рік, але й підґрунтових вод.

— Для будівництва ці води будуть не страшні. Можна не турбуватися — електростанція стоятиме на доброму ґрунті, і ніякі випадковості їй не загрожуватимуть.

Повертаючись назад у селище, вони йшли тепер берегом Дніпра. Гідролог розповідав про чудеса науки, а Саливон слухав, вражений усім побаченим і почутим. Раптом юнак нахилився, відкинув камінця, і Саливон побачив невеличкий, але пружний стовпчик води, що бив просто із землі.

— Ось воно, молоденьке джерельце, — промовив юнак, підставляючи руку під струмінь води. — Недавно пробилося... Може, воно років сто пробивало собі хід, аж поки оце вирвалося на волю. Даремно трудилося, незабаром доведеться йому, пустунчикові, повертатися назад...

— Скільки вони мені горя завдали, оці пустунчики, — скрушно зітхнув Саливон.

— А тепер вони не стоятимуть на перешкоді людині, — сказав юнак. — Тепер і колодязі будемо копати машинами, та ще які колодязі! Ось я вам зараз покажу машину, яка замінила працю копачів колодязів.

Вони підійшли до якоїсь дивної вишки. На горі повагом крутилося колесо, приводячи в рух товстий залізний вал, що зникав у отворі землі. Поруч на поверхні широкими колами лежало порізане каміння. Саливон помацав руками вийнятий ґрунт і похитав головою. Це був справжній граніт, об який кришеться сталь.

— Чим же оце ріжуть таке каміння? — здивувався старий.

Юнак підвів Саливона до ріжучої деталі механізму, показав на блискучі зуби.

— Діаманти. Діамантами ріжуться все.

— Гей, гей, Саливоне, — вигукнув старий схвильовано, — так оце таке воно робиться на світі!

Надходив вечір. Саливон хвилювався, адже йому ще треба сьогодні повертатися назад.

— Відвеземо вас, — сказав юнак. — А зараз ходімо пообідаємо.

Після доброго обіду, коли було висловлено багато думок і згадано чимало цікавих випадків з життя, Саливон у супроводі гідролога вийшов на двір, де їх уже чекала машина. Попрощавшись з юнаком і подякувавши йому за машину, Саливон подав рукою знак їхати. Коли вони виїхали на асфальтовану вулицю, і вогні ліхтарів освітили все навколо, Саливон аж підскочив від здивування: машину вів Гриша Кудін.

— Не хитруй, хлопче, я все бачу, — сказав старий, посміхаючися. — Де ж ти подів свого самоскида?

— Я зміну закінчив, а коли прочув, що треба везти когось у Яблучне, згадав вас і добровільно погодився прокататися.

Виїхавши за виселок, Кудін зупинив машину якраз проти високого нового будинку, виліз і почав оглядати скати. Саливон помітив, що шофер дивиться не так на скати, як на одне вікно, на другому поверсі. Здогад блискавкою промайнув у голові старого.

— А чи не краще піти тобі і викликати її

самому? Адже ці вигляданячка можуть тягтися ще довго...

Гриша почервонів, але враз отямився, сказав весело:

— А й правда, збігаю я за Санею, а ви почекайте хвилиночку, я миттю.

Незабаром Гриша з'явився, ведучи під руку Саню. Дівчина ще здалека махала рукою.

— От ми й зустрілися! — звучав її дзвінкий голосок. — Думаю, що їхати нам буде весело.

Коли машина вирвалася на широкий степовий шлях, Саливон оглянувся назад і побачив море вогнів, що червонили небо над Дніпром.

— Хороше місто зростає і хороші, прекрасні люди будують його, — сказав старий зворушено. — На основі великого розуму все робиться тут...

— Правильно, — сказав Гриша. — Можете бути певними — у нас все буде гаразд.

Машина мчала в нічний степ, прорізаючи темряву світлим променем фар.

ПРИНЦЕСА

Вона йшла берегом Дніпра, обережно обминаючи кучугури піску і вапна. На ній було біле плаття з голубими квіточками, синя косинка на плечах та чепурні парусинові черевики на низькому каблучку. Коли Петя, багермейстер земснаряда «Самара», побачив незнайому дівчину, він хитро примружив очі і підняв до лоба два пальці:

— Увага, йде чиясь доля.

Боцман земснаряда, рудий Ілько Дейнега, гладкий і завжди сонний парубійко з обличчям, густо всіяним червонястими веснянками, засміявся:

— А й справді йде, і обминути нам її, мабуть, не вдасться. Бач, як ступає обережно, наче боїться когось сполохати!

Обидва хлопці змагалися в красномовності, стежачи за дівчиною. Вони сиділи на теплому від весняного сонця пульпопроводі, чекаючи команди зайняти свої місця біля машини. Ніхто не пам'ятав, щоб друзі коли-небудь сварились або сперечались. Вони жили в одній кімнаті гуртожитку, носили однакові галстуки,

шили однакового фасону костюми, обидва мали баяни і велосипеди, обидва скептично ставилися до любовної лірики і з гулянки завжди поверталися разом, чаруючи виселок і його околиці наймоднішими вальсами. Всім було відомо, що Петя перебував під впливом лукавого боцмана, завзятого і переконаного холостяка.

Поки друзі кидали дотепи, весело посміхаючись і скептично поглядаючи на незнайому дівчину, вона вже підійшла до них і зупинилася. Боязко глянувши спочатку на рудого Ілька, потім на Петю, дівчина спитала, вказуючи на широкий корпус земснаряда, що двигтів на воді:

— Що виробляє оця машина?

— Тапочки,— серйозно відповів Петя, мружачись від лоскотливого сонця.— Вам які, з прорізами на п'ятках, чи закриті?

Дівчина закліпала довгими віями, пильно вдивляючись в обличчя Петі, потім повела плечем і мовчки відійшла вбік. Петя голосно засміявся:

— Пішла тапочки купляти, клянусь...

Та враз він стих і швидко підхопився. Дівчина, роздуваючи рожеві ніздрі, швидко йшла до нього, грізно вимахуючи маленьким кулачком. Вона підійшла майже впритул, втупила великі голубі очі в здивованого хлопця і крикнула:

— Ви... ви... Знаєте, хто ви? — Збентежений Петя навіть пригнувся, щоб краще бачити низеньку дівчину, і пробурмотів щось незрозуміле у відповідь.

— Ви жовторотий горобець, от хто! Ви пущ-вірок!

Петя витріщив очі, хотів був щось сказати, та дівчина круто повернулась і пішла геть. Хлопець обернувся і винувато глянув на Ілька. Рудий боцман, здавалось, не помічав свого збентеженого друга, не глузував з нього, як цього можна було чекати, а пильно дивився вслід дівчині, яка віддалялася. Петя помітив на обличчі Ілька тіні задуми, розгубленості й суму.

— Ай-яй! — скрушно зітхнув Петя, хапаючись за голову.— Я ж казав — доля. Так воно й вийшло.

Ілько раптом скаменувся, глянув на друга і весь зашарівся. Він так почервонів, що руді веснянки стали коричневими. Петя подумав: мабуть, правду говорили про Ілька, що коли він сердиться, то в нього веснянки виступають навіть на п'ятах... А хитрий Ілько вже реготав так, наче сидів у цирку і дивився веселу виставу.

— Оце так дівчина, — сміявся він, — ну й дала ж вона тобі здачі! Оце так тапочки. Помираю, рятуйте, амінь!

Петя, ображено повернувшись спиною до друга, ще раз глянув у той бік, куди пішла дівчина, і побачив, як та простувала до приміщення, де розташувався відділ кадрів. Петя чомусь згадав той день, коли сам уперше прибув на будівництво: як шукав відділ кадрів, як витріщав очі на бульдозер... Йому стало шкода дівчини, і він вирішив будь-що відшукати її і помиритися. Він так і сказав Ількові:

— А ти знаєш, дівчина вона нічого собі... Хоч наївна трохи.

— Що ж ти такого знайшов у ній? — хитро спитав боцман. — Ніс — кнопочка, ручки, мов у ляльки, а ходить, наче та принцеса. Наробить вона тобі! І чого їх сюди на будову пускають таких? Їй би цукерки, ну, там всякі шоколади загортати в рожевий папір, а вона на будівництво їде. Ні, якщо вже природа подарувала тобі такі ручки й такого носика — роби конверти, приклеюй етикетки на пляшки з боржомом, грай на піаніно або ще краще на арфі, а до бетону та до землі не берись. Кожному своє, як сказав мудрець.

Петя, який високо цінував життєвий досвід старшого віком боцмана, не міг нічого заперечити, бо, по-перше, не знав як, а по-друге, — і це було найголовніше — не хотів переконувати Ілька.

Десь в глибині його серця солодко й тривожно щеміло. Петя вже твердо знав, що дівчину цю він обов'язково відшукає, хоч би там що говорив про неї боцман. Тому він безтурботно сказав:

— А й справді, носик, мов у пташки, ручки, як у ляльки. Нікуди не дінешся.

Юнаки пішли на зміну і до кінця роботи навіть не згадали про випадкову зустріч. Але наступного дня, коли вони виспались і поснідали, Петя невідомо куди зник. Ілько ходив по кімнаті й нудьгував. До початку зміни ще далеко, піти б на стадіон, там футбольний матч, але не може він ходити сам. Ще не було випадку, щоб він пішов на футбол без свого

друга. Коли, нарешті, Петя з'явився, боцман зустрів його мовчазним докором в очах.

— Знаєш, — запально вигукнув Петя, заглядаючи в дзеркало, — вона тут.

Ілько здивовано розвів руками.

— Хто це вона?

— Іванка, Іванка Гречко. Все вияснив, і знаю, куди її направили... Ну, вчорашня дівчина, ота кирпатенька доля. Розумієш? Штукатуром оформилась. Кажуть, вона кращий штукатур Львова.

— А, — мовив боцман, похитуючи головою. — Видно зразу — пропащий ти хлопець. Амінь.

Він узяв баян і почав грати щось сумне. Здавалося, боцман плакав за дружбою, яка вже ніколи не повернеться до них, яка доживає останні хвилини, бо прийшла до одного з них доля з голубими очима і владно покликала за собою. Зворушений Петя почав запально доводити, що він ніколи не проміняє дружби на якусь кирпату дівчину, хай вона навіть перший штукатур не лише Львова, а й цілого світу. Боцман одразу повеселішав, і незабаром друзі вже йшли по вулиці з новенькими баянами на грудях.

Минув тиждень, і хлопці навіть не згадали про голубооку Іванку. Кожен удавав, ніби нічого не трапилося, не було ніякої Іванки і ніхто не загрожував їхній випробуваній дружбі. Але одного разу Петя прийшов в гуртожиток стурбований. Він поклав перед боцманом свіжу газету і сумовито сказав:

— Полюбуйся на свою принцесу.

Ілько побачив на першій сторінці великий портрет Іванки. Внизу під портретом повідомлялося, що Іванка Гречко втриє перевиконує виробничу норму на штукатуренні житлових будинків і що її досягнення є рекордом. Ілько, прочитавши все це, довго мовчав, потім недбало відсунув од себе газету і рішуче сказав:

— Ну і що ж? Все одно — ніс кнопкою, ручки, як... і взагалі...

— Не мели дурниць! — спалахнув раптом Петя і швидко закрокував по кімнаті. Видно було, що юнак не на жарт схвильований раптовим поворотом подій, зв'язаних з Іванкою, і що він більше не поділяє скептичних поглядів свого друга.

— Як можна говорити такі образливі слова про дівчину, трудова слава якої гримить по світу? — вигукував Петя. — І ніс не такий, і ніжки, і ручки. А вони, ручки, бачиш, які в неї? Золоті! З чистого золота, от що! Он воно як, товаришу боцман!

Ілько засовався, на його обличчі ще виразніше проступили коричневі веснянки.

— А хто це перший розвів антимонію про тапочки, хто почав сміятися з дівчини, га? Що ви скажете на це, товаришу багермейстер?

Так поміж друзями спалахнула перша суперечка.

Якось увечері, повернувшись з бібліотеки, Петя не застав дома боцмана, хоч вони й умовились піти разом дивитись виставу московського театру. Це було так незвично, що Петя навіть ахнув від несподіванки. Він кинувся до

шифон'єра і зупинився, вкрай вражений: новенького Ількового костюма, якого боцман надівав лише у свята та в інших урочистих випадках, не було. От як! Куди ж це майнув Ілько? Невже в театр?

Петя захвилювався. Він раптом пригадав, що Ілько останнім часом кудись зникав вечорами, щоразу вигадуючи якісь поважні причини. То йому треба провідати земляка, що приїхав на будівництво, то сходити до знайомих. А вчора ввечері боцман години дві підряд прасував свій костюм, піклуючись, щоб обов'язково були рівні стрілки на штанях...

Стривожений Петя швидко одягнувся. За кілька хвилин він уже прямував до літнього театру. Обійшовши обидві каси, де стояли люди за квитками, хлопець заглянув у читальню і навіть у кінобудку. Ілька ніде не було. Петя пішов на стадіон, але там було порожньо. Повернувся знову до театру, і тут раптом побачив афішу, на якій старанно було виведено червоною фарбою: «Сьогодні танці». Юнак ляснув себе по лобі: он де його вірний друг! Петі навіть прикро стало, що стільки часу згаяв, розшукуючи боцмана, а треба було тільки почитати афішу, і все було б гаразд.

Танцювальна площадка була в парку над берегом Дніпра. Прискорюючи крок, Петя дорікав собі за недогадливість. Як він одразу не добрав, куди може піти людина, у якої ожиріння і якій лікар порадив їздити на велосипеді й танцювати? Ще здалека Петя почув музику, від якої у нього защеміло в грудях. Коли він

підійшов до площадки, танець саме закінчився, і молодь парами походжала алеями. Петя стояв біля дерева, оглядаючись навколо. Майже всі тут були йому знайомі, і він кивком голови вітався з шоферами і бульдозеристами, екскаваторниками і малярами. Не було тільки боцмана Ілька. Де він подівся? Раптом Петя побачив Іванку. Вона стояла в гурті дівчат і весело про щось розповідала. У багермейстера забилося серце. Це була дуже вродлива дівчина з голубими очима, яку він колись образив замість того, щоб сказати дружнє слово. Ні, що не говори, а вона таки чарівна! Брехав про неї Ілько — носик як носик, руки як руки... Може, то щастя саме йшло до нього, а він насміявся з нього, відштовхнув його...

Знову почалися танці. Петя дивився, як сміливо підходили хлопці до дівчат, запрошуючи їх до танцю, і думав про те, що він теж ось піде танцювати з Іванкою. А що ж, візьме та й запросить її! Він навіть ступив кілька кроків до дівчат, та якась сила тримала його за ноги, не пускала вперед. А що, як хтось із хлопців запросить дівчину, а він стоятиме тоді самотній, жалюгідний... Він так злякався цієї думки, що зважився і ступив ще кілька кроків уперед.

— Дозвольте з вами потанцювати,— промовив він хрипко і сам не впізнав свого голосу.

Іванка обдала хлопця голубим сяйвом своїх очей.

— Бачите,—ввічливо сказала вона по хвилі, поправляючи косинку і не перестаючи сміятися самими очима,—я сьогодні в тапочках, а ви ж...

Іванка повернулася, її чудові очі вже посміхалися комусь іншому. Тільки тепер Петя побачив біля неї боцмана в новому костюмі з відмінними стрілками...

Петя остовпів. Незграбний і завжди сонний товстун Ілько вів дівчину плавно і вільно, наче він ціле життя тільки те й робив, що вальсував на площадках. Іванка дивилась на боцмана, і очі її випромінювали сяйво, яке люди назвали простим і хорошим словом — щастя.

«Он воно як, — думав Петя. — Значить, таки справді це була доля, Ількова доля... Невже Ількова?..»

ПЕРСОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ

В залі було людно, шумно. На стільцях, скріплених один з одним залізним прутом, сиділи робітники в засмальцьованих кепках і в промаслених фуфайках, молоді хлопці в комбінованих модних тужурках, молодиці і дівчата в комбінезонах і беретах. Стіл для президії був накритий традиційним червоним сукном з слідами чорних плям і стеаринових свічок. З лівого боку стояла величезна трибуна, а з правого висів плакат, на якому перелякані палії війни втікали від хмаровиння червоних прапорів з написами «Мир».

Розглядаючи присутніх, я помітив в перших рядах юнака і дівчину, які сиділи поруч і про щось жваво розмовляли. Обличчя дівчини і хлопця здалися мені знайомими. Де я їх бачив? Я сидів і вперто думав над цим, а навколо приглушено текла розмова людей, які оце відразу ж після роботи зійшлися на профспілкові збори. Я вже давно збирався потрапити на масові збори, і коли оце, проходячи мимо клубу, побачив афішу, на якій стояло: «Сьогодні в літньому клубі відбудуться чергові ро-

бітничі збори з повісткою денною «Персональні питання», я відразу ж завернув у клуб. Мене дуже зацікавила трохи незвичайна повістка «Персональні питання», і я з нетерпінням чекав початку зборів, думаючи над тим, де мені довелося бачити оту цікаву молоду парочку. Проходили хвилини, а я ніяк не міг згадати. Та ось дівчина повернулася у мій бік, і я побачив на її обличчі соромливі рум'яні ямочки і відразу пригадав все.

Так, це була та ж сама парочка, яку я бачив кілька днів тому в мебльовому магазині. Я ходив побіля довгих рядів різноманітних шифоньєрів і диванів, буфетів і трельяжів, вибираючи собі невеличкого письмового стола. Біля масивного оріхового шифоньєра якоїсь особливо тонкої роботи закарпатського мебльового комбінату я побачив дівчину з милим личком і високого русявого хлопця в лижних штанях. Про що вони говорили, я не чув, але до моїх вух долетіла фраза, вимовлена дівчиною:

— Але ж тоді його може і не бути...

Я зрозумів, що молоде подружжя розійшлося в питанні про те, чи брати оцей красивий шифоньєр зараз, чи взяти його потім. Ця картина була настільки зворушлива і мила, що я довго стояв і любувався молодими, які вирішували складну для них проблему. Тепер вони сиділи тут, і я чомусь не міг відірвати від них погляду.

Загледівшись на юнака і дівчину, я не побачив, коли за стіл для президії сів худий чоловік в чорному пом'ятому піджаці з орде-

ном Червоної Зірки на лацкані. Це був голова профспілкового комітету будівництва, вічно стомлений і загнаний, мов кінь, Іван Степанович Лисокобилка. Його оригінальне прізвище та зовнішній вигляд типового профспілкового діяча давали підстави деяким гострословам порівнювати його з персонажем роману Віри Панової «Кружилиха» Вуздечкіним.

— Вуздечкін і Лисокобилка — от здорово! — говорили вони. — Які прізвища...

Подзвонивши олівцем об графин з водою, Лисокобилка оголосив робітничі збори відкритими і запропонував обрати президію. Президію обрали величезну — сімнадцять чоловік. За столом, покритим червоним сукном, стало тісно, деякі члени президії не мали де сісти, і тоді довелося вносити на сцену аж п'ять стільців, з'єднаних один з одним залізними прутами.

Та ось, нарешті, все вгамувалось, і після вступного слова Лисокобилки, яке мало бути коротким і стислим, але яке розтяглося щось аж на три чверті години, нарешті, почалося основне — «Персональні питання».

Розклавши товстелезний облізлий портфель, Лисокобилка дістав звідти папку і почав читати заяви. Першою була заява шофера вантажної машини Нестеровського, який просив надати йому квартиру. Прочитавши заяву, Лисокобилка звернувся до присутніх з проханням висловлюватись. Після деякої мовчанки хтось із задніх рядів трубним голосом сказав:

— Хай скаже Нестеровський.

І тільки пролунали ці слова, як десь з середини залу встав високий ставний юнак в модно пошитому зеленому френчі, проштовхався до сцени і, звично обхопивши руками трибуну, кинув:

— Прошу задавати запитання.

Він стріпнув кучерявим чубом, переможно глянув у зал, і чарівна посмішка промайнула по його чисто виголеному чепурному обличчю.

— Ви самі скажіть про своє прохання, обгрунтуйте свою заяву,— сказав Лисокобилка і знову занурився у свої папери.

— Хай для початку розповість про свої виробничі показники! — почулося в залі.

Примруживши очі, Нестеровський пильно видивився в зал, наче він хотів знайти того, хто так різко поставив запитання, потім посміхнувся завченою усмішкою, блиснув золотим зубом:

— Хто цікавиться моїми виробничими справами, той хай погляне на дошку пошани— там згадують і мене...

— Конкретно! — почувся той же різкий голос.

Нестеровський не заставив себе довго чекати. Багатослівно і з явним самолюбунням розповідав він про те, як перевиконав квартальний план, про те, що будівельна багатотиражка не раз писала про нього, як про передового шофера, у якого не лише процент заробітку високий, а й машина завжди справна, жодної поломки чи аварії не буває.

І чим далі говорив Нестеровський, тим ясніше ставало присутнім, що Нестеровський

передовий шофер і що йому треба дати квартири.

— А яке ваше сімейне становище? — продовжував допитуватися трубний голос.

Нестеровський чомусь поморщився, потім набрав сором'язливого вигляду і жеманно відповів:

— Була б квартира, а жінка знайдеться...

В залі пролунав регіт. Лисокобилка знову задзвонив у графин, закликаючи до тиші.

— Які є пропозиції?

Відразу ж почулося кілька голосів про те, щоб задоволити прохання шофера. Нестеровський вже сходив з трибуни, чарівно посміхаючись, коли раптом знову почувся трубний голос:

— У мене є пропозиція відмовити!

Запанувала тиша. Всі насторожено обернулися, шукаючи очима того, хто сказав ці слова. Лисокобилка підвівся за столом, запросив товариша, який вніс нову пропозицію, на трибуну.

— Чого там на трибуну! — почувся громовий голос.— Скажу й звідси.

Я обернувся і побачив в задніх рядах невеличкого хлопця в маленькій шкіряній кепочці з жвавими чорними очима. Його невеликий зріст, маленькі чорні очі і ота кумедна смішна кепочка аж ніяк не гармоніювали з шаляпінським трубним голосом, який звучав, мов розкати грому.

— Мені трохи незручно виступати проти товариша Нестеровського, бо ми з ним змагаємось, і він мене в цьому кварталі обігнав

трохи... Але не в цьому річ. — Низенький юнак скинув для чогось свою кургузу кепочку, покрутив її в руках, потім рішуче махнув рукою:

— Але я скажу, товариші, так: ти от передовик по процентах, за це тобі слава і почот, але ж є ще одне мірило людини — моральність. Так, моральність, а з моральністю у товариша Нестеровського не все до купи зведено... Ви от, товаришу Нестеровський, скажіть нам, скільки у вас жінок?

Зал знову вибухнув реготом. На цей раз навіть графин, об який заколотив Лисокобилка, не допомагав. Народ любить посміятися.

— Випад, особистий випад! — лементував Нестеровський, оглядаючись навколо. — Не вірте йому, це від заздрості...

Лисокобилка нарешті додзвонився тиші.

— Не всі зразу, товариші, хай один висловиться до кінця. Прошу, товаришу, на трибуну, бо звідти вас не чують...

Робітники знову засміялися: такий голос, як у того невисокого хлоп'яги, за три кілометри почуєш!

Лисокобилка чомусь розсердився і вже владним голосом начальника сказав:

— Прошу, товаришу, на трибуну!

Маленький шофер поклав на стільця свою кепку, рвучко вийшов до проходу і, прямуючи до трибуни, поглядав на Нестеровського, вигукував:

— А що ж, і скажу! Скажу все, та й годі!
А що ж!

Він вийшов на сцену, підійшов до трибуни

і ступив на підніжок. Велика дощана громада по саму шию закрила промовця. По залі прокотився сміх. Спантеличений промовець вийшов з-за трибуни, підійшов до столу, трахнув кулаком по червоному сукні:

— А так, що у Нестеровського є три жінки. Це я знаю трьох, а може, у нього їх більше? Він обдурює дівчат по селах, де йому доводиться їздити, каже, що справжній шофер мусить в кожному населеному пункті мати «опорний пункт»... Я довго мовчав, а тепер не можу, бо одна дівчина плакала, казала мені, що жде дитину від нього, а він її вже забув...

Збори мовчали. Нестеровський знову залемментував, але на нього прикрикнули, і він змовк. А низенький шофер, розпалившись, продовжував розповідати, як він одного разу випадково зупинився в селі набрати води, і як до нього підійшла дівчина з матір'ю, і та дівчина, запросивши шофера в хату, все розповіла про Нестеровського. А потім він пригадав випадок, як вони вдвох з Нестеровським ночували в одному селі, куди їздили за каменем, і як Нестеровський знайомив його з дівчиною, в хаті якої вони ночували, і яку він рекомендував як дружину... Те здалося тоді як жарт, але тепер все прояснилося. А потім — кому не відомо — адже Нестеровський живе з однією дівчиною з бригади цементаторів і хвалився, що вона його нестямно любить.

Низенький шофер повернувся до президії і голосно сказав:

— Не заслужив він у нас квартири, не вірте йому! — і швидко зійшов з сцени, сів на своє місце.

Тепер загудів, завирував зал. Даремно дзвонив Лисокобилка — йому не відразу вдалося відновити тишу. Нарешті, голос голови зборів долинув до вух робітників: «Хай слово скаже Нестеровський». Всі стихли.

— Прошу товариша Нестеровського дати пояснення! — повторив Лисокобилка.

Однак виявилось, що Нестеровського в залі вже не було. Скориставшись з метушні, що утворилася, він втік.

— Справа ясна, — стомлено сказав Лисокобилка, опускаючись на стілець. — Переходимо до іншого питання...

— Хвилинку, — почувся голос з зали, — мені здається, що справа ще не зовсім ясна. Перед нами многожонець...

Лисокобилка подзвонив об графин.

— Ось в тому розумінні я і сказав, що справа ясна. Я думаю так, товариші, нам доведеться виділити комісію для перевірки наведених фактів, а вже потім на наступних зборах вирішимо це питання.

— Яке питання? Про квартиру для многожонця? — почувлися сердиті голоси. — Дулі йому!

— Ні, — сказав розважливо Лисокобилка. — Якщо факти підтвердяться, ми розглянемо інше питання — чи зможе надалі перебувати в наших рядах такий чоловік, як Нестеровський. Адже він ганьбить наш славний колектив будівельників...

Лисокобилка, проголосувавши свою пропозицію, продовжував читати чергову заяву. Це теж було прохання надати квартиру. Заяву підписав бригадир такелажників Микола Чернохліб.

З лави підводиться і йде на сцену юнак в лижних штаних. Ось як — думаю я, вкрай зацікавлений. А юнак вже стоїть на трибуні, високий, ставний, строгий. Широкий розліт чорних брів, ясні очі, — красень! Він тихо говорить про те, що йому вкрай необхідна квартира, що про те ж просить і Надія Харитоненко, стахановка третьої дільниці. Вони вдвох просять квартиру.

— Правильно, — стверджує слова юнака Лисокобилка. — Заява Наді Харитоненко теж є. — Він швидко перегортає папери і знаходить серед них потрібний аркушик. Озброївшись окулярами, Лисокобилка читає: «Прошу дати мені спільну квартиру з бригадиром Миколою Чернохлібом».

Я дивлюся на дівчину, що сидить, нахиливши голову, і бачу, як по її щоках палахкотять сонячні рум'янці.

Чернохліб ще раз повторив своє прохання.

— Ясніше говори! — чується голос з зали.

Юнак підводить голову.

— Ну, ми вирішили з Надею той...

Він змовкає, опускає очі, а в залі спалахує сміх. Але цей сміх ніяк не подібний до того, що лунав перед цим. Люди сміялися від радості, від якогось дивного почуття молодості, яке колись пережили всі оці вусаті і поважні монтажники, теслярі, каменотеси. Їм весело,

і вони щасливо сміються, поглядаючи на збентежених закоханих. Слова просить сивовусий робітник з блискучим молоточком і склярським алмазом в нагрудній кишені.

— Я знаю товариша Чорнохліба по спільній праці на будівництві. Це чесний і працьовитий хлопець, хороший комсомолец. Його прізвище не один місяць красується на нашій дошці пошани. Заслужено красується! Скромний, серйозний парубок. Інші не встигнуть місяць-два попрацювати, уже заяву пишуть з проханням надати квартиру, оббивають пороги, а товариш Чорнохліб не з таких. Жив собі у гуртожитку, хоч і бригадир, цілих два роки, а оце звернувся до нас, бо час виспів. Ну, що ж — я за! І не кімнату, як просить по скромності бригадир Чорнохліб, а цілу квартиру!

Встала робітниця у ватянці, у широких брезентових штаних з накладними кишенями, огрядна і поважна з виду.

— Перед оцією заявою ми мали справу з обурливим і ганебним випадком — з отим Нестеровським! Слухала я, злість у мені закипала! Бач, який донжуан знайшовся серед нас! А це тому, що ми часто за процентами людини не бачимо, не цікавимось, що воно за чоловік живе поряд з нами, чим він дише і куди йде. Як могло трапитися, що такий мерзотник потрапив навіть на дошку пошани? Хто його туди заніс?

Робітниця строго обвела поглядом зал, наче тут десь сидів той, хто заніс прізвище Нестеровського на дошку пошани. Погляд її

зупинився на Надії Харитоненко, і усмішка освітила її лице.

— Я з Надею працюю в одній бригаді, знаю її давно і знаю лише хороше про неї. Їм треба дати добру квартиру, бо вони серйозно задумали будувати своє сімейне життя.

— А звідки це вам відомо? — спитав хтось збоку.

— Відомо, якщо кажу, — спокійно відповіла робітниця. — Вони вже давно дружать, не раз були у мене в гостях — бачу і знаю — хороша пара буде, чудова радянська сім'я. Вони оце недавно купили собі шифоньєр, так ставити їм ніде, вони і привезли до мене на квартиру...

Я згадав розмову про шифоньєр тоді, у мебльовому магазині, і про себе подумав: таки переконала тоді Надія, взяли вони закарпатський шифоньєр... Мені стало якось сонячно на душі, хотілося самому встати і сказати щось надзвичайно хороше цим молодим людям, які так ладно починають своє життя. Та тут якраз знову бере слово сивовусий скляр з діамантом у кишені:

— Вношу пропозицію поселити молодих у новій квартирі на восьмому виселку, там я оце якраз склив вікна, сонця багато, веселості в квартирі. Саме їм таку і треба!

— А я пропоную дати їм квартиру на другому виселку, там уже підріс садок, який ми посадили в перші роки будівництва. Самі знаєте, садок хороша річ біля квартири, він серце людині звеселяє...

— Запишіть на них квартиру з балконом,

обов'язково з балконом,— вносить хтось пропозицію.— Балкон для сім'ї перше діло!

Стомлене, бліде обличчя Лисокобилки починає світлішати, очі загоряються вогниками. Він підносить руку і каже, що цілком поділяє думку товаришів і в свою чергу пропонує записати в протокол не лише про квартиру, а й про сарай для сім'ї бригадира Чорнохліба. З сараями було труднуvато, їх не встигали будувати, і тому така заява керівника профспілки всіх задоволила, і робітники вітали ці слова Лисокобилки дружними оплесками.

Проголосувавши внесені пропозиції, Лисокобилка почав читати третю заяву...

Я вийшов надвір. На чорному небі сухої осені світили великі степові зорі, на близькій ріці погукували буксирні катери. Запаливши цигарку, я пройшовся по алеї молодого парку, прямуючи до ріки. На одній із затінених лавочок сидів Нестеровський. Він жадібно курив цигарку, вираз його обличчя був такий, наче він збирався от-от заплакати. Що ж, вирішив я про себе, це непогано, що у такого юнака, як оцеї красень, з'явилася тінь задуми на обличчі. Давно пора. І ще я подумав про те, що велика то сила — народна повага і шана, і дуже грізна його зневага і осудження. Хай посидить самотній і всім байдужий отут, в темному парку, хай подумає про себе, про те, що він зробив. А йому є про що подумати, він нашкодив чимало, і йому цього не простять. Він боїться карі народної, бо втік з зали, визнавши тим самим свою провину.

І ще цього вечора я думав про те, що в нашому житті існує велика і незамінна сила — сила впливу колективу, його строгий і справедливий демократичний авторитет. У нашій країні легше жити людині, бо де ще на світі є таке, щоб великий колектив робітників сидів до пізньої ночі, вирішуючи, де надати квартиру своїм молодим товаришам, щоб було у них багато сонця і світла, щоб поруч квартири був сад і щоб квартира була з балконом?

1953

НА ДНІПРІ

Художникові Ясному не везло: уже третій день з Дніпра дув різкий низовик, сонце, мов той золотий дукач, скакало в розбурханому морі синіх хвиль, показуючись лише зрідка. На ріці було холодно, непривітно. Художник Ясний, якого товариші по студії називали Тіневим, бо у нього був похмурий, замкнутий характер, який ніяк не пасував до такого підкреслено світлого прізвища, з нетерпінням чекав доброї погоди і злився.

Щодня вранці Ясний біг на ріку, сідав на холодний камінь і починав малювати. Сьогодні ж він чомусь не працював, а сидів і пильно вдивлявся в полотно. Сірі контури земснаряда, намальованого на першому плані, вражали художника строгістю і статичністю. Чогось не вистачало в картині, і Ясний все сидів та й сидів, думаючи над тим, як би оживити свій витвір. В уяві художника виникали ситуації, які то лякали його, то викликали щасливий трепет. Ось він сходить з пароплава на пристані свого улюбленого міста, вітає багатьох прославлених художників,

які прийшли його зустрічати. Він розпаковує дома велику купу готових полотен, розвішує їх у своїй студії, і художники просто приголомшені сміливістю задумів і чіткістю виконання. Та ці рожеві картини, намальовані уявою, часто змінювалися іншими, значно сумнішими. Знайомі художники пильно оглядають його нові картини, довго вдивляються в полотно, де на передньому плані видніється земснаряд, мовчки відходять один за одним, здвигуючи плечима.

— Що таке? Чому мовчите? — звертався Ясний в думках до колег.— Ви повинні зрозуміти, що це земснаряд, найвеличніша машина, триумф техніки, чудо віку. Як же ви так, дорогі колеги?

А дорогі колеги, бурмочучи щось невиразне у відповідь, починають навперекір розповідати про нові роботи художника Нехвалянського, який теж пише індустріальні пейзажі, але у якого і те не так, і те по-іншому, і се прекрасно, і те оригінально. Після такої уявної картини Ясний робився ще похмурнішим і починав ще з більшою проникливістю вдивлятися в готову картину, яка навіть самого автора вражала мертвістю композиції.

Враз лице художника просіяло, очі спалахнули. Причина невдачі знайдена: похмурі дні, позбавлені сонця і світла, вплинули на художника і потьмарили загальний фон картини. Ось що — невістачає світла, рожевих і сріблястих фарб, невістачає піднесеного, урочистого настрою. Ось де собака зарита! І як це він не додумався раніш до цього? Скільки

згаєно часу даремно, і все це через недогад-
ливість, через оту нервовість і цнотливість.
Фух!

Ясний хапає світлі фарби і починає пере-
мальовувати небо. Замість темних свинцових
хмар, що скупчувалися над рікою, тепер
пливли легенькі пір'ясті хмарки-перелітки, за-
литі рожевим світлом весняного сонця. Над
обрієм, де вода ріки граничить з небом, ху-
дожник кладе прозорі лінії, які мають симво-
лізувати глибоку синю даль, безконечність
землі, неосяжність світу.

Закінчивши роботу, Ясний відходить вбік
і починає на віддалі розглядати свою пере-
втілену картину. Що ж — небо як небо!
Добре небо, з «настроєм». Але небо — це
лише фон до картини, а самої картини ще не-
має. Так, так, немає, якщо говорити правду.
І це треба визнати з усією рішучістю і муж-
ністю художника.

Знеможений, Ясний повернувся спиною до
пронизливого вітру, сумними очима подивив-
ся на спінену ріку. Голосно квілячи, літають
чайки, пробуючи воду гострими крилами. Іде
звідкись пліт, стукоче моторка, прямуючи в
Зарічне. Одноманітно і тоскно. Ясний згор-
тає полотно, бере важкий ящик з фарбами і
повільно прямує до переправи. День змарно-
вано на безплідні шукання, на марне копир-
сання в фарбах.

Наступний день видався сонячним, яскра-
вим. Ясний рано підхопився на ноги і побіг
до ріки. Земснаряд, як і вчора, стояв на свое-
му місці, ледь-ледь здригаючись велетенським

металевим корпусом. По Дніпру йшов білий пароплав, шльопаючи широкими колесами. Художник зірким оком схоплював найменші деталі зміненого, пробудженого сонцем пейзажу, приміряючи все до своєї злополучної картини. І те, що він бачив навколо, ніяк не гармоніювало з тим, що було на полотні. Так, так, все треба міняти, все починати спочатку!

Ясний уже не міг відмовитися від свого задуму, не міг викинути майже закінчену картину. Він знав, що знайшов добру тему, але цій темі невістачало чогось такого, що завершувало б задум, робило б його наочним і живим. Треба було будь-що знайти причину недосконалості, підібрати отого ключа, яким відмикають двері до храму удачі.

За день він змінив картину до невпізнанності. Тепер на полотні вже був не день, а ніч, темна, непроглядна. Земснаряд працював на ріці в сяєві потужного прожектора, що прорізав темну запону ночі широким світловим кинджалом. Світло прожектора золотило корпус земснаряда, стелило вибагливі доріжки по тремтливій воді. Здавалося, картина ожила оцими ось тіннями, різкими фарбами ночі. Але Ясний, критично оглянувши свій твір, прийшов до висновку, що хоч картина й покращала, однак не настільки, щоб вважати її закінченою. Ні, їй таки чогось невістачає!

Знервований художник відвернувся від мольберта, зіщулився. Низовик продовжував дмухати холодними струмами, приносячи за-

пахи квітучих лу́гів і терпкий дух степових квітів. Ясному хотілось втекти кудись світ за очі, аби тільки позбутися одних мук з картиною, яка відбирала у нього стільки часу і здоров'я, не приносячи ні краплини радості. Кинути б її зовсім, забути назавжди. Скільки на світі є хороших тем, і всі вони чекають свого співця. За цей час, що він згаяв на земснаряд, можна було б написати не менше трьох картин. Та ще яких картин!

Раптом Ясний оглянувся і миттю підхопився на ноги. Різкий порив низовика зірвав полотно, і воно вже гоїдалося на хвилях далеко від берега. Художник, який хвилину тому збирався закинути невдалу картину, відчув, що вона йому дорога і що він не може перенести її загибелі. Товстий і коротконогий, схожий на кругленький бочонок, художник не вмів плавати і ще змалку боявся води. Ось чому він бігав по прибережному піску і з усіх сил волав:

— Рятуйте, рятуйте!

За хвилину від земснаряда відокремилась юначка постать і швидко попливла до протилежного берега. Юнак плив розміреними рухами доброго спортсмена, якому, видно, не раз доводилось брати участь у змаганнях і який знав ціну своїм здібностям плавця. Добравшись до того місця, де плавало полотно, юнак підхопив картину і, вибравшись на берег, повернув її художникові.

— Знаєте, ледве знайшов, течія підхопила...

Це був напрочуд стрункий і засмаглий

юнак. Здавалося, він увесь був вилитий з бронзи, яка вигравала на сонці темночервоними фарбами, вбираючи очі художника. Русявий мокрий чуб хлопця, його спокійні розмірені рухи і ясні сірі очі, завзятість у досягненні мети, вся його дужа і красива постать заворожили Ясного. Він стояв перед хлопцем і дивився на нього так, наче ніколи не бачив струнких молодечих фігур.

— Хто ви будете і кому я завдячую рятуванням моєї картини? — нарешті заговорив Ясний, обтрушуючи мокре полотно.

— Я Буклей, Олексій Буклей, — відповів юнак. — Вода — діло звичне для нас, адже я вже третій рік працюю на земснаряді.

«Яка витончена краса, яка гармонія юності, коліру і ліній», думав Ясний, розглядаючи хлопця. Його зворушила глибока людяність, пошана до нього, художника. Адже ніхто не примушував юнака ризикувати заради оцього недосконалого полотна, яке так остогидло йому, художникові, яке принесло йому стільки тривоги і мук.

А юнак тим часом розглядав картину. Мить постоявши, він відійшов, збираючись плисти назад до земснаряда. Ясний, помітивши бажання хлопця, заметушився:

— Ну, то яка ваша думка про мою картину? Може, не варто було і рятувати її? Га?

— Картина нічого, — відповів розважливо хлопець. — Земснаряд як земснаряд... Тільки ж вона ще не закінчена, правда?

— Так, — відповів полегшено Ясний. — Так, вона ще не закінчена. Але тепер я її

допишу швидко, вже все продумано... Знаєте, діло тонке, складне...

Олексій Буклей привітно посміхнувся і хотів було стрибати у воду, як художник раптом зупинив його:

— Одну хвилиночку! Постійте так. Ага, так, так, прошу вас, хвилиночку, один момент. Я зараз.

Ясний швидко клав фарби на полотно, схоплюючи найхарактерніше в постаті юнака. За півгодини він відпустив Буклея, взявши з нього слово, що той завтра прийде сюди подивитися готову картину. Художник, залишившись сам, працював тепер з натхненням і з вірою в успіх. Оцей епізод з хлопцем підказав йому вихід: в його картині не вистачало головного — людини. Ключ до удачі було знайдено, і художник аж затремтів від незвичайного хвилювання і піднесення.

Сердитий низовик, що дув з лиманів, піднімаючи білі гребені хвиль, тепер, здавалося, був теплим і ніжним, мов дихання близької весни.

1952

ДЗИГА

Вітер гнав по ріці спінені високі хвилі, червоні бакени стрибали, готові от-от зірватися з своїх якорів і поплисти вниз, туди, де шумить і вирує море. Косі пасма дощу геть вкрили вже широкий луг, насувалися на ріку. Стало темно, вітряно.

На білому камені, що стирчав з води біля самого берега, стояла висока струнка дівчина в сріблястому купальнику. Загорілі на сонці руки її були закинуті за голову, а очі звернені до хмар, що грізно клубочилися над землею. Друга дівчина шугала в розбурханих хвилях.

— Стрибай, Ніно,— почувся з Дніпра голос подруги.— Найкращий спосіб врятуватися від дощу — лізти у воду!

Ніна подивилася на ріку, де купалася її подруга Фрося, почекала, поки та підпливе ближче, сказала:

— Нам пора йти.

Фрося викручувала свою товсту русу косу. Вона була низенького росту, огрядна, але з таким милим личком, що навіть ставна Ніна не втрималась:

— Красунька ти... Не місце тобі серед мулярів...

Фрося голосно засміялася, по-дитячому кривлячи свої губи.

— Знаєш, від такого компліменту можна знову кинутись у воду.

Це була давня незгода між подругами, аж з того часу, коли вони познайомилися, разом їдучи в Каховку на швидкому і білому, мов чайка, пароплаві «Пушкін». Фросі сподобалася голубоока дівчина, що сиділа на палубі, закриваючись газетою від сонця. Вона підсіла до неї і спитала, куди та їде. Дізнавшись, що голубоока дівчина їде в Каховку, Фрося дуже зраділа. Є тепер у неї супутниця! Яке це щастя в дорозі! За хвилину вони вже познайомились і жваво розмовляли про все на світі. Основною ж темою розмови була Каховка, нове життя, що мало завтра розкритися перед ними, майбутніми будівниками. Почувши слово «будівниками», Ніна звела свої голубі очі на Фросю:

— Я не збираюся нічого там будувати. У мене немає для цього ні хисту, ні бажання...

— То чого ж ти тоді їдеш? — вирвалося щире здивування у Фросі.

— А хіба там люди лише будують і зовсім, скажімо, не роблять завивок, манікюру, не купують крепдешин? — запитанням відповіла Ніна.— Мені говорили, що там дуже потрібні саме такі професії, яких не готує жоден учбовий заклад: манікюрші, буфетниці...

Фрося нічого не відповіла на ті слова. В Каховці будується потужна гідроелектростан-

ція. От би вкласти в цю електростанцію і свою частку праці, щоб потім можна було сказати кому завгодно, що ти теж була на першій лінії трудового фронту, що ти теж внесла свій скромний вклад в справу зміцнення миру і щастя радянських людей! Ні, посада буфетниці, хай вона теж потрібна і хай без неї не обійтися, ніяк не підходить для неї, Фросі, комсомолки з Новомосковська. Хороша вона була б, якби оце через тиждень написала додому такого, приміром, листа: «Влаштувалася в буфеті, продаю пиріжки і молоко...»

Вона посміхнулася до Ніни, сказала:

— Знаєш, тобі треба ще подумати!

Ніна змовчала, бо відчувала, що цю низеньку дівчину з ніжним обличчям не переконаєш, хай іде собі куди завгодно, хоч місити бетон...

І все ж, коли вони розлучалися вже на пристані, бо у Ніни в старій Каховці були знайомі і вона йшла до них, а Фрося простувала прямо на будівництво у відділ кадрів, подруги знову повернулися до попередньої розмови.

— Так ти твердо вирішила йти манікюрошею? — спитала Фрося.

— Нічого я твердо не вирішувала, — відповіла ухильно Ніна. — Подивлюсь, познайомлюсь, там видно буде. Поспішати мені нікуди.

Вони попрощалися і розійшлися в різні кінці. Фрося на другий же день вийшла працювати в бригаду мулярів Свирида Чухлатого. Спочатку вусатий строгий бригадир поставив її на підноску матеріалів, але, побачивши за-

взятість дівчини, доручив складнішу роботу і порадив поступити вчитися на курси. Тепер Фрося вдень працювала, а ввечері вчилася. Її помістили у дівочий гуртожиток на новому селищі, видали матрац, ковдру. Незабаром вона одержала перший аванс і надіслала матері грошей... В листі до товаришів з комсомольського комітету Фрося писала: працює вона зараз у бригаді мулярів, вчиться на вечірніх курсах і незабаром дістане високу спеціальність.

Зовсім інакше складалося у Ніни. Якось Фрося почула, що подруга влаштувалася в перукарні, і про себе подумала: ну що ж, чого бажала, того й досягла. Кожному своє. Завивки робити теж треба комусь.

Одного разу, коли Фрося лише повернулася з роботи і ще не встигла зняти спецодягу, до неї в гуртожиток прийшла Ніна. Глянувши на заляпаний вапном комбінезон дівчини, Ніна скривилася:

— Інакшою я тебе й не уявляла!

Фрося, зрадівши появі подруги, промовчала і, швидко переодягаючись, розпитувала у неї про повини. Виявилось, що Ніна вже покинула роботу в перукарні і влаштувалася на посаду керсправами транспортного відділу.

— А я думала, що ти й досі завивки робиш,— сказала Фрося.— Чому так швидко покинула?

— Не помирилася з начальником, такий бюрократ,— відповіла безтурботно Ніна.

Сьогодні ж, коли подруги зустрілися і пі-

шли купатися на ріку, Ніна наче ненароком сказала, що вона вже працює касиркою в кінотеатрі.

— Як? — здивувалася Фрося, вражена такою частою зміною місця роботи.— Ти ж зовсім недавно ще працювала в транспортному відділі!

Не дослухавши пояснень, Фрося кинулася у воду і попливла аж на середину ріки. Тепер, виходячи крутим берегом до міста, подруги мовчали. Прощаючись, Фрося запитала у Ніни, де вона зараз живе. Дівчина зам'ялася, потім призналася, що у своїх знайомих вона вже не буває, а живе тимчасово у однієї касирки.

— Взагалі,— сказала якось понуро Ніна,— мені не везе...

Ця розмова закінчилася тим, що Ніна позичила у Фросі грошей і, подякувавши, подалася геть.

На серці у Фросі залишилася гіркота і досада. Чим допомогти подрузі? Таке запитання стояло перед дівчиною, і вона не могла відмахнутись від нього. Але вона не знала, що їй треба було робити.

Наближався іспит і випуск курсів. До цього вечора готувалися всі. На іспити запросили старих досвідчених майстрів на чолі з Свиридом Чухлатим. Запитання курсантам сипалися не лише від екзаменаційної комісії, а й від слухачів, гостей... І от молодим майстрам видали посвідчення і поздоровили з переходом у велику сім'ю робітничого класу.

Того ж вечора у гуртожитку відбулося

свято. Фрося напекла пирогів і запросила до себе всіх дівчат своєї бригади. Прийшла і Ніна. Коли всі зібралися і випили по чарці червоного вина, Фрося сказала розчулено:

— Ой, дівчата, у мене сьогодні аж голова крутиться... Знаєте, що мені запропонував начальник дільниці? Не знаєте? Так я вам скажу — він запропонував мені утворити комсомольсько-молодіжну бригаду. Ну, хіба я зможу керувати цією бригадою?

Ця звістка викликала велике пошвавлення. Дівчата радили негайно погоджуватись і брати бригаду. А що ж тут такого! Не святі горшки ліплять. А найближча подруга Фросі, Катря Лахмієнко, сказала так:

— Берись, Фросю! Я думаю, що наші дівчата не підведуть тебе. Щождо мене, то я охоче запишусь у твою бригаду.

Зраділа Фрося, просяяла.

— Ой, дівчатка, в цьому ж то і справа. Я так сказала начальникові, якщо підуть мої дівчата у молодіжну бригаду, візьмусь тоді. А якщо ні...

— Ми охоче підемо, — відповіли дівчата, — аби лише ти нами була задоволена.

Сяючи від щастя, Фрося перецілувала всіх своїх подружок. Проводжаючи додому Ніну, дівчина запально говорила про перспективи молодіжної бригади, про те, як вони будуть зводити в селищі нові світлі будинки, в які переселяться робітники — будівники потужної електростанції.

— Треба довести, що молодь не тільки

може перевиконувати норми, а що вона й якість забезпечить найвищу, — говорила Фрося.

— Ти щаслива? — спитала раптом Ніна. Вона увесь вечір мовчала, спостерігаючи за всім, що робилося навколо неї. По виразу її обличчя і по тих коротких репліках, які вона іноді кидала, не можна було зрозуміти, схвалювала вона чи засуджувала ентузіазм молодих мулярів.

— Ну, а як ти гадаєш! — вигукнула Фрося. — Таке велике діло починаю, на таку висоту піднімаюся, що аж дух забиває... Це ж тобі не молоком торгувати...

Ніна повела плечем, примружилась.

— Нічого, — тихо сказала вона. — Ось я незабаром влаштовуюсь на посаду манікюрші. Начальник нової голярні, що тільки відкрилась, твердо пообіцяв. Знаєш, він так на мене подивився...

— Діло твоє, — сказала погаслим голосом Фрося. — А я на твоєму місці починала б справжнє життя...

Вони довго ходили по освітленій зеленій вулиці селища, говорили про шляхи життя, про майбутнє. Першою отямилась Фрося, побачивши на циферблаті годинника, який висів біля пошти, що уже друга година.

— Заговорились, а мені ж завтра вставати рано. Поведу своїх дівчат на об'єкт... А тобі на яку зміну?

Ніна зам'ялася, підшукуючи слів.

— Знаєш, у нас немає змін... і взагалі я кинула касу, нічого цікавого, і перспектив

ніяких. Я ось днями манікюршею влаштуюсь, начальник голярні твердо пообіцяв...

— То ти вже і там не працюєш? — здивувалася Фрося.— Пробач мені, але ти непосидюща і кручена, мов дзига... Знаєш, така, що її заводять одним порухом руки...

Ніна ще більше розсердилась і пішла, ледве чутно вимовивши «до побачення». Хоч Фрося і покликала її, намагаючись порозумітися, однак Ніна не повернулася і все прискорювала крок, вистукуючи на асфальті своїми високими каблучками.

— Ну і йди собі! — подумала сердито Фрося.— Обійдемося і без тебе.— Вона ледве не плакала від гніву і образи...

Події наступних днів були такі хвилюючі і бурхливі, що Фрося зовсім забула про нічну розмову з Ніною. Вперше в житті Фрося стала до керівництва хоч і невеличким, але все ж чималим виробничим колективом. Треба було навчитися думати не лише про свою особисту роботу, а головне — про роботу своїх підлеглих. Розширилися масштаби, зросло почуття відповідальності.

З сонячним настроєм вивела дівчина свою юну бригаду на першу самостійну зміну. Фросі здавалося, що отак з наскоку і з усмішкою на личках її дівчата негайно перевиконають всі плани і заживуть доброї слави. Незабаром її рожеві мрії зазнали випробувань. Дівчина в першу ж зміну відчула, що одного запалу невістачить, що перемога, якщо вона справжня і серйозна, вимагає від людини всіх її сил і уміння. Та що сил —

нервів, залізної витримки і терпіння. Гаряче бралися дівчата до роботи, але щоразу виникали непередбачені труднощі, затримки, паузи... То будівельний матеріал не прибув вчасно до об'єкту і доводилося самому бригадирові бігти до виконроба і стукати по столі своїм запорошеним рожевим кулачком, то раптом стало ясно, що в самій організації роботи бригади, навіть в розташуванні людей, Фрося щось не подумала, не врахувала. Тоді вона бігла до старого майстра Чухлатого і довго простоювала біля нього, мовчазно спостерігаючи за роботою бригади.

— Що, запарилась? — питав суворо Чухлатий, не відриваючись від роботи.

Фрося переминалася з ноги на ногу, зітхала і тихо говорила:

— Нічого, Свириде Тимофійовичу, ми ще побачимо, хто скоріш запариться!

Старий майстер здивовано підводив кудлаті брови, і кельма на мить завмирала в нерухомості:

— Гостра! Ну що ж,— побачимо!

Дівчина вже стукотіла черевичками по стрімкій драбині, простуючи до своєї бригади, а старий майстер усміхнено дивився їй вслід, похитував головою і промовляв з теплими нотками в голосі:

— Гаряча. Ця не зупиниться напівдорозі. Дійде. Запал пройде, з'явиться майстерність... Так завжди буває у справжніх людей...

Чухлатий з досвіду життя знав, що пройде деякий час, і оця його запальна учениця, яка щойно стала бригадиром, обов'язково викли-

че його, Чухлатого, бригаду на соцзмагання! Це вже було не раз з іншими його учнями... Тепер ці майстри он яку славу зажили, а колись же, хлопчачами, не вмiли кельму в руках тримати...

Якось, повернувшись з роботи, Фрося вражено зупинилася на порозі гуртожитку: на її ліжку лежала Ніна. Це так було несподівано, що дівчина першу мить не знала, як їй бути, та Ніна вже підхопилася на ноги і защебетала:

— Ти знаєш, оце перейшла до тебе. Днів за три я виберусь, мені начальник квартирного відділу точно пообіцяв кімнату, як тільки я влаштуюсь на посаду манікюрші. Надіюсь, ти нічого не маєш проти?

— Звичайно, звичайно,—пробурмотіла розгублено Фрося.— Думаю, що ми помістимося на одному ліжку.

І вони помістилися. Фрося щодня ходила на роботу, а Ніна довго спала, потім ще довше вмивалася і чепурилася біля великого дзеркала, що висіло в коридорі гуртожитку, не поспішаючи, йшла в місто. Поверталася вона завжди пізно, сердита і зла. На запитання Фросі відповідала коротко: «Днями одержую посаду». «Кімната буде з балконом, сам начальник житлового відділу пообіцяв».

Одного вечора, коли Фрося з подругами увійшла в кімнату, її зустріла весела і навіть збуджена Ніна. Дівчата побачили на ній якийсь крупне червоне намисто і, розглядаючи його, помітили, що вії Ніни неприродно чорносині.

— Знову пофарбувала? — спитала стомлено Катря.

— О, дівчатонька, — вигукнула Ніна, — яка фарба, яка фарба! Чудо моди! Не линяє не лише від сонця, а й від води, сліз не боїться. Дістала у однієї знайомої пачку, можу і вам уступити...

Фрося мовчки дивилася на Ніну і наче вперше бачила її. Перед нею стояла здорова дівчина з розмальованим обличчям, з безглуздими бусами і запобігливою, влєсливою по-смішкою. Хто вона? Навіщо вона тут? Чого їй треба? Яке вона має відношення до того, що діється навколо, тут, біля Дніпра? Чого вона сюди приїхала? Шукати легкого хліба? Але тут легкого хліба немає. Вона зайва. Вона муляє око. Он дівчата сміються з неї, з бригадирші, кажуть: годуєш ледаря, зіпсуєш дівчину зовсім. Йй би лозини доброї дати, а потім носилки в руки: працєю! А вона фарбами спекулює... Ні, треба кінчати з цим!

Фрося роздяглася і, побачивши, що Ніна хоче допомагати їй вмиватися, суворо промовила:

— Вмиюсь сама. А ти краще розкажи, як твої справи.

— Знаєш, — зацокотіла Ніна, — все гаразд. Посада манікюрші ще не звільнилася, але я не втрачаю надії... Завідувач голярні твердо сказав...

— Чула вже про це. Не хочу слухати більше, — відрізала Фрося. — Дожилася он, — фарбами спекулюєш. Що ти собі думаєш?

Ніна раптом заплакала, розмазуючи кулаками синю фарбу по обличчю.

— Ви всі проти мене.

Вона глянула на свої вимазані у фарбу руки і змовкла. Фарба линюча! Ніна підійшла до дзеркала і онімїла: все її обличчя було вкрите чорно-синїми патьоками. Це так приголомшило її, що вона зовсім забула про ті прикрї слова, які тільки-но вимовила Фрося, про свої гїркі, як здавалося, сльози. З гнївом і люттю в голосі вона сказала:

— Шахрай! Не ту фарбу дав. Ну, я ж тебе провчу!!!

Вона хутко зїбрала свої речі і, сухо попрощавшись, пішла. Фрося не затримувала її.

* * *

Пізно, увечері осїннього дня від каховської пристані повагом відходив невеличкий пароплав «Мінін». Серед небагатьох пасажирів, що сіли на цей пароплав, була і Ніна. Ніхто її не проводжав, ніхто не допоміг знести речі... Вона була саїтна, чужа і байдужа людям, які невтомно боролись за те, щоб над землею яскравїло бїльше світлик вогнїв.

1953

СВІТЛА ПРОФЕСІЯ

Вася, рухливий хлопчина з облупленим від сонця носом, перехилився з стовпа всім корпусом і гукає з висоти свого становища, звертаючись до плечистого шофера Івана Ластівки, що проходить мимо:

— Так що не ображайся — в першу чергу світло проводжу стахановцям, а вже потім іншим громадянам. Така директива є від бригадира.

Іван Ластівка, здоровенний парубок у широкому картатовому костюмі, в шкіряному картузі й при галстуку, зупиняється і благодушно говорить:

— А хіба вчителька Ніна Валеріанівна стахановка? А ти от чомусь їй першій проводиш світло. Як це зрозуміти, Васю?

Шофер терпляче жде відповіді од збентеженого таким запитанням електрика, який раптом свиснув, наче шпак, розгублено кліпаючи вицвілими віями.

— Вона хоч і не стахановка, але в неї, знаєш, професія така, що без світла ні туди, ні сюди... Викладати арифметику — це, брат, треба розуміти... Ясно?

Відрубавши так, Вася одвертається і починає старанно пригвинчувати ізолятор. Він на-вмисне мовчить, хоч і знає — Ластівка ще стоїть під стовпом і добирає слова для нового дошкульного запитання.

— Або хоч Фрося Лизогуб, — чути знизу, — звичайна тобі професія — арматурниця. А їй світло підключено ще вчора. Га?

Вася знову переходить на шпачиний свист, удаючи, ніби він нічого не чув, але не витримує і кричить, сердячись:

— А що для мене Фрося Лизогуб? Така ж, як і всі. Тільки є у неї, у Фросі, одна перевага перед тобою: вона дівчина. Дівчині світло потрібніше, ніж хлопцеві. Як-не-як, а треба ж у хаті поприбирати, подушки та килимчики всякі, а там і косу заплести...

Іван Ластівка зневажливо махає рукою і йде в гараж. За кілька кроків він зупиняється і гукає:

— Передай своєму бригадирові, що за ним «Крокодил» плаче. Якщо сьогодні ж не буде освітлено будинок, напишу в стінгазету, хай навчиться керувати отакими монтерами, як ти.

Вася хоче крикнути у відповідь щось гостре й образливе, але в цю мить прочиняється вікно, і в ньому з'являється гарненьке личко вчительки. Ніна Валеріанівна, викладачка середньої школи, кілька місяців тому приїхала на будову. Закінчивши інститут, вона одержала призначення в Каховку і от починає самостійне життя. Початок був сприятливий. Ось тепер їй видали ордер на кімнату в новому будинку, куди вона вчора й перебралася.

Побачивши Васю, «професорша» (так її прозвали на висілку з пошани до її посади і до великих рогових окулярів) посміхнулась, і від цього ямочки на її рожевих щоках ще більше округлилися.

— Доброго ранку, Васю. Що, буде сьогодні світло?

Вася скидає кепку, витирає нею спітніле обличчя і весь розпливається в усмішці.

— Буде, Ніно Валеріанівно, обов'язково буде. Вам першій сьогодні проведу. Не турбуйтеся.

Вася починає завзято орудувати обцењками, вдаючи, ніби він надто зайнятий і ніби йому не дуже вже й кортить милуватися звабливими ямочками вчительки. Він певний, що Ніна Валеріанівна весь час дивиться на нього і ніжно посміхається. Ну й добре, хай дивиться, що йому до того? На серці було солодко, але й трохи тривожно: адже він простий електромонтер, а вона вчителька, з вищою освітою. Правда, Вася теж вчиться на заочному відділі інституту і незабаром дістане диплом, однак... Звичайно, він нічого не має проти того, щоб вчителька дивилася на нього, посміхалася, як це було вже не один раз. Але він буде собі працювати так, наче нікого поблизу нема і ніхто не показує своїх чарівних ямочок.

— Васю,— лине приємний голос з вікна,— а чому це ваш ізолятор дивиться вниз, а не вгору?

Хлопець червоніє і знову обливається потом. Задумавшись, він неправильно пригвин-

тив ізолятор і тепер от горить від сорому перед дівчиною, яка все бачить і все розуміє. Та враз Вася знаходить вихід і роблено байдужим голосом відповідає:

— Знаєте, оце нові зразки ізоляторів надіслали, нової форми, відразу й не збагнеш, де низ, а де верх. То вам так здається, ніби він неправильно стоїть, а він стоїть так, як треба. Я вже не одну сотню їх пригвинтив.

Вчителька посміхається і зникає в глибині кімнати. Вася витирає піт рукавом піджака і миттю перегвинчує ізолятор. Він дуже злий на себе за необачність, адже Ніна Валеріанівна, мабуть, сміється з нього... І звідки у нього взялася впевненість, що вона не розбирається в електриці? Може, вона не гірше за нього знає цю справу, а він просто телепень та й більш нічого.

Розгніваний сам на себе, Вася глянув у вікно і побачив, як Ніна Валеріанівна тягне в кімнату величезний ящик, мабуть, набитий книжками. Ящик був, певно, важкий, бо вчителька ледве зрушила його з місця.

— Чекайте, гей! — крикнув Вася і миттю вже був на землі. Він збіг по сходах на другий поверх, одним рухом пересунув ящик і поставив його в куток.

— Як же це ви так, Ніно Валеріанівно? Адже можна надірватись таким вантажем.

— А я його аж знизу тягла, і, знаєте, нічого...

Вася мнеться і починає говорити про те, що незвична до фізичної роботи людина мусить бути обережною, а то можна надірвати силу,

і тоді не те що ящика, а віника не зрушиш. Були вже такі випадки.

— Та ви сідайте, — запрошує господиня і, усміхаючись магнітними ямочками на щоках, подає Васі стільця. Але Вася чемно дякує і виходить, пояснивши, що у нього роботи чимало — адже він дав зобов'язання сьогодні підключити ток до всіх квартир будинку і не піде додому, поки не виконає роботи.

Другого дня Вася одержав наряд в інший квартал, де закінчили будувати кілька двоповерхових будинків, і з сумом в очах проходив мимо будинку, де жила вчителька. Знайоме вікно було запнуте завіскою, і хлопець ледве розгледів за нею невиразну тінь. Вася хвилину постояв на розі, розкурюючи цигарку, і раптом побачив Івана Ластівку, який сидів у своєму грузовику. Шофер виключив мотор, вийшов з кабінки і, весело простягаючи руку, сказав:

— Привіт героям. Я, знаєш, свою погрозу таки виконав, так що тепер жди нового номера стінгазети.

— Як? — витріщив очі Вася.— Я ж учора дав струм усьому будинкові.

Ластівка зареготав.

— От про це саме я й написав. Ти думаєш, «Крокодил» цікавиться лише ледарями? Ми й про хороших, про таких людей, які добре сприймають критику, матеріал вміщуємо з великою охотою.

Вася покосився на шофера, здогадуючись, про яку критику той говорить, але замовчав, бо не хотів знову сваритися з оцим велетнем.

А Ластівка вже говорив про інше, хапаючи електрика за руку:

— На основній дільниці вже починають забивати шпунт! Краса, я тобі скажу! Це ж починається справжнє діло, підготовчі роботи провели, тепер беремо бика за роги. А в неділю заходь до мене, буде новосілля. І знаєш,— тут Ластівка перейшов на шепіт,— буде Фрося. Спеціально для тебе запрошу...

Вася сумно подивився на шофера, зітхнув:

— Ластівко, Ластівко, нічого ти не розумієш...

— Я нічого не розумію? — здивовано розвів руками шофер.

— Не туди дивишся, Ваню, бери вище...

Ластівка поглянув навколо, наче десь тут стояла саме та, яку треба було запросити заради Васі.

Вася кинув короткий, виразний погляд на вікно вчительки.

— Професорша? — здивовано протяг шофер. Видно було, що це відкриття дуже здивувало його.— Та ти що, з глузду з'їхав? Та чи знаєш ти, куряча голово, куди пнешся? У неї професія, знаєш, світла.

Вася поставив свою коробку з інструментами на землю:

— Світла, кажеш, професія? А моя що — темна? Хіба світло людям не я несучу? Га? Справжнє світло?

— То одне діло, а то друге. Тут... вченість, ясно?

— Нічого не ясно,— заперечив Вася.

— Та що ж тут іще пояснювати,— зам'яв-

ся той.— Є у неї інженер один, такий чорнявий. Я не бачив його, але, кажуть, підходящий хлопець.

Це повідомлення явно приголомшило Васю. Мить він стояв мовчки, збираючись з думками, потім розгублено свиснув, а далі міцно потиснув руку Ластівці й удавано безтурботно сказав:

— Інженер інженером, а ти все-таки запроси її на новосілля. Для мене, добре?

Електромонтер ще раз потиснув руку Ластівці і пішов. Шоферові здавалося, що Вася зовсім не був здивований його щойно вигаданою новиною про інженера, наче цим інженером був він сам.

Через два дні відбулося новосілля у Ластівки. Було багато молоді, довго танцювали, співали улюблених пісень. Вася сидів за столом сірий і похмурий: вчителька не прийшла, хоч Ластівка клявся, що особисто ходив запрошувати її. «Значить, чорнявий інженер існує на світі,— думав скрушно Вася, наливаючи собі чарку вина,— значить, дурень він, Вася, що надіявся на щось, запевняв Ластівку, переконував себе».

Темний, мов ніч, пішов Вася від Ластівки, такий самий вийшов ранком на роботу, такий повернувся й увечері в гуртожиток. Він не розмовляв майже ні з ким, не ходив на річку, де останнім часом було дуже весело і цікаво — там почала працювати водна станція. Вася любив у вітряний день, коли з луків линув низовик, брати парусний човен і, підставивши спину вітрові, виходити в кипучі водні далі ріки. У вухах свище вітер, парус лопотить,

човен скаче на хвилях, аж дух забиває. І от тепер навіть ріка більше не приваблювала Васю. Повертаючись з роботи, він брав книжку, найчастіше підручник з фізики, і довгі години просиджував на самоті.

Так промайнуло кілька днів. Вася здав черговий залік в інституті, закінчив роботу на віддаленій дільниці й тепер працював на висілку, освітлюючи щойно збудований клуб. Якось надвечір, коли Вася заліз під самий дах клубу і припасовував там рожеві плафони, він побачив унизу залиту світлом вечірнього сонця Ніну Валеріанівну. Кров обпекла серце юнака. Він мало не впустив коробку з шурупами. Вчителька побачила його і привітно помахала рукою.

— Здрастуйте, Васю! Дивіться, не впадять, бо забралися ж височенько, під саме небо!

Вася відповів на привітання. Він не знав, чого прийшла вчителька, і тому стояв збентежений, нерішучий. А Ніна Валеріанівна, наче не помічаючи цього, пройшлася, вибираючи зручне місце, і гукнула до нього:

— Чого це вас останнім часом не видно? Хворіли, чи що?

Вася махнув рукою:

— Ні, я не хворів. Власне, трохи нездужав, та то вже минулося. А ви як?

— Погано, Васю. Світло погасло, вчора сиділа в п'ятьмі. Кажуть, на стовпі щось трапилось. Чи не з отим ізолятором нової форми? Може, прийдете ввечері полагодити?

Вася пообіцяв сьогодні ж зайти і, коли вчителька пішла, почав напружено думати, що б

це могло трапитись на стовпі, де він особисто все приладнав як слід. Бентежило хлопця й те, що дівчина надто виразно натякала на ізолятор, вгвинчений колись неправильно. Але ж він усе переставив, усе перевірів!

Увечері він одягнув новий костюм і вичистив до блиску коробку з інструментами. Незабаром постукав у двері до Ніни Валеріанівни. Але ніхто не відповів на стук, і хлопець стояв біля дверей, вкрай здивований і розгублений. Через кілька хвилин знову обережно постукав. Стало ясно, що в кімнаті нікого не було. Це обурило хлопця. Він крутнув вимикач. У коридорі спалахнуло світло. Тоді він постукав у сусідню кімнату і, коли йому відчинила літня сива жінка, спитав, чи є у них світло. Жінка здивовано глянула на хлопця і вказала йому рукою на лампочку, що горіла в кімнаті.

— Ви ж самі бачите, горить.

— А вчора горіло?

— Вчора теж горіло.

Попросивши пробачення, Вася кинувся по сходах до виходу. Уже за рогом він побачив Ніну Валеріанівну, яка йшла йому назустріч. Вона важко дихала, щоки їй пашіли рум'янцем.

— Пробачте, Васю, я так поспішала, так бігла, і все ж бачу, що трохи запізнилась. Ви були у нас?

— Так. У вас у коридорі, — відповів Вася. — Світло горить...

Ніна Валеріанівна здивовано звела очі.

— Вже горить? А от цілий день чомусь не

було... Мабуть, полагодили вже... Ви давно прийшли?

— Та вже давненько,— все ще нічого не розуміючи, відповів Вася.

— Знаєте, був у мене додатковий урок, я зовсім про нього забула,— її очі збуджено горіли, благали пробачення за затримку.

Вася подумав мить і раптом дзвінко засміявся.

— А я, бачите, збирався ремонтом зайнятися,— показав він на коробку з інструментами.

— Ви кудись поспішаєте? Заходьте, будь ласка! На новосілля... Ви ж не були,— щебетала вона.

Де їй поділася Василева ніяковість! Чимсь теплим і таким ніжним сповнилися його груди, так хотілося підхопити дівчину на руки... Без окулярів вона виглядала зовсім дівчиною, такою звичайною, простою, навіть пустотливою.

Вона метеликом пурхала по кімнаті, показуючи йому то книги, то нове дзеркало, то посуд, і Вася, мов зачарований, розглядав усі ті речі, ніби вперше їх бачив, ніби вони мали якийсь таємниче значення.

— А може, Ніно Валеріанівно, підемо до Дніпра? — спитав Вася нерішуче, ніби не вірячи в цей чарівний сон.

— Так, так, — промовила радісно дівчина, — саме до Дніпра, такий чудовий вечір, хочеться дихати свіжим повітрям. І знаєте, називайте мене просто Ніною. А то якось дивно: уже й Ніна Валеріанівна, і школа, і діти...

Вони йшли берегом, усипаним цементом і гравієм. Пахло смоленими баржами, травами, вапном.

— Знаєте, хороше отак іти вдвох, а от мені доводиться щовечора повертатися з уроків самій... А з моїм зором не дуже зручно топтатися по таких кучугурах. Треба сказати нашим інженерам, щоб швидше бульвар тут розпланували.

Вася ніби спіткнувся, обережно звільнив свою руку з-під руки вчительки. В голові майнула згадка про «чорнявого інженера». Ніна не помітила нічого і продовжувала щебетати.

— Що з вами? — нарешті помітила вона довгу мовчанку Васі.

— Згадав вашого інженера, — одразу відрубав той і сам здивувався своїй сміливості.

— Якого інженера? — підвела брови вчителька.

— Ну, отого чорнявого.

— Якого чорнявого? — Подив її був такий природний, що від Васиних припущень зразу ж не лишилося й сліду. «Мабуть, збрехав Ластівка», майнула думка.

— Та такого... Ви ж учителька, а я звичайний монтер, — розгублено говорив Вася, почувуючи, як горять його щоки. «Що за дурниці я мелю!» подумав він, але вже не міг зупинитися.

Ніна наблизилася короткозорі блискучі очі майже до самого обличчя Васі.

— Дай, я подивлюся на тебе через окуляри! — нарешті збагнула вона тривогу Васі. — Хіба ти не чорнявий?

Вася відчув, як гаряча хвиля вдарила в груди і кинула його високо-високо вгору. Він уже не чув її слів, тільки десь ледве бринів її голос, дорогий, рідний і близький голос. І вона перша перейшла на «ти» — так просто і природно переступила ще одну межу...

— Ніно... Ніно Валеріанівно! — майже шепотом збуджено мовив Вася і зупинився. — Це правда?

— Правда, Васю, — відповіла вона так само тихо. — І можна просто Ніною називати, без Валеріанівни. Просто так...

Над рікою висів великий чистий місяць, заливаючи все навколо срібним світлом. Вася і Ніна стояли на березі широкого, быстрого Дніпра, а з неба падав на них голубий зоряний дощ.

СПОВІДЬ

За вікном, що виходить просто в поле, у безмежному степовому ширі мандрують золоті шуліки, і прозорі сині далі подзвонюють вітрами весен. По зеленому килиму поля пролітають тіні — то під сонцем линуть легкі хмаринки.

Потап Федорович обережно виймає з пляшки волохату вербичку, підносить її до самих очей і пильно вдивляється в сиві бруньки, які таять в собі стільки буяння і снаги, що не чекають настання тепла, а провіщають його самі. Хто поставив ці квіти, цей скромний знак поваги чи любові?

Потап Федорович перебирає в пам'яті всіх співробітників поліклініки, відшукуючи особу, що оце поставила ці зворушливі вербички. Може, Христина Василівна, лікар-ординатор? Так, саме вона. Кому ж ще, як не вдові, у якій не лишається нічого іншого, як подати знак уваги суворому вдівцеві, котрий живе у своїй комірчині, мов схимник? Та враз це припущення викликає гостре заперечення. Христина Василівна? О, ні! Хіба можна чекати таких

ніжностей від людини, яка недавно так гостро і несправедливо, як здавалося Потапу Федоровичу, критикувала терапевтичний відділ, де працює і сам Потап Федорович? Ні, це не Христина Василівна.

Може, Ніна? При цій думці Потап Федорович так голосно засміявся, що аж рота закрив долонею, поглядаючи на двері, чи не почув хтось цього дикого реготу. Та в суміжній кімнаті нікого на той час не було, і Потап Федорович почав міркувати далі. Ніна? Але ж Ніні всього лише двадцять три роки, вона недавно з інституту, хіба така молода дівчина піднесе квіти людині, якій уже стукнуло понад п'ятдесят і яку в лікарні за очі називають диким і незрозумілим словом — анахорет? Крім того, всім відомо, що за Ніною побивається голубоокій фармацевт Віктор Іголкін, соромливий і довготелесий молодий хлопчина. Ні, тут щось інше. Тоді, може, прибиральниця Нюра? А що ж? Дуже схоже. Вона живе в селі Козачому, на роботу ходить берегом ріки, саме їй і зірвати оці вербички. Як він відразу не подумав про це? Ясно — все це влаштувала Нюра. І дивна справа — виявляється, що Потап Федорович оце лише зараз згадав, що він ніколи не думав про Нюру, що він не знає навіть, чи є сім'я у цієї скромної і завжди задумливої жінки, яка мовчки робить свою нелегку роботу, нікому не заважаючи. Так, Нюра, більше нікому. Це її робота.

Потап Федорович посміхнувся. Ця проста історія з невеличким пучком волохатих вербичок зовсім розвеселила його. Березневий день

починався так приємно: море сонця і ось ці вербички. Відвідувачів ще не було, і Потап Федорович просто сидів за столом і розглядав ніжні бруньки, що так схвилювали його. Мимо вікна пройшов такелажник Веремєєв, який не раз приходив лікуватись. Почувши якось у лікарні крик немовляти, Веремєєв сказав:

— Не люблю дитячого крику, не переносу.

— То у вас, мабуть, і діток немає? — запитав Потап Федорович, уважно придивляючись до плечистого літнього робітника.

— Та є... — протяг Веремєєв.

— Скільки?

— Десятеро...

Пригадавши цю кумедну розмову, Потап Федорович ще раз засміявся і, поставивши назад у пляшку гілочку, вийшов у коридор. Тут була лише одна Нюра. Вона зосереджено підмітала підлогу, мугикаючи якусь пісеньку. Потап Федорович чемно вклонився до жінки, пробурмотів:

— Я вам щиро вдячний, знаєте, не сподівався... Така солодка несподіванка... Одним словом...

Нюра здивовано глянула на лікаря, не розуміючи його слів, потім перевела погляд на підлогу, на віник і, посміхаючись, сказала:

— Я завжди приходжу рано, щоб прибрати... Це вже така у мене звичка, Потапе Федоровичу, вставати до схід сонця...

Лікар зупинився, подумав, махнув рукою і почав швидко одягати свій білий халат, бо прийшов перший хворий на прийом.

Після закінчення прийому Потап Федорович, як він це робив завжди, пішов на будівельну площадку. Було тут на що подивитися лікареві. Місто будівників зростало казковими темпами. Ще кілька днів тому тут стояв якийсь похилий трухлявий сарай, єдиний пам'ятник старого села Ключового, а тепер красувався чепуренький двоповерховий будиночок з широкими світлими вікнами. А скільки дерев посаджено! Незабаром вони випустять листочки, зашумлять на бистрому вітрі. Буде тінь, буде чисте повітря, буде сонце. Буде краса земна.

Високий, худий, з ріденькою борідкою, Потап Федорович рухався швидко, помічаючи все, що траплялося на путі, нотуючи все в пам'яті. Ось розкидана опалубка. Лікар нагинається, підіймає шматок дошки і, забачивши в ній великий цвях, скрушно похитує головою. Треба зайти до начальника дільниці і сказати, щоб віддали розпорядження позабавити всюди гвіздки — вони можуть призвести до травми. Потап Федорович виймає з кишені блокнота і ретельно заносить в нього кілька густих рядків.

Піднявши голову, лікар помічає, як повз нього йде тесляр Іван Балута.

— Здрастуйте, товаришу Балута! — голосно вітається до нього лікар. — Як поживаєте?

Зворушений увагою, тесляр зупиняється і вклоняється лікареві:

— Спасибі, Потапе Федоровичу, живемо нічого.

— Бачу, що нічого, а як ваш грип? По-

кашлюєте? Хочете ускладнення хвороби? Не раджу...

Балута ніяково моргає — він таки не долежав кількох днів, вийшов на роботу, і тепер хоч крізь землю провалися — лікар не відступиться, поки не примусить знову лягти в ліжку.

— На тепло повернуло, який вже там грип...

— Ну, батеньку, не кажіть про тепло... Весняний грип ніяк не кращий за осінній. Ідіть додому, і щоб я вас не бачив на майданчику. Ясно?

Тільки попрощався, як назустріч старий монтажник Буклей.

— Семене Кириловичу,— звернувся до робітника лікар, — давно вже чекаю вас, а ви щось не приходите. Як ваше здоров'я? Прийдете в лікарню, коли не зможете ходити? Ви розумієте всю смішність і безглуздість цієї вашої відповіді? Як же може прийти людина, коли вона вже не може ходити? Га? Щоб завтра ж зайшли, треба вам подумати про своє здоров'я, вам же не двадцять років...

Дві години ходив по майданчику Потап Федорович, з багатьма людьми зустрівся, всіх знав, пам'ятав, хто на що скаржиться. Люди дивувалися — сам такий сухенький, блідий, а от про себе ніколи слова не вимовить, наче він святий чи залізний. А про інших бідкається, гримає на тих, хто забуває про свою хворобу, не лікується... Кілька років підряд бачили його люди завжди в чистому халаті, завжди рухливим, уважним до людей, завжди бадьорим і гомінким. І якби хто сказав, що

Потап Федорович заслаб, ніхто б не повірив — люди звикли бачити його лише здоровим.

Та от трапилося так, що Потап Федорович заслаб. Сталося це під час прийому хворих, коли він записував у журнал історію хвороби чергового відвідувача. Його суха рука, що тримала перо, раптом затремтіла, ручка висковзнула з пальців і впала на підлогу. Потап Федорович схопився за серце і впав грудьми на стіл. Прибігла Христина Василівна, за нею вбігли інші лікарі. Незабаром старий лікар лежав уже в своїй холостяцькій кімнаті на вузькому солдатському ліжку, сумно поглядаючи на своїх колег, що метушилися біля нього.

— Перший дзвінок, — сказав Потап Федорович і блідо посміхнувся.

— Вперше чую від вас песимістичне слово, лікарю, — відповіла Христина Василівна, сідаючи на табурет. — Це рано таке говорити...

— Рано чи пізно, а перший дзвінок пролунав. І не в песимізмі справа... Якщо хочете знати — це мій оптимізм... Адже перший дзвінок, а не другий чи третій... Розумієте? Ми ще поживемо!

Потап Федорович раптом закашлявся, і борідка його застрибала на грудях. Христина Василівна взяла хворого за руку, очі її поїнялися тяжким смутком.

— Ви дуже хворий, лікарю. Вам не можна говорити. Лежіть і мовчіть. Ви зараз не лікар, а хворий, і маєте виконувати всі мої розпорядження.

Він затих. За вікном голосно цвірінькали

горобці, стрибаючи на голих, але вже налитих соком життя вітах. Потап Федорович заснув, і Христина Василівна з полегкістю зітхнула.

Якось, сидячи біля хворого, Христина Василівна відчула на собі пильний погляд лікаря.

— Скажіть, голубонько,— раптом заговорив Потап Федорович.— Це ви тоді поставили в моїм кабінеті вербички?

Христина Василівна здригнулась, почервоніла і тихо промовила:

— Лікарю, вам не можна говорити...

— Знаєте, — Потап Федорович трохи повернувся на бік, — я тепер от, лежачи тут, багато чого передумав... Знаєте, лише тепер зрозумів, що я не досить настійно боровся за дисципліну лікування. Так, за дисципліну. Прийде людина, поскаржиться на щось, пропишеш ліки, трохи покращає стан, і людина перестає лікуватися. Знаєте, що виходить? Ми хворобу лише приглушили, але не вбили. І не цікавимося, чи лікується далі людина, чи ні. Не йде, значить, все гаразд. Правда? А це не так...

Хворий вкрай стомився, виголосивши ці слова, аж піт йому виступив на лобі. Христина Василівна категорично запротестувала — так не можна хвилюватись. Але лікар, передихнувши, говорив ще запальніше:

— Ми знаємо майже всіх наших людей, особливо кращих новаторів будівництва. Веремеев, Балута, Буклей... Чи вилікувались вони остаточно після того, як звернулися до нас за допомогою? Ми цього не знаємо.

А знати треба! Коли я видужаю, то не так буду з ними говорити, я примушу їх лікуватися як слід, до парторга ЦК дійду!

Розширеними очима дивилася Христина Василівна на людину, яка лежала ледве дихаючи, але яка ні словом не згадала про свою хворобу, а весь час говорила про інших, думала про здоров'я інших. На ліжку лежав хворий лікар, який все своє життя віддав великій і святій справі допомоги людям і який ніколи не думав про себе. Вона підвелася і, тихо пройшовшись по кімнаті, знову сіла, зворушена і урочиста. Знесилений Потап Федорович заплющив очі, хвилину наче спав, потім раптом підвівся і твердим голосом сказав:

— Сьогодні ж подзвоніть в монтажне управління і дізнайтесь, як почуває себе Буклей... У нього гострий ревматизм. Він дуже неуважний до себе...

Наступного дня здоров'я хворого погіршало. Потап Федорович лежав зовсім нерухомо, піт заливав його чоло. Зійшлися всі лікарі, почали радитись. Та Потап Федорович незабаром відіслав всіх на роботу, залишилася тільки одна Христина Василівна. Побачивши її одну, лікар слабо посміхнувся.

— На вас чекають хворі, ідіть...

— Дозвольте мені залишитись, Потапе Федоровичу... Сьогодні якраз дуже мало хворих...

— Ну, тоді посидьте трохи...— Лікар помовчав, потім запитав:

— Ви коли-небудь були в Часів-Ярі?

— Що це таке — Часів-Яр?

Лікар посміхнувся.

— Це таке невеличке робітниче селище, містечко, якщо хочете. На Донбасі. Глину там вогнетривку добувають. Вітри страшної сили дують щодня, щоночі. Місто вітрів — так ще називають Часів-Яр.

— Ви звідти родом?

— Ні, я там працював в тридцятих роках... Розумієте, я це до того, що там працюють такі ж прекрасні люди, як і тут. Скільки у нас непомітних простих героїв! Да. Так отам, у Часів-Ярі, я починав свою лікарську кар'єру. Земля зрізана ярами та балками, дикий бур'ян, вітри. Важка, земляна робота. Механізація праці тоді лише впроваджувалась, люди насаджувались, було у мене дуже багато роботи, багато сил і мрій... Приїхала вона до мене якось осіннього дощового дня. Сльота, грязь, вітри... Невеличке ліжко, стіл, покритий газетою, стопка книжок — оце і все, що було в моїй кімнаті. Спочатку вона не помічала всього цього, мов та дитина, з радістю зустрічала мене з роботи, а потім... Потім поставила питання так: або ми виїдемо у велике місто і будемо жити «як люди», або поїде вона одна. Що б ви відповіли на це, мила? Га? Скажіть чесно, але врахуйте: перша любов, юначі мрії, романтика і все таке, про що не скажеш першому-ліпшому зустрічному. Відповідайте.

Христина Василівна задумалась.

— Важко мені відповісти на це питання... Складне, індивідуальне...

Потап Федорович пильно глянув на неї.

Потім заплющився, тінь розчарування і болю відбилась на його блідому тонкому лиці.

— А я думав, що для вас це питання не складне. Аж воно...

— Ви мене неправильно зрозуміли,— відповіла жінка,— якби це на мене, я взагалі такого питання не ставила б.

— Тобто?

— Ну, як вам сказати... якби я була на її місці... я полюбила б Часів-Яр...

Потап Федорович глянув на Христину Василівну потеплілими очима, просяяв:

— А от вона не змогла...

— Та не може бути?

— Не змогла,— повторив Потап Федорович.— Таке вийшло життя... Пригадуєте, як сказав Маяковський: погано людині, коли вона одна? Мені було погано...

Це була сповідь, і Христина Василівна розуміла, як дорого обійшлася ця розмова лікареві. З почуттям вдячності дивилася вона на нього, знесилоного хворобою, блідого, немічного. І коли Потап Федорович заснув, вона нахилилася і тихо поцілувала його в щоку.

Через тиждень лікар вмер. На похорон прийшли майже всі, хто знав лікаря, а знало його дуже багато людей... Будівники проводжали свого лікаря в останню путь, як тільки можуть проводжати щирі друзі. Серед натовпу йшла сива жінка, повита тугою і горем, яка було спіткала своє останнє щастя і знову втратила його назавжди.

1953

НАРЕЧЕНА

Віктор Зайченко, високий, худий хлопчина, водій бульдозера, вкрай незадоволений подіями: він одержав низьку оцінку в політшколі, програв першість на шаховому турнірі, хоч мав всі підстави виграти, посварився з Ніною. Ніна — це завідувачка складом кернів, або, як її ще звать, «бібліотекарка», хоч у неї ніяких книжок на складі і нема. Познайомилися вони випадково в читальні. Віктор здавав «Багратіона», прохаючи, щоб йому дали щось «про любов...» Прохання хлопець висловив бібліотекарці дуже тихо, але дівчина в синьому береті, що стояла поруч, почула ці слова і підкреслено серйозно порадила бібліотекарці:

— Дайте йому «Анну Кареніну».

— Уже читав,— відповів Віктор і почервонів.

— Тоді, може, «Угрюм-ріку»?

— Читав і цю,— похилив голову хлопець.

Дівчина назвала ще кілька широко відомих книг і на всі одержала відповідь «читав». Тоді вона подивилася на хлопця своїми про-

никливими сірими очима так, наче перед нею стояв не водій бульдозера, а принаймні професор, махнула рукою і засміялася до бібліотекарки, літньої жінки:

— Вичерпала всі свої знання з цього предмета. Здаюсь.

Взявши першу-ліпшу книжку, яку йому запропонувала бібліотекарка, Віктор кинувся надвір, бо дівчина вже встигла вийти з читальні. Хлопець пройшовся по вулиці раз, вдруге, але дівчини ніде не було. Це навіть розсмішило Віктора: «Наче крізь землю провалилася». Він заглянув у кінотеатр, навіть зайшов у перукарню. Дівчини в синьому береті ніде не було. Тоді Віктор безжурно заспівав якийсь веселий мотивчик і пішов додому. Проходячи центральною вулицею, він ненароком заглянув у великі освітлені вікна бібліотеки райкому і, здивований, зупинився. За столом, що проти вікна, сиділа дівчина в синьому береті і читала якусь книгу.

Хлопець обійшов навколо будинку, завернув за ріг, постояв біля кіоска, де продавались газети, купив примірник «Пионерской правды», бо інші були розпродані, повернувся назад і знову пройшовся мимо вікна. «От вперта, от характер!— думав Віктор.— Люди он відпочивають в клубі, в кіно, катаються на човні, просто так ходять біля Дніпра, поглядаючи на чарівні зорі, що горять у висоті, а вона сидить весь вечір, книжки читає...»

Змірявши раз десять вулицю, Віктор, зрештою, побачив, що дівчина здає книжку. Ось вона вийшла, глянула пильно на Віктора,

мить подумала, наче щось пригадуючи, потім круто повернулась і пішла в бічний провулок. Хлопець спочатку розгубився, але в ту ж мить отямився і вже йшов поруч з дівчиною.

— Знаєте,— сказав він якимсь винуватим голосом,— вночі одній ходити небезпечно...

— Це ж чому? — метнула дівчина вогнистий погляд.

— Кажуть, вовки з'явилися у нашім краю...

— Двоногі?

Голос дівчини дрижав від стримуваного сміху. Вони пройшли квартал, обмінюючись короткими фразами, потім дівчина зупинилася і сказала:

— От я і дома. Прощайте.

Але Віктор пішов лише тоді, коли дізнався, що дівчину звать Ніною, що працює вона на складі кернів і що часто буває в читальні.

Наступного дня, закінчивши зміну, Віктор подався просто до приміщення складу кернів. Ніна, одягнена в чистий білий халат, походжала між високими рядами полиць, на яких були розкладені зразки ґрунту. Біля кожного зразка висів невеличкий паперовий квадратик з цифрою. Дівчиця була так заклопотана, що навіть не звернула уваги на хлопця, який стояв поруч.

— Пробачте,— промовив Віктор,— ви будете всі цифри міняти сьогодні?

— О, це ви! — вирвалося у Ніни, і вона вся залилася рум'янцем.— Всіх мені не перемінити навіть за місяць.

— Я теж такої думки...

Ніна йшла поміж рядами земляних стовпчиків, навішувала на кілочки нові номерки, а старі, вилинялі на сонці, складала в кошик. За нею йшов Віктор, з цікавістю розглядаючи зразки породи.

— Навіщо оці земляні патрони? — спитав хлопець, хоч він і чув дещо про роботу геологів.

— По-перше, це ніякі не земляні патрони, а керни. По-друге, без них неможливе ніяке велике будівництво.

— Це ви серйозно?

— Цілком,— відповіла розважливо Ніна.— Бачите, скільки тут зразків? Це взято проби з найрізноманітніших глибин. Геологи прочитали по цих кернах історію ґрунту даної місцевості, його особливості і якості. Це мовби книга землі, розумієте? Тут і про льодовий період написано, і про палеоліт, і про всякі інші зміни, що відбувалися на протязі віків...

— І ви можете читати цю книгу? — поцікавився Віктор.

— На жаль, не вмію,— призналася Ніна і важко зітхнула.— Не опанувала я цієї справи. Щоб уміти читати керни, треба закінчити університет... От Галина Андріївна все знає, бо вона вчена жінка.

Галина Андріївна — геолог і парторг геологічного управління. Ніна дуже любила цю самовіддану жінку, яка присвятила себе важкій, але почесній справі — розвідуванню надр землі. Десь в глибині серця дівчини жила потаємна мрія — колись стати такою, як Галина Андріївна...

Познайомивши Галину Андріївну з Віктором, Ніна сказала про геолога:

— От людина, якій я безмежно вірю і яку люблю.

Сивувата, але ще молода і вродлива Галина Андріївна глянула на хлопця, розпитала про його роботу, потім сказала Ніні, що та може йти сьогодні раніш з роботи.

— Ви ж, мабуть, в кіно зібралися? Так?— спитала вона у Віктора.

— Так... Я саме про це й думав,— збрехав хлопець, моргаючи очима: він не встиг ще запросити Ніну в кіно...

За хвилину вони вже йшли освітленими вулицями і весело розмовляли. Попереду горів яскравими вогнями будинок кінотеатру, на фронтоні якого радянські воїни атакували рейхстаг.

Наступного дня Віктор і Ніна зустрілися в читальні, вибирали спільно книжки, говорили про майбутнє Каховки, про улюблених героїв прочитаних книг. А днем пізніше їх бачили на Дніпрі, серед гурту молоді. Вони швидко летіли на байдарках, свистів вітер, забивало подих... Хотілося так летіти й летіти, щоб було вітряно і весело, щоб завжди перед тобою горіли блискучі, сміхотливі очі друга...

Віктор захопився Ніною. Він уже уявляв спільну квартиру, затишок, сімейне щастя. Він був певний, що «бібліотекарка» погодиться стати його дружиною, бо хто ж не вийде заміж за молодого красня, спортсмена, водія потужного бульдозера?

Минув тиждень. Якось вони проходили мимо пошти, і Ніна, попросивши пробачення, залишила Віктора на вулиці, а сама побігла «поспитати щастя», як вона висловилася. Загадкові слова про щастя стали ясними Вікторові лише тоді, коли він заглянув у вікно і побачив Ніну в черзі біля відділу з написом «до запитання». Тоненька голочка болю вдарила в серце. Від кого лист «до запитання»? Може, у неї є коханий, а він, Віктор, лише час даремно проводить, плекаючи дурні надії. Як він не подумав про це раніш? Адже кожному зрозуміло, що такі дівчата, як Ніна, самотніми не бувають...

Ця невеличка історія з листом вкрай зіпсувала настрої Вікторові. Коли Ніна повернулася, він то мовчав, то раптом починав лаяти якогось кладозщника, що не видав вчасно запасних частин до машин, і тепер доведеться ставати на ремонт тоді, коли почнеться найважливіша робота на дільниці. Він вишукував різні причини для висловлення свого невдоволення і роздратування. Хоч Ніна і сказала, що чекає з столиці важливого для неї повідомлення, однак Віктор категорично заявив: погано, що дівчата дуже часто користуються послугами відділу «до запитання» в той час, як всі інші люди одержують листи додому.

— Якби я був міністром зв'язку, я наказав би заборонити листування «до запитання», бо воно несумісне з нашими моральними поглядами.

Ніна здивовано підняла брови.

— Нічого дивнішого я не чула. Ти жартуєш?

— Ой ні! — сердився Віктор. — Не люблю я жартів.

Вони йшли берегом Дніпра, спінена вода котила вниз кучеряві білі бурунці, ріка, здавалося, кипіла.

— Зустрічей в житті може бути багато, — говорив Зайченко, — але не всі вони тобі до серця. — Він нахилився, розглядаючи тендітні узори, виткані природою на тонкій пелюстці степової квітки. — А буває і таке — зустрічався, гаяв час, втратив мить, якась дрібниця зіпсувала відносини, і вже кінець всьому... Не повернеш, не відновиш...

— А по-моєму, ніяких таких серйозних відносин там і не було, якщо дрібниця могла все зіпсувати, — сказала твердо Ніна. — Значить, і жалкувати в таких випадках не слід.

— Так, так, — похитав Віктор головою, наче слова дівчини стверджували якусь потаємну його думку. — Якщо у тебе на серці немає нічого, то і жалкувати тобі, звісно, ні про що. Це ясно.

— Про серце ти не говори, — посміхнулася Ніна. — Я в хлоп'яче серце не дуже вірю.

— А може, у мене якесь особливе, ну, якесь інше серце? Га?

— Ну, що ж, — Ніна засміялася, — все одно. І потім, — вона подумала, помовчала, — не вірю я в блискавичний спалах почуттів. Те, що швидко загоряється, швидко й гасне. Хіба не так? Скільки є в житті прикладів...

Так вони вперше розмовляли про закони

почуттів, і видно було, що їх погляди розходилися в одному, найголовнішому: в питанні про шлюб. Віктор Зайченко стояв за те, щоб чинити так, як підказує почуття, до того ж чинити відразу, негайно, а дівчина переконувала не поспішати, роздивитися, випробувати. Щоби її палали, серце стукотіло. Ех, як же важко говорити дівчині оте коротке «ні», коли хлопець чекає інших слів, і ті слова значно легше вимовляти!

Віктор мовчав. «Провал,— думав він,— ось тобі маєш першого в житті гарбуза... Ніна піднесла йому гарбуза». Розмова не клеїлась, і Віктор, холодно попрощавшись, пішов додому.

Тепер він сидів у гуртожитку, перегортав сторінки підручника з історії, але нічого в них не бачив. Ось як — йому відмовили! Хлопець обхопив голову руками і так застиг. Потім, схопивши аркуш паперу, він почав писати листа. В ньому говорилося про те, що вона, Ніна, обманула його найкращі сподівання, зруйнувала його мрії. Він так і написав: «Мої мрії про велике щастя зруйнувала ти».

Написавши такого зворушливого листа, Віктор вийшов на вулицю і кинув конверт у першу поштову скриньку, що трапилася. Після цього він відчув, що на серці трохи полегшало. Хай прочитає, хай подумає, сама пожалкує, ще набіжить до нього... Головне — не подавати виду, що ти жити без неї не можеш, що вона найдорожча...

Хлопець безжурно засвистів «Катюшу»,

пройшовся по освітленій вулиці, наче ненароком заглянув у вікна читальні, але нікого там не побачив і повернув додому.

Минуло три дні, і всі ці дні Віктор з нетерпінням чекав відповіді на свій лист. Але відповіді не було. Тоді хлопець махнув на все рукою і, одягнувши новий костюм, майнув увечері до клубу. Тут було весело, шумно. Віктор запросив якусь дівчину і пішов з нею до танцю...

Коли Зайченко повернувся в гуртожиток, хлопці подали йому листа. Це був лист від Ніни. Похапцем розірвав хлопець конверт і витяг невеличку записочку, в якій нерівним почерком було написано: «Якщо бажаєш, виходь завтра о 20-й на вокзал, виїжджаю». Він прочитав записку кілька раз підряд, розглянув конверт, марно відшукуючи на ньому хоч якогось слова, хоч значка, який би пояснив незрозуміле та бентежне для нього «виїжджаю». Що все це могло значити?

Віктор довго не спав, роздумуючи над загадковими словами, написаними в листі. Він навіть хотів було зскочити з ліжка і податись до Ніни, щоб особисто поговорити з нею, але, поглянувши на годинника, обливши: було вже пізно.

Увечері наступного дня, повернувшись з роботи, поголившись, Віктор за півгодини до призначеного часу прибув на вокзал. Тут грало радіо, було світло і якимось святково. Відходили і приходили поїзди, гримотіли колеса. Віктор пройшовся по всіх пасажирських залах, але Ніни ніде не було. Тоді він

підійшов до буфету і випив два кухлі пива. Буфетниця, жвава балакуча дівчина, запропонувала йому купити пахучі цигарки «Фестивальні», і Віктор, хоч і не курив, купив їх — треба ж було чимось заспокоїти серце. Він навіть сказав кілька компліментів балакучій буфетниці, хоч сам весь час позирав на вхідні двері, шукаючи очима знайому і хвилюючу постать. Раптом почувся голос диктора, який повідомляв, що за п'ять хвилин відходить поїзд. Віктор прожогом кинувся з буфету. Паровоз стояв уже під парами, пасажири вже давно зайняли свої місця, і Віктор марно метався від вагона до вагона, розшукуючи Ніну. І лише тоді, коли паровоз дав гудок, а колеса його сипнули снопи іскор, хлопець побачив Ніну. Вона стояла у вагоні біля вікна і сумовито дивилася на перон. Віктор замахав руками, але дівчина не відповіла на його вітання. А поїзд вже зрушив всім своїм важким і довгим корпусом, колеса зацокотіли на стиках рейок.

Віктор дивився на кохану дівчину, яка віддалялася, а думки краяли його серце. Ось з'явилася вона, сіроока дівчина в синьому береті, працівник складу кернів, освітила своїм світлом, наче зірниця небо, його життя, і зникла. Може, то доля його? А він не вберіг, не оцінив... Гіркота залила серце. Він востаннє підняв руку. У відповідь коротко, трепетно махнула дівоча рука, мов крило чайки. Поїзд поринув у мороці вечора.

Віктор оглянувся навколо і побачив майже поряд з собою геолога Галину Андріївну.

Вона стояла біля кіоска, витираючи крайками хустки заплакані очі.

— Галино Андріївно, — схопив її за руку Віктор. — Куди вона поїхала?

Жінка подивилася сумними очима на хлопця, сказала по хвилі:

— Ходімте, розповім по дорозі.

Вони вийшли на широку асфальтовану вулицю. Галина Андріївна розповіла, що Ніна поїхала до столиці вчитися, що вона вирішила стати геологом. Два дні тому одержала повідомлення.

— І повідомлення це вона одержала у відділі «до запитання»? — вихопилося у Віктора.

— Так, а що?

— Та нічого... — протяг хлопець і важко зітхнув. — А скажіть, вона вам нічого не розповідала, ну, про мене, про нас?

Галина Андріївна допитливо подивилася на хлопця.

— Про таємниці серця не розповідають.

— Я не про таємниці питаю, — збентежився Віктор, — я взагалі хочу знати.

Галина Андріївна посміхнулася.

— Бачите, я, звичайно, знаю про все... Ми з Ніною — друзі. І я повинна вам сказати, що Ніна — серйозна, хороша дівчина, така не погодиться на половинне щастя, на скороспілу любов. Вона вирішила поїхати вчитися, так, мабуть, краще... Знаєте, якщо почуття справжні, а не нав'язні випадковими обставинами, вони не вмруть, не розвіються... Навіть навпаки. Я — за наречених! Розумієте,

щоб до шлюбу були у нас наречені, сужені. Щоб чекали одне одного, щоб навіть страждали...

Віктор мовчки слухав тиху розповідь сивої жінки, яка, видно, зуміла прищепити своїй юній помічниці серйозні погляди на життя.

— Куди ж їй писати? — стиха спитав Віктор.

— Вона завжди одержує листи «до запитання». Так і пишеть — на центральну пошту. До речі, почскайте мене одну хвилиночку...

Не встиг Віктор збагнути, як геолог хутко зникла у під'їзді пошти. Хлопець з здивуванням побачив, як вона пройшла зал і стала в чергу біля віконечка з написом «до запитання»... «І вона теж туди, — схопився Віктор за голову. — Що робиться на світі?».

— Листа від сина одержала, — радісно сказала Галина Андріївна, виходячи. — Він у мене у військовому училищі в Москві...

Віктор гаряче потиснув руку геологові і швидко попрямував у гуртожиток. Він ішов по вулиці і думав про те, що шляхи життя складні і що не завжди коротший із них скоріше приводить до щастя. В думках він уже складав листа до Ніни і на початку цього листа стояло зворушливе і ніжне: «Моя наречена».

ГОЛУБИ ВІТРИЛА

Одного вітряного дня до берега, на якому лежало село Білі Причілки, наблизився човник з високо піднятими голубими вітрилами. У човнику стояв юнак у смугастому тільнику, спортивних трусиках і широкому шкіряному поясі з якорем на блискучій мідній пряжці та білому картузі з кокардою. Дніпро вирував зеленими хвилями, човник підскакував, клював носом, кидався в усі боки, а юнак продовжував стояти, і було видно, що йому все одно, де стояти — в хисткому човні, чи на долівці.

Оглядаючи одноманітні краєвиди Білих Причілок, юнак все частіше поглядав на вікна хати, проти якої він якраз зупинився. І коли у вікні нарешті промайнув дівочий силует, хлопець став ще у більш поважну й незалежну позу, а погляд його сковзнув угору, туди, де пливли одинокі хмарини.

— Гляньте, дівчата, он дніпровий корсар,— звернулась балакуча Саня до своїх подруг Наді й Жені, що саме заплітали коси біля дзеркала.— Це він оглядає наші Причіл-

ки, обмірковує, чи кидати йому тут якоря, чи шукати інше місце, де б припало більше данини...

Дівчата підбігли до вікна і відразу побачили човника з голубими вітрилами.

— Та він уже третій день тут простоє!— сказала Надя, і обличчя її зайнялося рум'янцем. Цей рум'янець до того був недоречним і прикрим, що у дівчини аж сльози виступили на очах.

— Ой, лишенько,— сплеснула руками Сая, висока степовичка з сірими очима,— щось тут та є... А я, дурна, живу серед подруг і нічого не бачу...

Вона підійшла до Наді, обняла її за круглі плечі.

— Так, видно з усього, що тут щось є...— Сірі очі дівчини блиснули владно і з викликом.— Та я— за інший шлях до дівочого серця! Ну, чого ото йому стирчати на човні, піднявши свої дурні вітрила? Чого ото блищати на весь світ начищеною пряжкою? Прийди до дівчини, сядь біля неї, зітхни трохи глибше, а потім і скажи прямо: «Кохаю». І все. Щоб усім було ясно і зрозуміло.

— Якби все так просто відбувалося, то й любові не було б,— сказала повновида Женя.— А без любові нудно було б жити людям.

Надя мовчки стояла біля дзеркала. Її темnobрунатні очі дивилися суворо, а ніби припухлі губи були міцно стулені. Чого він знову зупинився проти їхньої хати? Адже Надя виразно сказала йому одного разу, що

річковим трамваєм їздити куди краще, ніж човном, хоч на ньому і піднято голубі вітрила... У Романа Павлюченка аж очі розширились: він не міг повірити, що знайдеться дівчина, яка відмовиться покататися на такому човнику... Він аж присвиснув від здивування. І ось уже третій день стовбичить після тієї розмови перед вікнами. Тепер уже нікуди подітися, доведеться про все розповідати дівчатам.

І Надя розказала подругам про залицяння зухвалого й насмішкуватого Романа Павлюченка, працівника водної рятувальної станції, який цілими днями просиджує на моторці, оберігаючи життя тих, хто купається. Дізнавшись про те, що Павлюченко свиснув, почувши цілком розумні Надині слова, дівчата обурились.

— Нахаба,— вигукнула Женья.— З такими треба розмовляти мовою доброго ляпаса...

Однак Саня дотримувалась іншої думки.

— А чому б тобі, Надю, і не покататися на човні? Роман хлопець симпатичний...

— Покататися? — здивувалася Надя.— Отак після першої пропозиції і побігти до його човна? Ні, я не погоджусь на це. Та й взагалі, може, то помилка, може, він когось іншого виглядає...

Та дівчата бачили, що помилки тут ніякої немає, і Роман таки справді чекає саме Надю, а Надя радіє, що він побивається за нею...

— Надю, вийди вже до нього, не муч хлопця,— не витримала Саня.— Страх не люблю пихатих людей.

Надя демонстративно лягла на ліжку, розгорнула книжку.

— І не подумаю. Хай спочатку попросить пробачення за свою зарозумілість. Я йому не прошу цього.

На доказ міцності свого рішення Надя відшукала в книжці закладене місце і почала читати.

Вистоявши добрих дві години, Роман неохоче повернув вітрило і незабаром зник в напрямі міста. Але наступного дня під вечір голубі вітрила знову залопотіли проти хати, де жили три подруги, потім з'явилися вдруге і втретє...

— Годі мучити хлопця! — сказала рішуче Саня, звертаючись до Наді. — А то я вийду!

— Іди! — відрубала Надя. — Мене це не цікавить.

Саня пильно глянула на дівчину, махнула рукою.

— Ну, як хочете, не моя то печаль, — кинула вона. — Шкода тільки тебе, може, то щастя твоє простоює під вікном, а ти...

Саня обняла подругу, заплакала. У неї було колись нещасливе кохання, і рани ще не зовсім зажили...

Одного разу дівчата помітили, що Павлюченка немає на тому місці, де він завжди простоював. Женья засмученим голосом проказала:

— Втратив хлопець надію... Більше не припливе.

— І правильно зробить, — зауважила Саня, — у хлопця гордість повинна бути.

Глянувши, ніби ненароком, у вікно, Надя байдужим голосом відповіла:

— І не треба. Подумаєш, красень...

Вона була цього вечора особливо говірка і жвава, розповідала веселі історії, і ніхто не міг зрозуміти, що діється в її гордому серці.

Цілий день після того вечора Надя працювала як завжди енергійно, тільки Сані здалося, що дівчина надто вже часто запитує, котра година. Працювали вони якраз на четвертому поверсі недавно зведеного будинку: вставляли шибки в широкі вікна. Звідси розкривалася чарівна картина молодого міста з високими будинками і рівними вулицями, з широкими скверами і проспектами. Далі розливався повноводий Дніпро з димуючими земснарядами і білими пароплавами.

— Глянь,— сказала зворушено Женья, нарізаючи рівними шматочками замазку.— Голубі вітрила!

Швидко обернувшись, Надя побачила знайомий голубий косинець, що ледве виднівся за густим рядом прибережних платанів. Здавалося, що вітрила пливли по небу.

— Мене це не обходить,— похмуро відповіла Надя, і знову стамеска замелькала в її проворних руках.

— Ох, Надю,— багатозначно зітхнула Сання,— що вже там і казати...

Після закінчення зміни на пристані зібралося багато робітників, які жили в навколишніх селах. Один за одним відходили в різні боки річкові трамваї, важко відчальювали перевантажені людьми невеличкі пароплави.

Надя з подругами стояла в черзі, коли до них раптом підійшов Роман Павлюченко і, трохи заїкаючись від хвилювання, сказав:

— Можу одну з вас підвезти на своєму човні, якраз по дорозі...

— Їдь,— шепнула Наді Саня. А Женя, лукаво посміхаючись, голосно промовила:

— Надю, будеш вдома раніше за нас — не забудь поставити суп на плиту. Чуєш?

Надя нерішуче вийшла з черги і повільно пішла поруч з Романом до ріки, де стояв човен з голубими вітрилами.

Коли подруги приїхали додому, вони не знайшли на плиті каструлі з супом. Не було й Наді. Саня, виглянувши у вікно, побачила вдалині, аж десь проти Великого Кургану, що височів над самим Дніпром, вершечок голубого вітрила...

— Щастя тобі, подруженько,— вголос проказала дівчина. У неї було ніжне і віддане серце дівчини, яка знала ціну людським почуттям.

Промайнуло кілька теплих сонячних днів. Тепер мешканці села Білі Причілки завжди бачили Надю в човні поруч з високим струнким Романом. Хлопець щодня відвозив її в село, а у вихідні дні забирав на цілий день то на спортивні змагання, то просто погуляти на Дніпрі.

...Рвучкий вітер лопотить вітрилом, полоще його в прозорій синяві, несе човна все вперед і вперед проти хвиль. Надя сидить на кормі, а Роман, вдивляючись у далину, замріяно каже:

— Колись тут плавали запорізькі дуби, ревли пороги...

— Було колись,— відказує Надя. У неї чудовий, сонячний настрій.

— А мені навіть не віриться, що люди могли так страждати від порогів. Може, перебільшують літописці?

— Літописці пишуть правду,— відказує дівчина, занурюючи смагляву руку в збурену воду.— І про наші дні напишуть, про кожного будівника електростанції напишуть книги...

— Багато паперу треба, щоб про кожного написати,— недовіжливо говорить юнак.

— Напишуть, Романе. І про тебе напишуть. Так і скажуть: на будівництві Каховської ГЕС працював Роман Павлюченко... Правда, літописці зазначать, що Роман Павлюченко не водив самоскидів, не працював на бульдозері чи земснаряді, він більше просиджував на човні, пильнуючи, щоб, бува, хто не втопився ненароком...

— Не допікай,— сердиться Роман.— Моя професія теж потрібна...

— А хіба я кажу, що не потрібна? Але є і інші професії, важливіші... Та щоб здобути їх, треба багато вчитися...

Роман мовчить. Ця розмова про навчання вже набридла йому. Скільки разів уже його викликали в цій справі до комітету комсомолу. Не раз на цю тему говорив з ним секретар комітету Федір Кайдаков. Тепер от і Надя натякає...

— А ти що, досі в десятому класі вчишся? — посміхається примирливо хлопець.

— Не в десятому, а в дванадцятому, — серйозно відповіла Надя. — Вчуса на другому курсі заочного інституту.

Роман щось промимрив у відповідь, але далі не витримав.

— Навчання — не самоціль! — підвищив він голос, — нехай вчиться той, хто нічого робити не вміє. А у мене є професія, і я її міняти не хочу. От що! Я так і сказав Кайдакову.

Надя примружила очі.

— Ніхто тебе не силує міняти професію. Ти любиш море? Мені здається, що любиш. Тільник, пояс з емблемою, кокарда, голубі вітрила... Все це само за себе говорить. — Дівчина посміхнулась. — А може, це лише бу-тафорія? Фасон?

— Надю, — простогнав Роман, — облиш...

— Ні, не облишу. Ти скажи чесно, покомсомольському, невже тобі не хочеться в житті більшого від того, що ти маєш? Невже тебе цілком задовольняє оцей вутлий човник? Хіба тобі досить оцього водного простору? Важко говорити, що тобі ніколи не снилися великі кораблі, ну, крейсери чи лінокори!.. Чи бачив ти себе хоч раз серед океану, де небо і вода зливаються в одно? Невже ти можеш отак жити на білому світі без великої мрії? Га?

Роман, збентежений такими словами дівчини, ще більше оозсердився. Він так різко повернув вітрило, що човен мало не перекинувся. Та вправні руки хлопця знову примусили його стати на своє місце, і він ще швидше рвонувся вперед. Роман вправно ке-

рував човном, і Надя милувалась ним. Вона пишалася з того, що її Роман зайняв перше місце у змаганні з човнярами Запоріжжя.

— Тобі б жити у вік Петра Першого, сказала Надя, — він взяв би тебе у свій парусний флот...

— Красно дякую за комплімент, — хоч Роман зрозумів натяк, однак вирішив змовчати, щоб зовсім не посваритися.

Коли дівчина повернулась додому і розповіла подругам про свою суперечку з Романом, Саня вигукнула:

— Чого ти його дратуєш! Хіба це любов? Дивуюсь, що він досі не покинув тебе.

— Не покине, — спокійно відповіла Надя. — Не турбуйся.

В суботу в клубі відбулися комсомольські збори будівельників. До початку ще лишався час, і молодь влаштувала танці. Роман, побачивши Надю, яка входила в зал разом з іншими дівчатами, поспішив їй назустріч, і вони загубилися в шумному колі танцюючих.

— Завтра я заїду до тебе по дорозі до Великого Кургану, — сказав Роман, радісно блискаючи очима, — будуть змагання з човнярами Дніпросталі. Хочеш подивитися, як ми битимемось за першість?

Надя відповіла чарівною усмішкою.

Почалися збори. Доповідач, вилицюватий чорноокий Федір Кайдаков, говорив про роль комсомольців у будівництві, про політичне і спеціальне навчання молоді, про спортивну роботу. Присутні дізналися з доповіді, що майже вся молодь вчиться: хто на виробни-

чих курсах, хто у вечірній середній школі, а хто й на заочному факультеті інституту.

— Характерним на нашому будівництві є те, що у нас всі вчать — і молоді і старі, і чоловіки і жінки. Новий час — нові вимоги. Наша країна невпинно йде вперед. Сьогодні не можна задовольнятися тим, що здавалось достатнім вчора.

Назвавши прізвища передовиків навчання, Федір Кайдаков не забув і про тих, хто відставав від загального руху життя. Серед цих останніх було згадано і Романа Павлюченка. Виявляється, що цей парубок навіть заняття гуртка політичної освіти не відвідував... Надя схилила голову. Поруч з нею сидів її Роман, високий, ставний красень, у новенькому морському кітелі, спритний яхтсмен, який не раз здобував перемогу на спортивних змаганнях, і який от потрапив у список комсомольців, що не хотіли вчитися. Сором залив рум'янцем лице дівчини. Вона вирвала з блокнота сторінку, написала кілька слів і передала в президію.

І ось, коли почалось обговорення доповіді, вона зійшла на трибуну. Сотні очей впилися в дівчину з чеканням: чи ж скаже вона потрібні слова про свого друга, про свого Романа Павлюченка, чи, може, обмине його прізвище? Всі розуміли, що саме життя поставило дівчину в нелегке становище, бо хто може стверджувати, що легко критикувати того, хто найближчий твоєму серцю? Ось чому всі чекали цього виступу з надією і тривогою, вірою і скептичною посмішкою вичікування.

І дівчина не підвела тих, хто вірив у неї. Вона першим назвала прізвище Романа, гостро засудила його ставлення до навчання, його погляди на життя.

— Та було б неправильно вважати, що ми з вами все зробили для того, щоб допомогти товаришам зрозуміти свої помилки,— сказала Надя, обводячи поглядом тих, що сиділи в президії.— У кожного з названих тут комсомольців є друг або подруга... Що вони думають про все це? Яке їхнє ставлення до поведінки товаришів, яких ми критикуємо сьогодні? Дружба, справжня дружба зобов'язує, крім усього іншого, допомагати своєму товаришеві... Я робила спробу допомогти Павлюченкові, але успіху не мала... — Надя на мить змовкла, потупила очі.— Мабуть, погано, невміло допомагала, якщо такі результати... Та я обіцяю вам, товариші...

Надя не докінчила. Павлюченко схопився з місця, ударив картузом об стілець і крикнув на весь зал:

— Не хочу, не бажаю твоєї допомоги! Я не дитина і нікому не дозволю так говорити про себе. Годі, наслухались розумних слів, дай іншим сказати.

В цих словах Надя відчула не лише незгоду з її поглядами, а значно більше — лють, зневагу до неї. Це боляче зачепило за живе дівчину. Вона зійшла з трибуни і під гучні оплески комсомольців сіла на своє місце. Романа поруч вже не було.

Додому Надя поверталась разом з усіма комсомольцями, які жили в Білих Причілках.

Було шумно й весело, лунали пісні, жарти. Та на серці у Наді залягла туга. Дівчина розуміла, що Роман дуже образився на неї, що, можливо, вона надто круто повелася з ним, говорила не так, як треба. І все ж вона не розкаювалась, що так вийшло. «Найміцніше лезо те, яке ледь-ледь не зламалося на ковадлі», пригадалися слова з книжки. Якщо Роман хороший, він рано чи пізно повернеться до неї, визнає свої хиби. А якщо...

Та цього ось «а якщо» і не хотілося. Його не могло бути. Справжня любов відкидає песимістичні висновки. Все повинно бути так, як хоче серце, інакше й бути не може.

Так думала Надя, з такими думками прокинулась вона і другого дня. Хутко одягнулась, вибігла на подвір'я. Червнєве сонце заливало променями все навколо, Дніпро шурхотів хвилями об прибережний пісок, чайки кресали об воду гострими крилами, небо було прозоре й синє. Дівчина, прикривши очі долонею, задивилась у далечінь. Але ніде на обрії не видно було голубих вітрил... Роман обіцяв бути о дев'ятій, зараз уже значно більше, мабуть, не приїде. Швиденько поспідавши і прибравшись, Надя пішки рушила до Великого Кургану, де був старт змагання. Вона прибула туди, коли учасники змагання піднімали вітрила. Серед них Надя впізнала Романа. Серце у дівчини забилося частіш.

Роман Павлюченко переміг і на цей раз, доставши перший приз. Гримів оркестр, мольдь гаряче вітала переможця. Коли Роман

наблизився до того місця, де стояла Надя, вона не витримала і радісно сказала:

— Вітаю тебе, Романе!

Павлюченко глянув у бік дівчини, ледве вклонився і пройшов далі. На його щасливому обличчі Надя прочитала: «Ага, вчора ви мене критикували, допікали мені, а сьогодні всі аплодують, ловите мої погляди. От які справи, шановні товариші!..»

* * *

...Минуло кілька днів, а Роман ніби зовсім забув про існування Наді. Щоранку, встаючи з ліжка, дівчина поглядала у вікно, але голубих вітрил не було. Увечері, повернувшись з роботи, Надя сідала з підручником до вікна. Вона навіть не помічала, що раз у раз поглядала на ріку, а серце аж завмирало в чеканні...

Одного разу Женя повернулася з роботи сердита й похмура.

— Що з тобою? — звернулась до неї Надя, яка в цей день нездужала і на роботу не ходила.

— Що зі мною? — кинула на неї погляд Женя. — Зі мною — нічого, а от з тобою...

— Говори відразу, чого тягнеш? — захвилювалася Надя.

— Роман привселюдно розірвав твій портрет.

— Неправда, не вірю, — спокійно відказала Надя. — Не всьому треба вірити.

— Не віриш? — підвелася Женя. — Ти віриш у благородство свого Романа? Немає у

нього благородства й на копійку. Я б сама не повірила, якби не бачила все це на власні очі...

Надя застигла на місці. Сумнівів більше не було: Роман не любить її. Лице дівчини враз стало смутним, темним. Вона довго сиділа мовчки, не чуючи слів, якими втішали її подруги.

— Не журись, Надю, — шепотіла Саня, — то добрий знак, коли хлопець рве картку... Повір, я знаю парубоцьке серце.

— Не будемо більше говорити про нього, дівчата, — сказала Надя, підводячись. — Навіть не згадуйте про те, що було.

І подруги виконували це прохання дівчини. Вони часто розповідали Наді різні історії, смішні і невеселі, але жодного разу навіть не натякнули про кохання, щоб не зробити боляче Наді.

Якось у вихідний день Женя, що першою встала і вийшла надвір умиватися, за хвилину повернулася і збуджено скрикнула:

— Корсар!

— Що ти, Женю? Який корсар? — засміялась Саня.

— Роман Павлюченко, присягаюсь, він. Дивіться.

Надя і Саня в одних сорочках підбігли до вікна і побачили на збуреній ріці знайомі голубі вітрила, які, здається, змагалися синявою з самим небом.

«Водитимеш, Романочку, океанські пароплави, крейсери і лінкори водитимеш...» подумала Надя і кинулася обнімати подруг.

ТАЛАПТ

Якщо вам доведеться бути в нашому районі — обов'язково зайдіть в раймаг, що проти пошти, і купіть там сорочку. Наталя Федорівна, продавщиця, вибере вам найкращу, з тонкого полотна, вишиту хрестиками або голубими квіточками. І якщо Наталя Федорівна скаже, що сорочка пошита з доброго полотна — вірте їй. Коли ж вона, помітивши вашу нерішучість, заявить, що сорочку вишивала сама Маруся Кодацька, поспішайте платити гроші і ще скажіть спасибі.

Ви, звичайно, не знаєте нашої Марусі. Про неї ще пісні не склали, хоч і варто було б. Та колись складуть, це вже точно. Бо у нас чесних та працьовитих людей он як славлять на всю Батьківщину. І Золоті Зірки в нагороду, і Сталінські премії видають, і твори про людей праці пишуть художники.

Так ото, кажу, працює наша Маруся в колгоспній майстерні вишивання. Дівчина вона знатна і красою, і золотими руками. Діло у неї просто горить в руках.

— Це ж про яку Марусю балакаєте?

— Та про ту, що вишиває, що сімсот трудоднів заробила!

Ось як говорять у нашому селі про цю дівчину!

Подружки не раз їй радили:

— Ідь ти, Марусю, в Москву або в Київ, будеш там ролі грати в кінокартинах про наше щасливе колгоспне життя, бо ти ж артистка як єсть!

А вона тільки сміється:

— І що ви ото кажете таке, дівчата. Жартуєте все...

Ну, це так дівчата, а хлопці — що там і говорити! Немає в нашому селі парубка, якому б Маруся не завдавала сердечного клопоту... І не дівоча вина в цьому, а парубоцька дурна хватка — кожний хоче, щоб сині очі дивились в його бік.

Тільки це даремно — є у Марусі коханий. Чотири роки тому послали ми Грицька Качуру вчитися на агронома. Оце він і є. А парубки наші хоч і знатні, і бойові, і деякі з медалями та орденами навіть, та не можуть вони зрівнятися з тим, що в душу запав.

Особливо убивається за Марусею наш поштар Петя Нахнюпа. Прізвище у нього, правда, не показне, але хлопець він справний, хоч і соромливий, мов дівчина. Возить Петя у наше село газети та листи, а іноді і телеграми доставляє.

У Петі велосипед найкращої марки, кілька медалей на піджаці, кучерявий чуб і, звичайно, фронтна виправка. Приїде на своєму розписаному велосипеді, першим ділом до майстер-

ні, до вишивальниць підкочує. Увійде, стукне по-військовому чобітьми:

— Так що, дівчата, привіз вам газети, а кому й листи є.

Ну, ви самі знаєте, які дівчата ласі до листів. Обступлять Петю, сіпають за рукава:

— А мені є, а мені?

Тільки одна Маруся стоїть біля стінки, мовчить, очей не зводить з товстої сумки поштаря. Стоїть і жде, і мовчить. Характер!

— А вам, Марусю, вибачте, немає,— говорить Петя і посміхається сумно якомсь. Звичайно, оця посмішка ні до чого, дурна посмішка. Хіба можна скалити зуби, коли людина не одержує того, чого жде? Та Петя, мабуть, зовсім позбувся розуму.

Мнеться ото Петя біля порога, втретє виймає свій портсигар. А дівчата вже знову вишивають, не до розмов їм, на те свій час є — гулянки у клубі та танці різні. Петі пора б уже і йти, а він все огинається, поглядаючи у двір, де хлопці катаються на його велосипеді. Маруся, звичайно, бачить все це, говорить Петі, посміхаючись:

— Який у вас велосипед хороший...

І приємно Петі, і боляче: що велосипед хороший, про це він і сам знає, а як же воно відносно листів, яких Маруся так нетерпляче жде від Грицька? Зітхає Петя та й іде далі.

Ну, про Петю я, здається, все розказав, хлопець, як бачите, в незavidному становищі. А щодо Грицькових листів, то тут і мені не все зрозуміло. Грицько Качура хлопець серйозний, діловий. Сирота він, батько та мати за-

гинули у війну, виховав і до пуття призивів його колгосп. Такий начеб і не повинен словами на вітер кидатись. А от подумаєш грохи, і все немовби навпаки виходить. Ось уже другий місяць немає від нього листів. Я вже сам було написав йому — мовчить. Бачу — Маруся зовсім у дівочий сум впала, сині очі туманом заволокло. Ех, думаю, Грицьку, Грицьку, до чого ж ти дівчину призивів. І таке у мене зло на хлопця зайшло, що кілька днів не розставався з тими думками. І раптом виник у мене сумнів : а чи не Петя тут виною? А що, як ото він прибирає до рук Грицькові листи?

Зародилась така думка — не скоро викинеш її з голови.

Невже, думаю, Петя такий поганець, щоб ото взяти гріх на свою душу? То було як побачу у дворі, обов'язково покличу його до столу на пироги чи там вареники, розпитаю про закордони, де він побував під час війни, про новини всякі. А тепер, вірите, навіть дивитись на хлопця не можу. Якось не стримався, сказав начистоту:

— Петю, — кажу, — я тебе знав порядним хлопцем, ти нам стільки новин всяких приносив: і про зниження цін, і про те, як Вишинський вивів на чисту воду різних паліїв війни, і про ліс, виділений для нашого колгоспу, ти сповістив першим. Листи та газети доставляв ти справно, працював по честі. Що ж тепер Петю, поштова служба почала здавати, чи може, міністерство зв'язку ваще в прориві?

— Як так в прориві? — вигукнув сердито

Петя.— Наша пошта у війну навіть в окопи, на саме НП доставляла листи, не те що! Немає у нас прориву і не може його бути. Що це ви, дядьку?

Тоді я візьми і натякни про листи Грицька Качури, мовляв, де б ото їм шлятися так довго по світі? Петя навіть позеленів.

— За листи, яких, можливо, і не писали зовсім, ми не відповідаємо. Не несемо відповідальності, так і знайте!

«Ой, шибеник,— думаю про себе,— як ото ловко прикидається... І чого тільки не робить ота любов з людьми!»

А тут прийшло повідомлення, що в нашій області відбудеться колгоспна виставка. Зібралися всі на засідання правління, обговорили це питання. Вирішили, крім корів, поросят та птиці різної, вивезти на виставку і рукоділля наших дівчат. Вишивальниці зраділи дуже: хто ж не любить хорошу виставку? Особливо старалась Маруся Кодацька. Руки у неї проворні, а то стали ще більш спритними. Ще тоншою виходить мережка, а квітки наче живі. Любов, вона особливо у квітках та в піснях проявляється, так воно уже здавна повелося.

Тільки бачу — туга дівчину не покинула. Вийде ото Маруся до річки, стане, задумається. Цілу годину може простояти на одному місці, не ворухнувшись.

Якось зайшла вона до нас у хату, а моя стара візьми та й бовкни:

— Ну, як там Гриша твій?

Зайнялася Маруся, мов та зоря, очі опу-

стила. Я на мигах показую жінці, мовляв, не плещи дурним язиком, і перевів розмову на другу тему. Вийшла Маруся надвір, а тут дощ переїщить, наче небо провалилося. Дивлюся, Маруся не ховається від дощу, стала і стоїть біля воріт. Гукаю у вікно:

— Та біжи ж бо під повітку або під стріху, а то ж простудишся к лихій годині!

Але вона тільки рукою махнула. От дівчина! Огонь ото у неї в серці такий, душу палить. Під дощ вогонь той підставляє...

Та ось почалась і виставка. І що то за багата виставка була, якби ви знали! Що уже худоби тієї дорідної, та збіжжя, та птиці різної — оком не окинеш. За білими перегородками стоять породисті вівці-мериноси, на прив'язі вибрикують баскі жеребці. Трохи далі мукають симентальські корови, які дають щодня по 25 літрів молока, а там ідуть породисті свині, птиця.

А праворуч розташовані відділи, де показане всяке тобі добро: тут і шовкові кокони, вирощені в колгоспах, і величезні коріння цукрових буряків, і коноплі три метри заввишки, і головки капусти по шістнадцять кілограмів в кожній! А поруч снопи жовтої пшениці, жита, вищі за зріст людини, золотий льон... Трохи віддалік у величезних акваріумах плаває дзеркальний короп, сріблястий карась...

Походжають люди по святковій площі, розглядають добро колгоспне, не нахваляться. Хоч і розорив нас фашист у війну, та не міг він порушити в основі нашого колгоспного ладу, швидко ми зуміли знову розбагатіти.

І наш колгосп «Червоний Жовтень» теж не пас задніх. Не соромно нам було показати і свою худобу, і хліб свій. Особливим успіхом, однако ж, користувались наші вишивки. Тут, можна сказати, наш колгосп заткнув за пояса всіх сусідів.

Як не говори, а хороша сорочка, якщо вона ще й вишита умілими руками, кожній людині до вподоби. Стоять наші дівчата біля своєї палатки, усмішка — виблиск зорі, щоки — мак квітучий. А серед них Маруся Кодацька. Хоч вона мені і сусідка, і незручно вихваляти дівчат свого колгоспу, але правда є правда — красива наша Маруся!

— Синяву з очей своїх малювала? — звертаються лагідно колгоспниці до Марусі, приміряючи кофточки та фартухи. Приміряє молодиця, подивиться в дзеркало, усміхнеться, ледь-ледь чорною бровою поведе і зашаріється... Красива річ до лиця кожному, яке завгодно серце розвеселить!

Дивлюсь, підходить до наших вишивальниць така собі сухенька бабуся. Бабуся, сказати, стародавня, в залізних окулярах, в спідниці з безліччю фалд, яких у нас уже ніхто не носить. Просунула вона свого гострого носа, придивляється до вишивок, строго так на дівчат поглядає. А ті дивляться на неї, пирскають у платочки. Тут бабуся як крикне:

— Цитьте! Чого зуби скалите?

Навіть ми не втерпіли, розсміялися. А бабуся все нишпорить, до всього своїм носом принохується, придивляється. Потім зняла окуляри, сказала поважно:

— Гарно, дівки, вишиваєте, нічого не скажеш. Видно, ваш колгосп розумний, якщо організував таке діло.

І виголосила бабуся таку промову, що її варто було б і в газетах надрукувати. Бачите, бабуся ота сама вишивальницею була, а зараз на пенсії через похилий вік. Раніш, до революції, робила вона у полтавського пана Добровольського. Тридцять вишивальниць мав пан, круглий рік працювали вони, вишивали сорочки та кофти, а пан збував усе це добро за кордон. В Парижах та Лейпцігах продавались полтавські сорочки, а пан загібав гроші.

— Тепер настали інші часи,— продовжувала бабуся,— тепер наші українські сорочки носять і колгоспники, і сталевари, і шахтарі. Любі наші вишивки всьому радянському народові. Їх залюбки носять і в Сибіру, і в Москві, і на Уралі. Адже хороша сорочка до лиця і бригадирові, і міністрові, і навіть тричі Героєві. Ось як!

Дивлюсь я на Марусю, а очі у неї радісні такі, веселі. Усміхаються щасливо і всі дівчата наші, адже визнали люди їхній труд, старання та уміння. Бабуся за всіх сказала те, що думали колгоспники.

Відійшли ми з Кузьмою Васильовичем, партійним нашим секретарем, убік, дивимось, як люди товпляться біля наших палаток, радіємо. А Кузьма Васильович і каже:

— Треба нам Марусю послати вчитись на художника, у неї — талант.

— Як так на художника? — питаю,— навіть в колгоспі художник?

— Так, потрібний нам художник,— відповідає Кузьма Васильович.— Для нашої майстерні вишивання потрібний. Люди люблять красоту, а створювати її треба вміти. Хороше вишивають наші дівчата, знаємо, але можуть вишивати ще краще. Пора нам мати свого художника в колгоспі, факт.

Підійшов тут голова артілі, і у нас наче нарада вийшла. Вирішили тут же сказати про наше рішення Марусі. Підходимо до палаток, дивимось — Петьчин велосипед стоїть. От, думаю, тебе тут тільки не було! Певно, прийшов знову зітхати. Коли чую, Петя інші речі веде:

— Так що, одним словом... долю свою не перескочиш... І взагалі...

Говорячи так, Петя витягає з сумки телеграму і подає Марусі.

— Сам вирішив з'ясувати усе... щоб не думали дядько Опанас.— При цьому Петя глянув у мій бік, спохмурнів.— У місті працює мій товариш, на головному поштамті, так він оце і сповіщає. Натє, Марусю, читайте... Дипломну роботу пише Грицько, тому і не було листів від нього...

Тут мене навіть за серце взяли такі слова, і наче на душі посвітлішало. Значить, Петя недаремно на грудях бойові медалі носить, якщо зміг такий душевний подвиг зробити! Не такий він, як я ото думав. Не такі тепер парубки, не такі! Ех, який же ти, Петю, виявляється, хороший хлопець, і яка у тебе трудна професія, соколе!

Навіщо вам розказувати про те, які були очі Марусі, коли вона читала телеграму. Ви

самі добре це знаєте. Тут нічого нового не скажеш. Підійшла вона до мене, говорить:

— Гриша дипломну роботу пише.

— От куди наші пішли! — вихопилось у мене. А Маруся повернулася до Петі, щасливо так посміхнулася.

— Спасибі, Петю, велике спасибі! Який ви — хороший...

А тут голова колгоспу бере слово і сповіщає про наше рішення. Дівчата кинулись цілувати Марусю, застрибали біля неї. Навіть ми, старики, радувались, наче оце нас посилають в інститут вчитися... Петя стоїть біля свого велосипеда та й каже:

— Я теж буду вчитися, хочу стати радистом...

— Правильно, Петю, — ствердив Кузьма Васильович, — правильно, нам дуже потрібні радисти. Чудова професія — музична...

Петя глянув на Марусю, хотів було посміхнутися до неї, але у нього нічого не вийшло. Що ж зробиш — любов, вона не завжди з усмішкою ходить!

ЛІСОВА БАЛАДА

Сходить сонце. Шосейна стрічка біжить повз строгі сосни, що мовчазно стоять понад шляхом. Бір раптом уривається, влітаємо в царство зжовклого дрібнолісся. Колючий жостір, чорноклен, непрохідні хащі чагарника... Серце стискується, хочеться когось зустріти, показати на ці ось галявини, розповісти, що тут робилося тоді, похмурої осені 1941 року. Та ліс мовчазний і безлюдний, до села ще далеко.

Шофер мугиче якусь пісеньку, думки його, видно, далеко звідси:

За це ось сонце, що прийшло у хату,
Під Сталінградом я на смерть стояв...

Вириваємось на гору, ліс темнішає, насувається на нас високою непроникливою стіною. Це знову сосни. Вони такі ж високі й стрункі, як і тоді, тільки тепер вони дрімають під промінням весняного сонця, а тоді тремтіли, здригаючись від гарматного гулу.

Все тут: і оця крута балка, і отой кам'яний колодязь з журавлем, і навіть фарби лісу —

все нагадує мені ту осінь, якої не забудь ніколи, бо тоді гартувалися наші серця, і зріла наша ненависть до поневолювачів.

Круто повертаємо і відразу бачимо на шляху двійко білоголових хлопчаків у довгих пошарпаних штаненятах. Зупиняємось.

— Ви звідки?

Щморгнувши носом, той, що стоїть ближче, відповідає:

— З Вербівки.

Вербівка, Вербівка... Намагаюсь бути спокійним, але шофер помічає мій стан і тихо запитує:

— Це тут?

— Тут, — відповідаю. — Саме тут.

Стрижені хлоп'ята — Данько і Василько — сидять за моєю спиною, машина мчить тепер лісом по крученій вибоїстій дорозі.

— У Вербівці є електростанція?

— Є, — відповідають хлоп'ята. — Відразу ж після війни пустили.

— А школа?

— Аж дві, — навперебій відповідають хлоп'ята. — Початкова і десятирічка.

— А ви в якій вчитесь?

— Ми ще малі...

Тамуючи подих, запитую здалека:

— То ви, мабуть, і читати не вмієте, ніколи не читали про війну, про героїв-фронтовиків?

— Читати ми вміємо, — голосно відповідає Данько, трохи заїкаючись. — І про війну все знаємо.

— А про Синюгіна чули?

Діти мовчать. Чую, як Данько шепоче своєму товаришеві:

— Синюгін, Синюгін... Це, може, той, що біля сільради лежить?

— Так, так,— радісно відгукуюсь я.— Він похований біля сільради.

— Так ми про нього знаємо! — уже впевненіше говорить Данько. Очі його загоряються блиском.— Це той солдат, який загинув за наше село?

Зупиняємось серед села Вербівки. Нашу машину оточують дітлахи, колгоспники. Назустріч нам виходить голова сільради, вусатий дядько в галіфе, з планкою орденських колодочок.

— Це ви тоді приходили до нас у ліс? — питаю.

Голова сільради смикає донизу свої довгі вуса, гаряче тисне мені руку.

Разом з ним ідемо до могили, що серед площі.

Свіжі квіти, білий пісочок, дерев'яна огорожа.

Здрастуй, друже, здрастуй, мій побратиме! Над тобою світить тепле сонце, навколо людське море, шум лісів, як і там, де ти виріс, у твоєму лісному смоленському краю. Мій народ пам'ятає тебе, оберігає пам'ять про тебе, вірного солдата Батьківщини. І ось біля тебе і я, один із тих, хто остався в живих.

Ідуть роки, заростають травами окопи, плуг переорює сліди війни. Та ти живеш у любові народу, в моєму серці.

Ще тоді, коли ми, молоді солдати, які ще

не нюхали пороху, лежали в міленьких, наспіх виритих окопах, я відчув твою руку на своїм плечі і почув слова:

— Якщо тебе поранять, я винесу, я тебе не оставлю...

Що значили ці слова для мене тоді? Здавалося, що то брат схилився наді мною і вимовив слова, від яких стало впевненіше битися серце, від яких за плечима вирости крила. Перед нами був ворог, лютий, віроломний, нахабний... Ми відступали тоді, і наші серця обливалися кров'ю.

Ще й досі я вчуваю незабутні твої слова: «Я тебе не оставлю».

Борисе! Друже мій! Ти чуєш, як стукотить моє серце?

А навколо вже гомінливе людське море, сотні дитячих ясних очей, вираз чекання на обличчях.

Обводжу поглядом літніх колгоспників, молодих дівчат, запнутих білими хустками, світлооку дітвору. Хвилюючись, розповідаю про давні дні, які ще й зараз дзвенять верхівками сосон, що стоять навколо, які ще й зараз будять велику любов і велику ненависть.

* * *

...Зелені крони сосон над головами, мрійливий шум листя, голубе небо, мов шовк, та лісова лункість.

Ми йдемо сьому добу. У нас вирости бороди, загострилися вилиці, залізним обручем голоду перетяло животи. Очі похмурі, думи

важкі, серця стривожені. Над зеленими кронами сосон раз по раз пролітають літаки з жовтими хрестами на череві. Тоді сосни ще тужніше, ще розлюченіше ревуть, здригаючись своїм струнким тілом, а серця наші стискаються від гніву.

Ми йдемо оцим лісом сьому добу.

Борис Синюгін, мій товариш по роті, каже:
— Тепер уже вистигла картопля, і її дуже легко варити — шкірка така ніжна...

Або:

— Молоду кукурудзу можна їсти і сирою — з зерен так і капає пахуче солодке молоко...

Він щоразу нахиляється біля товстих стовбурів і старих пеньків, шукаючи в трухлявинні їстівних грибів. Борис добре знає їх, — не дарма він родом із Смоленщини.

Сонце настирливо продирається крізь зелену запону глиці, смажить наші спрагли губи, висотує останні краплини вологи з трави. Я беру соковитий лист чорноклену, переломлюю його, на долоню капає холодна зелена кров. Синюгін кричить:

— Викинь, то холера!

Він витягає з-за пазухи якогось солодкого корінця, подає мені. Лише Борис уміє знаходити такі смачні корінці серед сотень інших, гірких і отруйних.

Раптом він швидко присідає, обхоплює кущ обома руками.

— Їж!

Ми ласуємо ожиновими ягодами, достиглими, налитими чорним гіркувато-терпким соком.

Кращу гілочку, густо обсипану ягодами, Борис відкладає вбік. Коли нас наздоганяє решта нашої групи, він зіскакує на ноги.

— Це для вас, Зое...

Чорноока Зоя, зоотехнік із Прилук, щасливо всміхається блідими губами, жадібно припадає до грона. А Синюгін уже командує:

— Розходьтеся в усі боки — тут знайдеться для всіх. За лісовими законами одиноких кущів не буває.

Як чудово він розповідає про свій смоленський край! Тоді очі його блищать, обличчя засвічується вогнем неспокою. Там зараз теж іде бій, там пролягає головний напрям ворога. Синюгін крутить у руках невеличкий компас, замріяно примружує голубі очі, і постають в уяві степи безкраї, ліси, ліси... На розвилку, де стоїть похилий дуб, вітер має кінцями білої хустки — таке було прощання. Тепер от — чернігівський ліс, а перед очима — край батьківський, одинокий дуб на розвилку, чотири перехрещені дороги, мов та доля солдата. Коли-то доведеться побувати вдома?

Борис поранений в плече, рана вже затяглася, тому він такий рухливий. У решти наших товаришів гостро пахнуть несвіжі бинти, Зоя все плаття своє, що лежало у сумці, подерла на клапті...

Ми розходимось. За кілька хвилин лунають з усіх кінців радісні вигуки. Синюгін сказав правду. Таки дійсно тут знайшлося чимало кущів рясної ожини.

— Місце нашого рятунку, — говорить хтось захоплено.

Добре наїдаємось чудових лісових ягід.

Лягаємо під соснами. Не хочеться рухатися з місця, клонить на сон. Це перша справжня їжа після семи днів блукань. За весь час ми досхоchu їли тільки коріння та гриби. Села, до яких ми наближались, озивалися кулеметними чергами або ревінням німецьких танків. Ми знову повертали до лісу.

Почуваю — мене нудить від солодкого. Озираюсь. У моїх товаришів бліді обличчя. Наші шланки відмовляються варити навіть ніжні лісові ягоди.

Куделя, вайлуватий парубок з Херсонщини, говорить:

— Треба дістати хліба.

Це значить — іти в село. Зауважую:

— Лінія фронту близько, потерпимо, скоро будемо серед своїх.

— Тут усі села зайняті фашистами, — говорить Куделі Зоя.

Виникає суперечка. Хтось пропонує послати розвідку на шлях — може, когось здибаємо, попросимо допомоги.

— Правильно! — підхоплює Куделя. Очі його блищать.

— Так, — каже тихо Синюгін. — Хліба треба дістати.

Ідемо, шумлять сосни. Крони так високо, що коли піднімеш голову, земля починає бігти з-під ніг. Ідемо сьому добу!

Бачимо шлях. Зупиняємось. Дорога в лісі — це рятунок або смерть, залежно від обставин. Тепер ці обставини проти нас.

Шляхом рухається до зубів озброєний ні-

мецький обоз. Попереду і ззаду — броньовики. Понуро бредемо знову в ліс. Заглиблюємось у хащі. Сосни зловісно гудуть.

Надвечір у дрібноліссі, що почалося за смугою сосон, іти стало важче. Стомлені, падаємо на траву, плече до плеча. Пахне гнилизною, вогкістю, гадючим зіллям. Ниють рани. Над головами стугонить небо — то ворожі літаки прямують на Москву.

Синюгін поруч, шепоче:

— Люди виснажені, треба дістати хліба будь-що...

— Пробували вже, — відказую тихо.

Мовчимо. Синюгін дивиться поверх сосон, туди, де голубе небо.

— І ліси ваші такі ж, як і в моєму краю, і небо таке ж синє, і люди такі ж привітні. Хіба можна збороти таку велику землю, як наша? Нікому не вдасться...

Я відчуваю тепле плече друга. Зручніше вмощуємось, стуляємо повіки.

Та ми не можемо заснути. У мене роз'ятрилася рана на нозі, ние, пече під коліном... Хочеться застогнати, хочеться, щоб хтось в білому халаті нахилився над тобою, промив тобі рану, зав'язав її чистим бинтом... Солодка мрія! Марення починає набирати реальних фарб, і я вже бачу над собою стомлене лице медичинської сестри з нашого медсанбату. Де вона взялася тут, у лісі? Ось вона бере блискучі ножиці, розрізує брудну ганчірку на моїй нозі, каже своїм тихим, дівочим голосом:

— Ще кілька днів і — неминуча гангрена!
Ви це розумієте?

Збираюся відповісти щось для виправдан-
ня, але поштовх у плече пробуджує з солод-
кого сну. Розплющую очі.

— Куди ти?

Синюгін спочатку мовчить, приклавши до
вуст пальця, потім шепоче:

— Не чуєш? Хтось бродить навколо нас...

Він зіскакує, зводить свій карабін, прямує
просто до невеличкої галявини, що за кущами
чагарника. Чую якийсь короткий крик, потім
тиху, лагідну розмову. Підводжусь, але від-
разу ж падаю на землю. Нога задубіла, не
згинається. Починаю розтирати долонями...
За мить Синюгін повертається, з ним зарос-
лий чорним волоссям вусатий колгоспник.
Присівши біля мене, Синюгін тремтячими ру-
ками робить товсту цигарку, подає мені кісет,
туго набитий махоркою.

— Кури, товариш пригощає.

Ми з Синюгіним жадібно смокчемо цигарки.
Багато днів ми навіть не нюхали справжнього
тютюну. Чоловік вивчаюче дивиться на нас.
Він ще й зараз тремтить після зустрічі з Си-
нюгіним.

— Навколо повно фашистів, всі дороги за-
бито. Мов сарана посунула. Довгов'язі, голо-
дні, в окулярах... Хапають курей, нашвидку
варять і гризуть напівсире м'ясо... О, боже!
Нечисть пожадлива, нагла нечисть...

Очі чоловіка, освітлені блідим місяцем,
здається, пламеніють вогнем. Його ненависть
така дужа, що не повірити йому не можна.

— А тут ще лихо — електростанція. Скільки було клопоту, поки збудували її! Гордість на всю область — колгосп сам побудував свою станцію. І знаєте, — цього року лише пустили. А тут на тобі — фашист прийшов, і станція стоїть цілісінька, бери і включай рубильник... Хіба можна стерпіти? Серце крається. Не міг заснути, все шукав когось, на шляхи виходив, може, думаю, зустріну когось з наших, попрошу допомогти... Але наші відійшли іншими шляхами.

— Електростанцію треба висадити! — це строго каже Синюгін.

— Вони вже лаштують у нашому селі ремонтну майстерню. Аякже — електрика! Будуть ремонтувати свої бронемашини і гнати їх на фронт! Га? Та ж нас діти проклянуть, земля перед нами розступиться...

— Правильно, — кажу я. — Товариш Сталін наказав нічого не залишати ворогові...

— Чим далі відкочуватиметься наш фронт, тим трудніше буде тоді... — Колгоспник звично смикає свої довгі вуса. — Прошу вас, хлопці, допоможіть, таке нещастя з тією електростанцією, здається, очі полопаються від горя і сорому перед людьми...

Синюгін вперто думає. Цигарка тріщить на його губах, очі горять холодним блиском.

— У нас жодної гранати... — голос Борисів дрижить.

— Є у нас ця штука! — вигукує чоловік і радісно сплескує долонями. — Аж чотири німецькі міни! Але ми не вміємо ними користуватись! От яка біда!

— Ну, тоді діло буде! — каже збуджено Борис і скручує нову цигарку. — Цим я цікавився, знаю... — Він нахиляється до мене. — У моєму карабіні всього одна обойма... Тихенько заברי у хлопців зайві патрони.

Навпомацки відшукую невеличкі запаси набоїв у Куделі, в сумці Зої. Поранені друзі сплять, стогнуть уві сні.

— Я теж з тобою піду...

Синюгін дивиться на мою зігнуту ногу, сумно хитає головою:

— Не годиться. Ти руки мені зв'яжеш...

Він іде один. Ніхто з нас не міг підвестись і піти разом з ним на виконання цього завдання Батьківщини. Темна завіса нічної гушавини поглинає його й плечистого колгоспника. Накриваюся плащ-палаткою, затягуюсь димом і відчуваю, як сльози безсилля капують на цигарку, і вона шкварчить, пострілює, наче сердиться...

Вранці прокидаємось і відразу ж схоплюємось на ноги. Сонце, що ледь-ледь пробивається крізь лісову запону, здається зеленкувато-золотим. Насторожуємось. Недалеко від нас лунають автоматні черги. Стурбовано поглядаємо один на одного. Навколо безмежжя густого чагарника, тьмяне мерехтіння віт у золотому плетиві сонця, гомін співучого птаства.

І знову постріли.

— Ідуть прямо на нас.

У Куделі губи дрібно засмикались.

Залазимо в темні кущі. Радимось. Вирішуємо будь-що чекати Синюгіна. Раптом на галявині, осяяній сонцем, промайнула довга

тінь, шугнула в чагарник. Дивимось туди, відчуваючи, як б'ється серце кожного з нас. Хтось уголос поскаржився:

— Хоч би одна граната...

На галявину знову виповзає тінь, біжить. Ми бачимо Синюгіна. Він іде поточуючись. За плечима в нього мішок. Біжимо назустріч.

— Приніс хліба...

Ми підхоплюємо Синюгіна на руки, він ладен упасти просто на землю. Зоя скрикує:

— Та ж він поранений!

Відходимо в кущі. Я дивлюся в голубі очі Бориса, такі завжди веселі, а тепер потьмарені боєм, невимовною мукою.

— Скоріш вибирайтеся звідси,— шепочуть його губи.— За мною погоня.

Дослухаємось. Постріли лунають уже далі від нас, збоку. Заспокоюємось. Зоя перев'язує рани Синюгіна. Їх аж три — автоматна черга прошила груди. Ніхто уже не відчуває болю своїх ран, всі прикипіли зором до запечених губ Бориса. Він марить. А коли повертається свідомість, Борис шепоче:

— Не чути пострілів? Хороше! Значигь, збилися з путі... А я зробив своє...— очі його проясніли.— Я петляв у лісі довго, хліб розкидав у всі боки, щоб собак їхніх задурити...

Почуваю, як щось підкочується до горла. По сірих схудлих щоках Зої котяться великі сльозини. Куделя втупив у землю очі.

Кладемо Синюгіна на плащ-палатку, яка чудом збереглася, несемо. Знову приймають нас в обійми високі сосни. Я беру у Синюгіна компас, срібна стрілочка тріпоче, кружляє і зупи-

няється на позначці «північ». Повертаємо праворуч, прямуємо на схід.

За дві години зробили добрий гак. Дехто почав відставати. Оголошую привал. Синюгін уже не говорить, він непорушно дивиться своїми голубими очима кудись поверх сосон, де виграває зелений шум. На його обличчі спокій, вираз зачудування красою світу. Помічаємо — його очі не реагують на оточення. Вони вже мертві.

Довго копаємо ножами могилу. Заплакана Зоя приносить якісь бліді лісові квіти. Мовчазні і строгі, ховаємо свого друга. Не було промов, не було салютів. Горе перелилося в кремій, у сталь, обпекло серце. Пройде час, і ворог ще відчує твердість наших загартованих боєм сердець, твердість нашої волі.

Знову йдемо. Над головами сосни, стрункі, співучі. Вони такі високі, що, здається, кронами підпирають небо. В зеленому мерехтінні віт стоїть сонце, червоне, задимлене пеклом боїв.

Ми знову йдемо на схід, в руках у нас компас, залишений вірним другом.

* * *

Тепло попрощалися з вербівчанами. Сонце тепер вже високо над нашими головами. Машина летить по блискучому асфальту, придорожні дерева шумлять запиленим листом. Шофер наспівує:

Не хитре, може, щастя у солдата,
Та я проніс його крізь спалахи заграва...

Затягшись цигаркою, видихнувши дим, він продовжує замріяно:

За це ось сонце, що прийшло у хату,
Під Сталінградом я на смерть стояв.

Так, під Сталінградом, в Севастополі, на Кубані, біля озера Балатон, понад Дніпром, під Орлом і Курськом, в Карпатах, в чернігівських лісах. Всюди ми стояли на смерть, відвойовуючи у ворога наше сонце.

І воно світить нам яскраво і тепло, провіщаючи добру днину.

А тебе немає, Борисе.

Ти лежиш на площі у селі Вербівці, оповитому шумливими лісами. Ти, одинцем увірвавшись тієї осені в село, сміливо, мов сокіл, проник до електростанції, знищив її. Мов божевільні, металися заспані фашисти по вулиці, а ти спокійно цілився у них з свого карабіна. У тебе мало було патронів, але ти знищив чимало ворогів. Ти один бився за своїх поранених товаришів, ти вирвався з ворожого кільця тоді, коли, здавалося, не було виходу. Вирвався й прийшов до нас, принісши хворим і знесиленим людям хліба. Ворожа куля пробила твої груди, але й помираючи, ти думав про нас, які чекали на тебе, любили тебе.

Ти прийшов сюди, в наші ліси, з свого веселого краю у важкий для нас час, бо ти наш брат, і ти ніколи не оставиш мене в біді.

Ще й досі я вчуваю теплі і спокійні, як спів матері, слова твої: «Я тебе не оставлю».

Борисе, мій друже! Ти чуєш, як стукотить моє серце?

1953.

БЕЗСМЕРТЯ

Над степом залягла ніч — густа, непрониклива. Обважніле від вологи небо суцільною хмарою придавило землю. З лопотом падають на віщуху траву одинокі краплини. Солдати підіймають башлики плащ-палаток, ближче підсовуються до вогню. Плече до плеча, міцна махорчана затяжка, чорна ніч, тріскотливі голівешки багаття, — і людей тягне до спогадів, до задушевних розмов.

— Мов перед боєм, — задумливо говорить сержант Легостаєв, механік-водій. У нього біле волосся, пухнасті, присмалені чи вогнем чи сонцем брови, міцна присадкувата постава. Він мружитья, дивлячись на вогонь, підкидає сирих трісок, прислухається до неба, що загрозово шумить над головою. Великі краплини з силою падають на суху землю, залишаючи на місці падіння мініатюрні воронки...

— Та воно, як сказати, — втручається в розмову молодий танкіст Герін, — хоч завтра і не справжній бій буде, але чуби змокріють...

— Пригадую одну таку нічку, — веде далі Легостаєв, навмисне не звернувши уваги на

слова Геріна: молодий ще, хай краще слухає, що розповідають старші,— біля Будапешта це було. Уже наче і кінець війні видно, і Берлін конає, і Геббельсові заціпило, але фашисти ще опинаються, пробують контратакувати. І якраз прибув я ото в полк. Молодий, необстріляний, тільки-но з училища. Майже поруч, за якихось три кілометри, кипить бій, небо багряне, снаряди виють... Одним словом, картина ясна: війна. І так, знаєте, захотілося мені в ту хвилину поговорити з кимось наодинці, почути ласкаве слово близької людини. Але друзів у мене в полку тоді ще не було.

Озираюсь навколо. Бачу — виліз з машини високий танкіст, поставив на трак ногу, зашвистав якогось веселого мотивчика і начищає чоботи. Ти дивись, думаю, через кілька годин в бій, може, і помирати доведеться, а він красоту наводить, про Челіту насвистує... Видно зразу — бувалий хлопець, децю довелось йому побачити в житті...

Танкіст отой помітив мене, оглянув з ніг до голови, та й каже:

— Чого, маля, очі витріщив? Людей не бачив?

Дуже мене вразив такий грубий тон, відповідаю:

— Бачив людей, але ті були чемнішими...

Танкіст здивовано глянув на мене, аж щітка висковзнула йому з рук. Постояв він, постояв, розглядаючи мене, мовби я оце упав з неба, потім ляпнув себе по халяві:

— А ти — гострий! Люблю таких, їй-бо... Іди помасти свої чоботи, не петушиись...

Наблизився я, глянь — груди всі блищать у нього від орденів та медалей, аж у очах за-рябіло. Не витерпів, поцікавився:

— За які такі подвиги відзначені?

— Ну, ти зараз і про подвиги... — махнув він рукою. — Просто у мене на фашистів злість велика, от і все.

В цю мить просвістав снаряд над нашими головами, зойкнуло повітря, в небо злетіли великі шмаття землі, підняті вибухом. У мене загуло в ушах, ноги самі підкосились, і я в ту ж мить присів. Мій знайомий навіть бровою не повів. Продовжуючи начищати чоботи, він повторив:

— У мене до фашистів є особистий рахунок...

Я хотів було поспитати про той особистий рахунок, але тут якраз почулася команда «по машинах», всі заметушилися, стало ясно, що вирушаємо в бій не ранком, як передбачалося, а зараз. Танкіст загорнув у газету щітку з ваксою, сказав:

— Ну, що ж — дочистимо чоботи в Будапешті. Паркет там, тротуари, знаєш...

Повернувшись до своєї машини, я дізнався від старих танкістів, що мав честь познайомитись з самим Моїсеєнком.

— Тричі горів, два рази був в оточенні, чотири рази поранений. Сам генерал і командир полку, за руку з ним здоровкається, фотографи фронтові ганяються... Ось хто такий гвардії старшина Моїсеєнко! — сказав з почуттям гордості Будняк, заряджаючий з нашого екіпажу. І по тому, як говорив кучерявий

сержант Будняк, почувалося, що він дуже закоханий у Моїсеєнка. Згодом я впевнився, що в цього танкіста закоханий весь полк.

Не буду вам розповідати, як ми штурмували Будапешт, про це уже докладно описувалось, скажу тільки, що знову зустрітись з Моїсеєнком мені довелося не скоро. А вабило мене до цієї людини дуже. Так би й ходив ото за ним невідступно.

Побачились ми лише тоді, коли наш полк став на відпочинок у самому центрі угорської столиці. Моїсеєнко з своїм екіпажем розташувався у будинку якогось герцога, що втік разом з фашистами. Паркету в маєтку герцога, дійсно, було багато, і мені пригадалися слова Моїсеєнка, які він сказав тоді, у ту знаменну ніч перед боєм, начищаючи чоботи... Але паркет був побитий, захаращений — тут прокотився бій. Прославлений танкіст сидів за письмовим столом герцога, розглядав якісь папери. Коли він побачив мене, посмішка пробігла по його обличчі.

— Вийшла душа з п'яток? — звернувся він до мене.

Я мовчав, роздумуючи, як йому відповісти, а Моїсеєнко тим часом уже сам відповідав на своє запитання:

— Не ображайся, це я так... жартома... У молодого солдата душа повертається на своє законне місце лише тоді, коли він після бою сьорбає, приміром, борщ, або пише листи коханій... Це з кожним буває так...

Я слухав Моїсеєнка, розглядаючи папери, що лежали на столі. Це були листи — різні за

розміром, написані різноманітним почерком, у конвертах і просто згорнуті трикутником. Побачивши моє зацікавлення, Моїсеєнко поворушив солідну купу конвертів, промовив похмуро:

— Скільки кривди вчинили вороги нашим людям! Кожний лист — це зойк душі... Кожен рядок тут кличе до помсти, до кривавої помсти. Ось візьми, почитай.

Я розгорнув листа. На конверті стояв штамп «Георгіївськ». Студентка технікуму писала Моїсеєнкові: «Я читала Вашого листа, надрукованого в міській газеті, і звідти дізналася про горе, що спіткало Вас. Мстить ворогові за свою розтоптану любов, мстить за всіх нас. У мене теж був коханий — він загинув від рук фашистів».

В інших листах говорилося приблизно те ж. Жителі міста Георгіївська і навколишніх сіл висловлювали молодому танкістові співчуття, закликали до помсти ворогові, повідомляли про своє горе, про свої втрати, просили помститися і за них. Таких листів лежало на столі не менш як двісті штук.

— От,— сказав задумливо Моїсеєнко, перегортаючи листи,— треба всім дати відповідь, а часу мало... Не справлюсь я. Бери ручку, допомагай. Згода?

— Ви спочатку розкажіть мені історію цього листування, бо, відверто кажучи, я не все розумію і не знаю, про що саме писати,— сказав я.

— Історія коротка, — Моїсеєнко чиркнув сірником, запалив цигарку, — вона майже

в кожному листі. Тут таке діло...— Старшина зам'явся, затаївся махоркою, пройшовся по кімнаті, човгаючи чобітьми по битому склі,— одним словом, була у мене в Георгіївську, у моєму рідному місті, дівчина... Її замучили гестапівці. Я написав листа батькам дівчини, а вони передали того листа в газету. От тепер люди й пишуть...

Старшина зміряв кроками кімнату. Я чекав, що він продовжить своє оповідання, але Моїсеєнко коротко сказав:

— Ясно? От тепер бери папір і пиши. Та так, щоб люди відчули полегкість на серці. Треба сповіщати, скільки ми знищили фашистів, скільки підбили ворожих танків. Зрозуміло?

Говорячи відверто, я не дуже й зрозумів, але Моїсеєнко уже схилився над листом, і я, трохи посидівши, теж взявся за перо.

Тільки ми розпочали писати, як раптом відчиняються двері і через поріг перевалюється спочатку величезна сумка, а за нею наш полковий листоноша Сень.

— Одержуйте, товаришу старшина, ледве доніс... Ну і листування ж у вас, мов у того міністра!

Листоноша Сень, худий, не в міру говіркий солдат, почав викладати на стіл пачки листів.

— Оце вам за десяте число, оце за одинадцять, а оце за тринадцять! Не зміг своєчасно доставити, бо, самі знаєте, ішов бій, все на світі рухалось вперед. Мушу вам сказати, товаришу старшина, що скільки я уже служу в поштовому відомстві, ще до війни по цій про-

фесії, а щоб отаку кількість листів одержував один чоловік — ні, такого ще не бачив.

Моїсеєнко розгублено дивився на листи, почісуючи потилицю. Випровадивши балакучого поштаря, він розпечатав кілька конвертів, уважно прочитав крупно списані аркушки. Зітхнув:

— Піонери пишуть, школярі... І їм ворог за-подіяв лиха чимало.

Майже до вечора сиділи ми, складаючи відповіді землякам прославленого танкіста. На столі виросла висока стопка тільки-но запечатаних конвертів. Коли вже стало темніти, Моїсеєнко встав, коротко сказав:

— Приходь завтра, як буде час, продовжимо. Гарзд?

Я пообіцяв прийти, попрощався і вийшов. Велике місто занурювалось в темряву — вогнів ще не засвічували. Десь вдалині гупали глухо гармати. Сумом обгорнуло душу — це була чужа країна, не рідна земля... Я поглянув у вікно і побачив Моїсеєнка. Він сидів, поклавши голову на стіл. Стомився, мабуть, пишучи відповіді, чи теж засумував... Я стояв і дивився на нього закоханими очима, не знаючи про те, що бачу цю чудову людину востаннє...

...Легостаєв змовк. Солдати посмоктували цигарки, не помічаючи, як густішає дощ, як клекоче розбурхане небо. Нечутно гасло багаття. Темрява згущувалась, присувалась тісною стіною, загрожуючи покрити чорним килимом все навколо. Воїни сиділи і думали про

Моїсеєнка, відважного танкіста-героя, ім'ям якого названо полк, ім'я якого знають в полку всі, починаючи від наймолодшого солдата і кінчаючи генералом.

Хтось промовив:

— Загинути наприкінці війни — прикро...

— Так, Моїсеєнко загинув тоді, коли ворог уже був розбитий і лишилося кілька днів до повної його капітуляції, — відповів Легостаєв.— Це сталося в останньому бою, який провів наш полк. Знищуючи оточену ворожу частину, танкісти прорвалися майже в центр кільця і почали розстрілювати штаби ворога. Моїсеєнко був у самому пеклі. Він завжди рвався уперед, а тепер, відчуваючи, що ось-ось гримне останній залп війни і почнеться довгожданий мир — просто літав на своїй машині, упивався боем.

Але йому не пощастило. Німецький бронебійник поцілів у гусеницю танка й пошкодив її. Машина героя зробила коло і застигла. Моїсеєнко не міг сидіти, чекаючи підмоги, він вискочив через люк, хутко оглянув перебиту гусеницю і, засукавши рукава, почав її ремонтувати... Так він і впав, пробитий кулею, тримаючи в руках інструмент...

На широкій площі в угорській столиці височить величний пам'ятник радянським героям, що полягли в бою за щастя Радянської Батьківщини. Серед інших героїв поховано там і нашого гвардії старшину Моїсеєнка...

Цілим полком відповідали ми на листи, що залишились у сумці танкіста. З великим сумом і горем повідомляли ми про героїчну

смерть нашого старшини, але листи продовжували приходити. Майже щодня листоноша Сень з'являвся до замісника командира по політичній частині і доповідав:

— Сто листів на ім'я Моїсеєнка...

Тут же листи розподілялися і вручались передовим солдатам полку. За героя відповідали його бойові друзі. Ось уже скільки часу минуло, як загинув прославлений танкіст, а листи ще й досі іноді надходять на його ім'я...

...Шумить, шумить дощ, вогонь погас, навколо ніч, темна і непроглядна. Солдаги щільніше притуляються плечима один до одного, сон не іде. Вони думають зараз про Моїсеєнка...

Давно його уже немає в полку, особовий склад частини повністю відновився, але пам'ять про героя живе в серцях молодих воїнів, не гасне.

Може, це найпереконливіше свідощтво безсмертя людини, яка віддала своє життя за народ.

ТРЕТІЙ ПЕРЕВАЛ

Ми довго не бачились з Іоном, моїм юним другом, дитям моря, як його звали в румунському порту Констанца. Два місяці підряд ходив я на Срібну косу вудити рибу, але Іона там жодного разу не бачив. Я скучав за ним, а він не приходив. Якось випадково ми зустрілись з ним на вулиці.

— Я був в горах! — весело скрикнув хлопець. Я помітив, що Іон змінився: новенький франтовитий костюм сталевого коліру, шапка-пілотка злиняли на сонці і вітрі. Він схуд, але став вищий, доросліший. Від хлопця пахло лісами, сонцем.

— Який чудовий гірський край! — продовжував запально розповідати Іон. — Ми там збудували залізницю. Хорошу залізницю! Сам міністр приймав її і похвалив роботу будівників-добровольців...

Незабаром, забравши вудки, ми вже простували до моря. Стояв теплий, тихий день, на горизонті вигравало марево. На морі снували білі парусники, деренчали моторки. Високочолоий бронзовий Михай Іменеску, славетний

поет, стояв на гранітному п'єдесталі, вдивляючись в море, на схід, звідки сходить сонце.

Ми відшукали свої улюблені місця на Срібній косі, закинули вудки. Іон не чекав моїх розпитувань, а сам натхненно розповідав про велике будівництво в горах.

— Це було серйозним екзаменом для нашої молоді, — розповідав він, — одне діло, скажімо, збирати брухт, інше діло прокладати в горах залізницю... Тут потрібна залізна витримка, справжній характер. Жили ми в полотняних наметах поблизу стародавнього Рицарського замка, темного, покинутого, від одного погляду на який дух захоплює... Щодня рівно о шостій годині ранку звучав горн, ми шикувалися в колони і йшли на трасу. Це були гарячі, напружені дні.

Особливо важко було нам на третьому перевалі, останньому етапі будівництва. Колія тут підіймалася круто вгору, обабіч стояли похмурі граби та густий терновик. Трохи далі починалися глибокі балки, непроходимі хащі. Важко було добратися до місця роботи, ще важче було кайлувати бескеття, міцне, як граніт. Ми зобов'язалися на десять днів раніше строку закінчити третій перевал... Газети надрукували нашог листа, наші портрети. Уявляєте? Треба було якою завгодно ціною дотримати слова, інакше слава бригади імені Зої Космодем'янської була б потьмарена...

— Ваша бригада носила ім'я Зої Космодем'янської? — спитав я зацікавлено.

— Так. Наша молодь знає Зою, знає все її життя, дуже шанує пам'ять про неї. Щоб

здобути право носити ім'я Зої, наша бригада два місяці перевиконувала виробничий план...

Одного дня, коли ми вже прокладали останні метри насипу, почалася злива. Ви коли-небудь бачили гірську зливу? Страшні розкати грому, стривожений шум лісів, вирвані вітром буки і граби, ревучі потоки води... Небо раз по раз спалахує від блискавиць. Наші вутлі намети жалібно тріпотіли від поривів вітру, готові от-от зірватися зі своїх нетривких кілків і полетіти в бескеття... Злива бушувала всю ніч, не вщухла і на ранок. Як працювати в такий день? Головний інженер віддав наказ відкласти роботу. Але й наступного дня погода не змінилася. Ураган продовжував стрясати гори. Похмурі лиця наших юнаків ще більше потьмарились. Навіть завжди дзвінка і бистра Флоріка і та притихла, якимось потемніла. А наш невтомний затійник і акордеоніст Іліє чомусь почав грати сумних пісень, схожих на похоронні марші. Що ж поробиш — було над чим подумати!

Побачивши настрій людей, Петру, бригадир, пішов до намету головного інженера і твердо сказав:

— Треба йти на трасу.

Інженер похитав головою.

— Страшна буря... Люди не витримають. Доведеться нам трохи пізніше здавати залізницю. Це буває.

Бригадир заперечив, і головний інженер не зміг його переконати. На прощання він сказав коротко: «Спробуйте».

Повернувшись до намету, Петру наказав принести прапор бригади і всім посідати навколо нього. Підвівшись і показуючи на си-луєт Зої, що пламенів на прапорі, він схвильо-ваним голосом сказав:

— Вона вийшла на бій з німецькими фа-шистами одної холодної днини. Від страшного морозу репалася земля, тріщав і коловся лід на ріках, гинула тварина в лісі... А вона, мо-лоденька русокоса дівчина, йшла глибокими снігами в бій за свою Батьківщину. І ніщо її не могло зупинити, бо у неї билосся серце справжнього революціонера, солдата Сталіна, бійця.

Сказавши так, чи щось подібне до цього, Петру глянув на нас. Ми сиділи навколо пра-пора, скупчившись, і уважно слухали Петру. Флоріка дивилася якомсь визивно і задьори-сто, Іліє, наш акордеоніст, рішуче стріпнув чубом і злегка торкнув лади. Наш бригадир продовжував говорити про безсмертний подвиг героїчної комсомолки Зої, про її коротке, але чисте і героїчне життя. Він змалював образ безстрашної дівчини, яка ходила по селах і підпалювала будинки, де сиділи німці, кида-ла в їхні казарми гранати. Її схопили вороги і хотіли, щоб вона просила у них пощади, але цього не сталося і не могло статися. Зоя крик-нула у вічі палачам слова, повні презирства і зневаги. І тоді фашисти, налякані її вірою в життя і в свою Батьківщину, поспішили стра-тити Зою...

Петру говорив, а надворі лютувала буря, вітер шматував дерева, вивертав каміння і

жбурляв їх на дно прірви. Пориви вітру були такими шаленими, що нашого намета гойдало і крутило, мов того паперового змія. І може, цей гуркіт, розкати грому і рев водопадів, вся незвичайна обстановка, схвильована розповідь про Зою запалили будівників, підняли їх на ноги. Я побачив, як до прапора пробирається Іліє, як він очима просить дозволу заграти. Петру киває головою, і відразу ж спалахує пісня, широка і дзвінка, як сама юність:

Діти різних народів,
Ми думками про мир живемо...

Пісню підхопили всі, і незабаром вже не було чути грому і гуркоту бурана, ми його заглушили живими голосами. Коли пісня скінчилася, на табуретку піднялася Флоріка, кинула дзвінко і визивно:

— Я згодна йти на перевал!

— На перевал, на перевал! — почулося відразу кілька голосів. З кожною миттю їх ставало все більше, і незабаром всі голоси змішалися, сплелися в одно дуже і виразне слово «згода».

Я оглянувся і побачив поруч з собою інженера. Він стояв і дивився на нас теплими очима, готовий кожного обняти і поцілувати.

— Беріть прапор і так колоною йдіть повз намети другої і третьої бригад, — сказав інженер. — А я піду до них.

З розгорнутим прапором, з піснею, бадьорі і згуртовані, ми вийшли в трудну путь до тре-

тього перевалу. Я дивився на лица моїх друзів і бачив, що ніщо вже не могло їх зупинити, хоч би з неба почало падати навіть каміння... І коли ми вже віддалилися від табору, в шумовинні звихрених дерев я раптом почув далеку пісню. Серце у мене забилося голосніше: то вийшли на перевал друга і третя бригади.

Через кілька днів ми склали рапорт про закінчення роботи на всій трасі. Битва в суворих горах закінчилася нашою перемогою.

Іон стих. Море іскрилося від вогнів, що їх засвічували на березі. Риба вже не ловилася, ми сиділи з Іоном і тепер мовчки думали про дівчину, ім'я якої у всьому світі стало символом мужності і відданості батьківщині, символом волі до боротьби за свободу, за мир.

1953

БРИЛА РАДОСТІ

Іштван Вадас, голубоокий низенький хлопчик років семи, прокинувся раніш навіть за татка: хіба можна сьогодні довго спати? Ні, сьогодні у них в містечку буде така подія, що аж дух забиває... Скільки пам'ятає малий Іштван своїх сусідів, старих і молодих робітників, вони ніколи не були такими збудженими і осяяними, як після того, коли одержали оту звістку про екскаватор. Якось прийшов на кар'єри молодий робітник Імре, парторг кар'єру.

— Дзвонили з станції, — сказав він, — дзвонили і сказали, що прибула машина.

— Машина? Екскаватор? — перепитали зраділо робітники.

— Екскаватор, — відповів з гідністю Імре, поглядаючи на товаришів.

Довгі роки мріяли робітники кар'єру про ту чудову машину, яка велетенськими зубами розгризає землю, розвертає каміння і, крім того, сама пересувається. І ось надійшли газети, і всі прочитали, що уряд замовив Радянському Союзу кілька таких потужних машин.

— Тепер ми вдвічі, втричі збільшимо план! — сказав Імре, оглядаючи всіх блискучими очима.

Робітники схвально закивали головами. Лише старий Варга, чорний, зігнутий дідуган, у якого навіть з куточків очей росла густа щетина, промимрив:

— То нечиста сила... Побачите, скільки нещастя буде із-за того екскаватора...

Імре, запальний і галасливий, першим не побажав слухати теревені Варги. Він зскачав з важкої брили сірого каменя, на якому сидів, замахав кулаком під самим носом старика.

— Нечиста сила — вигадки, от що! — скрикнув він. — Хто вам повірить? Ну, хто? Хіба що діти, ну, такі от, як Іштван...

При цьому Імре повернувся і вказав рукою на малого Іштвана, який стояв біля каменя, викрешуючи з нього іскри. У хлопчика забилося серце, кров ударила йому в лице.

— Я теж не вірю в нечисту силу! — скрикнув Іштван і відчув, як сльози виступили йому на очах. — Не вірю, і не думайте, що я дурний.

Почувши такі слова, Імре засміявся, підійшов до хлопчика і погладив його шорстку голівку.

— Пробач мені, хлопчику, я, значить, помилився... Навіть ти не віриш у нечисту силу? А Варга он думає нас залякати...

Пригадуючи цю сцену, Іштван швидко вдягнувся, безшумно рухаючись по кімнаті, де спала сестричка Юлча. Він не хотів будити сестричку, бо вона, напевне, теж вчепиться у батька, благаючи, щоб він її взяв в кар'єр,

а Іштван ясно розумів, що двох батько ніколи не візьме і що дівчатам там взагалі нічого робити, бо добування вогнетривів — діло мужське. І коли він вже одягся, розчинилися двері з кухні, і мати стишеним голосом спитала:

— Чого так рано підхопився? Бачиш, ще всі сплять...

Іштван глянув на матір очима, повними збентеження і благання. У цьому зорі мати прочитала все: і те, як її син поривається в кар'єри, де сьогодні будуть випробовувати радянський екскаватор, і те, як він боїться, що батько не візьме його з собою... Розчулена мати сказала:

— Хочеш, щоб я поговорила з татком? Так? Добре, обіцяю тобі.

Цього було досить. Іштван тепер напевне знав, що батько не відмовить йому, якщо про це попросить мати. Так воно і сталося. Відразу ж після сніданку вони вдвох з татком вийшли на дорогу, яка вела до кар'єру.

Сходило сонце. Рання весна шуміла в небі хмарами перелітних птахів, що линули на північ, дзвінкими вітрами. Іштван раз по раз поглядав на обличчя батька, намагаючись дізнатись про його думки, але той ішов мовчки, замкнений і зосереджений. Іштван вже давно помітив, що після того, як батько повернувся з Будапешта, де він проходив курси екскаваторників, в хаті всі якось посерйознішали, тільки одна сміхотлива і пустотлива Юлча не перестала носитися з своїми ляльками і показувати їх усім. Батько довго просиджував біля столу, перчитуючи якісь книги, в яких було

намальовано великі маховики і електричні мотори. Якось Іштван не втерпів, зліз батькові на коліна і солоденьким голоском запитав:

— Що то за малюнки такі, татку?

На це татко відповів так:

— То такі машини виробляють у Радянському Союзі. А ось на такій — це екскаватор — буде працювати твій татко. Ясно тобі? А тепер ти не будеш заважати мені читати. Добре?

З того часу минуло кілька місяців, і тепер от татко не поспішаючи йде до кар'єру, щоб пустити в рух екскаватор, показати людям силу машини і цим самим присоромити старого Варгу, який не перестає розповсюджувати про неї всякі нісенітниці.

Коли вони підійшли до кар'єру, тут вже зібралось чимало людей. Навіть жінки і діти позбігалися.

— Сабадшаг *, Вадасе! — голосно привітався до Іштванового батька молодий Імре. — Уже все готове, можна починати.

В кар'єрі стояв новенький екскаватор, поблискуючи металевим ківшем. Іштван з гордістю спостерігав за тим, як розступалися робітники, пропускаючи до машини його татка, як тисли вони йому руку, бажаючи успіхів. Все це сповнювало юне серце хлопчика великою гордістю і радістю.

А татко тим часом підійшов до машини, почав оглядати мотори. За ним посунули до ма-

---

* Сабадшаг — свобода. Традиційне привітання в демократичній Угорщині.

шини робітники. Тепер навколо екскаватора створилося міцне кільце людей, що з цікавістю розглядали кожну його деталь. Старий Варга, начепивши на носа подвійні окуляри, розглядав екскаватор так, наче це було якесь страховище. Він мацав шипи на гусеницях, постукував каміньчиком по сталюму ланцюгу, що бринів під стрілою, заглядав у кабінку екскаваторника.

І коли перша цікавість була вгамована, Вадас наказав усім відійти вбік. Сам він сів до важелів в кабінці, одним рухом завів мотор і включив швидкість. Машина загула, затряслась і рушила до забою. Присутні теж подалися вперед. Іштван, мов той горобчик, метушився навколо машини, очі його палали. Який красень цей екскаватор! Яка сила! Мов той казковий велетень: один лише раз пройшовся по землі, а слід залишився глибочезний...

А татко вже включив інший мотор, і стріла повагом почала повертатися, опускаючись донизу. Раптом Іштван побачив на трибковому колесі товстий шмат болта. У хлопчика від жаху розширилися очі. Ще хвилину, і сталі трибки схоплять зубами отой шмат сталі, трісне колесо і тоді... Що тоді? Та думати ніколи, Іштван махає рукою, кричить таткові в будку. Але той нічого не чує. Він увесь зосереджений і навіть якийсь суворий на вигляд. Він не звертає уваги на вигуки і вимахи рук. Тоді Іштван швидко кидається до кабінки, торкає батька рукою і кричить:

— Зупини, татку, зупини!

Вадас гнівно глянув на сина.

— Чого тобі треба? Хто дозволив лізти в кабінку?

— Зупини машину, таточку, — благально скрикнув Іштван, і сльози бризнули у нього з очей.— Хтось підклав болт... під трибки. Подивись.

Тільки тепер Вадас зрозумів, що сталося. Він виключив мотор і швидко стрибнув на землю.

— Що трапилось? — зашепотів Імре, звертаючись до Вадаса.— Не гаразд з машиною?

Вадас показав рукою на болт, люто вилаявся.

— Якби Іштван не помітив, було б клопоту...

Імре вихопив болт, підніс його над головою.

— Бачите, яку річ хтось підсунув у машину? Хто ж він, що осмілився це зробити?

І тут сталося незвичайне. Всі робітники, мов один, втупили свої погляди в заросле обличчя Варги, який стояв і тремтів, наче людські очі випромінювали електричний струм і він стрясав все його тіло. Наступила гнітюча тиша. Потім хтось сказав з притиском: «Нечистою силою лякав, провіщав нещастя». Люди мовчазною стіною посунули в той бік, де стояв Варга. Ніхто не кричав, ніхто не вимахував руками. Але ця мовчанка була куди страшнішою для Варги, ніж прокльони й лайка. Він зрозумів, що з ним не жартують, і почав задкувати. Одна нога Варги потрапила в глибокий слід, залишений екскаватором, він зачепився і впав. Схопившись на ноги, він чим-

дуж кинувся геть, піднімаючи руками довгі поли свого чорного сіряка.

За ним ніхто не гнався. Хтось із молодих робітників свиснув, і всі повернулися назад до машини. Імре підхопив на руки малого Іштвана, поцілував його.

— Ти молодчина, Іштване, просто чудесний ти хлопчик...

Він підсадив його в кабінку екскаватора.

— Хай посидить, він заслужив це.

— Заводь мотори, Вадасе! — гукнули робітники. — Покажи нам машину!

Вадас, посадовивши поруч з собою Іштвана, натиснув на важіль, і величезний стальний ківш, плавно погойдуючись, опустився на землю і вп'явся гострими зубами в кам'янистий ґрунт. Креснули іскри, заклубочився пил. Стальний ківш, забравши потрощений камінь, знову піднявся, проплив вбік і вивернув на віддалі гору каміння. Люди ахнули. Хтось навіть заплодував. А Вадас, наче не помічаючи нічого навколо, все натискував на важелі, і ківш раз по раз впивався у кам'янистий ґрунт, розвертаючи віковичну цілину.

Через деякий час робітники поверталися в містечко. Імре затяг пісню, і вона задзвеніла вільно і широко. Чіткі кроки молоді грімко відлунювали на асфальті. В цей час старий Варга, поглядаючи на вулицю, по якій йшла співуча молодь, перелякано і злісно шипів:

— Як вони йдуть, господи! Хто їх навчив так ходити по землі? Яка сила керує їхніми серцями? Звідки вони взяли стільки радості

і сили? Хто дав їм крила, на яких вони літають?

Почорнілий від злості Варга не міг відповісти на ці запитання і від цього ще лютіше стискував свої зарослі щетиною щелепи, прогинаючи і сонце, і землю.

А по землі йшли бадьорі юнаки і співали пісню, від якої розквітали серця людей.

ЕСТАФЕТА МИРУ

З того дня, як в село Чорні Води надійшла чутка про естафету, що її несуть через усю країну, в хатах гірських пастухів тільки й говорили, що про неї. Одні казали, що то спортивне товариство Бухареста влаштовує змагання бігунів, інші доводили, що ніяких бігунів немає, а просто сільські хлопці, отакі ж, як оце і чорноводівські, з села в село передають якийсь невеличкий згорток, в якому лежить лист, написаний всім народом, і що той лист має отак по руках людей дійти аж до Радянського Союзу. Це останнє припущення виявилось найбільш близьким до дійсності, бо коли в село повернувся примар, то він сказав:

— Оті балачки про естафету — правда. Весь румунський народ посилає своєму рідному братові — радянському народові той добрий знак миру і дружби. Чув я, що естафета знаходиться від нас кілометрів за сто, так що днів через три-чотири буде тут.

Люди обступили примаря, навперербій запитання подають:

— Правда, що той лист дійде аж до самого Сталіна?

— Так, — сказав примар, обводячи радісним зором всіх присутніх. — То правда. В естафеті лежить лист до товариша Сталіна. В тому листі наш народ клянеться віддати всі свої сили боротьбі за мир, за свободу.

— Хто ж понесе естафету від нас? — вихопилося кілька голосів. Це питання вже давненько турбувало чорноводівців, хоч вголос про це заговорили лише тепер. — То велика честь! То святе діло.

— Діло важливе, — погодився примар. — Та я думаю, що у нас знайдуться добрі люди для такої справи. Чи, може, я помиляюсь?

Пастухи замахали руками, що означало повну згоду з тим, що в Чорних Водах знайдуться вправні юнаки, які донесуть куди завгодно ту естафету.

— Так-то воно так, — прогук у свої довгі прокопчені димом вуса старий чабан Куршумі. — Воно-то так, але ж лист дуже важливий. Та ще й так сказати — шлях який лежить попереду? Га? Попереду шлях через перевал. От. Не забувайте.

Всі повернулися до старого Куршумі і стверджуюче закивали головами.

— А так, чоловік правду каже. Як же ми відразу не подумали про це? Нести ж естафету треба буде в Яронешти, а Яронешти по той бік перевалу!

Всі змовкли. Кожний думав про той складний шлях, що випаде чорноводівцю, який по-

несе естафету. А подумати дійсно було про що. Село Чорні Води лежало серед глибокої улоговини, а гори ніби кам'яним парканом відгороджували його від усього світу. Єдиний вихід — простувати через кряж. А це не просто — на шляху зустрінуться такі бескеття, що їх доведеться переходити обачно, щоб, бува, не потрапити в біду.

— Є про що подумати, — сказав примар. — Над цим ділом треба поміркувати громадою.

Пастухи захитали головами на знак згоди і розійшлися. На куток, де жив старий Куршумі, поверталось кілька пастухів. Сухий і завжди метушливий підпасич Гусак, прозваний так за свою довгу і худу шию, бив себе по впалих грудях і голосно кричав:

— Це під силу лише двом чоловікам в Чорних Водах — мені і Куршумі. Хто краще за нас знає гори?

Пастухи відмахувались від цих слів, бо знали, що Гусак любить виставити себе в найкращому світлі, адже за ним водяться деякі грішки — він був приятелем колишнього поліцая, який вірою і правдою служив німецьким фашистам. Старий Куршумі, слухаючи теревені Гусака, думав про те, що ось такий горлохват може захопити естафету і понести її бог знає куди. Ні, таке діло треба доручати іншим людям, бо тут честь всього села на карту ставиться. І щоб дати зрозуміти Гусаківі, що то не його діло, Куршумі сказав:

— Бачиш, ростом ти трохи не вийшов для цього. Малий виріс.

Гусак остовпів. Він не вийшов ростом? Та

хто ж вищий за нього в Чорних Водах? Він був до того вражений почутим, що зупинився і, виструнчившись, сказав:

— Ану, хто з вас дістане до моєї шапки?

— Бачиш, — спокійно сказав Куршумі, — ріст людини вимірюється не лише висотою. Ти забуваєш про коріння. А корінням ти че вийшов. Мілкувато сидиш в землі.

Цей дотеп всім сподобався, і пастухи залюбки пореготали з галасливого і не в міру самовпевненого Гусака.

Повернувшись додому, Куршумі пройшовся по подвір'ю, заглянув у хату, де над книжками сидів його онук Григорас, чорнявий хлопчина, потім подався на город. Висока гілляста кукурудза, що вродила цього літа, як ніколи, тихо шелестіла гострим листям. Куршумі наче прислухався до цього шепоту, а сам думав про інше. Він не міг погодитися з тим, щоб отакі от люди, як Гусак, понесли естафету. А що, як Гусак не донесе і, злякавшись труднощів, повернеться назад? Тоді ганьби буде! Так, так, ганьби на все життя. Бо ж спитають люди, з якого села отой Гусак, а їм скажуть: з Чорних Вод. «Як, — здивуються люди, — невже з Чорних Вод? Та хіба там не знайшлося путнього пастуха, який знає гори і може ходити по них, наче у себе на долівці? Та в Чорних Водах живе Куршумі! Куди ж дивилися його старі очі?»

Такі думки хвилювали серце старого чабана, не давали йому спокою. І враз у нього виникла думка: а що, як він сам візьме та й понесе оту дорогу вісточку через гори? Та не

встиг він навіть додумати свою думку, як раптом засміявся і поляскав себе по гострих худих колінах.

— Не хитруй, старий грішнику — сказав собі Куршумі.— Себе не обдуриш. Он як дріжать твої колісь вправні коліна. Чи, може, хочеш, щоб тебе несли з перевалу на руках і, поклавши на ліжку, натирали тебе диким укропом і прикладали тобі до ніг припарки? Ех, старий ти, чабане, старий, не забувай про це.

Прибіг онук Григорас. Він сказав дідові, що хоче піти на вулицю погуляти.

— Що ж, іди погуляй,— сказав Куршумі. Чабан любив свого онука Григораса, батьки якого загинули в партизанській боротьбі проти фашистів. Хоч хлопчик і залишився сиротою і жив лише з дідом, однак він тепер, при народній владі, пішов у школу, живе в достатках і шані.

Стало вечоріти. Куршумі зайшов у хату. Глянувши у вікно, він побачив, як на сільській площі молодь грала в футбол. Серед нападаючих старий чабан впізнав і свого онука Григораса. Хлопець біг попереду всіх, а перед ним стрибав, мов живий, м'яч. Розставивши руки, Григорас мчав до воріт супротивника, наче вихор, викликаючи вигуки захоплення у присутніх, що спостерігали гру.

— Ось мої молоді ноги! — подумав Куршумі, і йому раптом стало весело і приємно.— Я вже нездужаю, це правда, але у мене є Григорас, і він заступить Куршумі.— Так він сказав собі і вийшов на вулицю. Підійшовши до

пастухів-сусідів, чабан говорив помолоділим голосом:

— Чи ви бачили, як бігає мій Григорас? Ось гляньте, як він ганяє м'яча. Мов орел той. Га?

Сусіди дивувалися: ще не було такого, щоб Куршумі вихваляв свого онука. Всі знали, що, навпаки, старий не балував хлопця і ставився до нього хоч і уважно, все ж суворо. І от раптом така зміна: Куршумі не тільки сам вихваляє свого Григораса, а ще хоче, щоб інші дивилися, як він бігає, і щоб хвалили його спритність. Диво, як змінився чоловік. І ніхто на кутку не догадувався, куди гне старик.

Все це розкрилося лише тоді, коли в село спустилося з узгір'я двоє юнаків з невеличкою валізкою, оздобленою червоною печаткою. Старий Куршумі був уже тут і першим привітав молодих естафетників. Побачивши на валізці напис «СРСР. Сталіну», Куршумі захвилювався.

— Таке серйозне діло... Тут треба добру людину, щоб донесла до місця, не згаявши жодної хвилини...

Примар повернувся до чабана, посміхнувся:

— Чи не збираєтесь самі махнути через перевал, товаришу Куршумі?

— Куди вже мені,— відповів чабан.— Ноги підтоптались, багато ходив. Але у мене внучок ось, Григорас, кращий бігун в селі. Ви не бачили, як він грає в футбол? О, він хороший гравець...

— Ну що ж,— мовив по хвилі примар,—

Григораса ми всі знаємо і любимо. Хорошого батька син... Я вважаю, що йому можна до-ручити таку важливу справу. Як думають пастухи?

Чабани загули, висловлюючи своє повне задоволення. Лише один Гусак верещав і ви-махував руками, мов старий пошарпаний ві-тряк крилами.

— У всіх добрі діти,— вигукнув він,— гріх гудити. Та й у батьків ноги ще не струхли, слава богу, і гори для них діло звичне. Тут треба ще подумати...

Але Гусака ніхто не слухав, хоч той і на-магався похвалами завоювати їхні серця.

— Вже пора йти,— сказав Куршумі, звер-таючись до примаря.— Естафету не можна за-тримувати. Я вже підготував хлопця,— Кур-шумі показав присутнім торбинку, що висіла у хлопця за спиною.— Тут запасу на п'ять днів...

— А ти не заблудишся? — кинувся Гу-сак до Григораса. — Це тобі не в футбол грати!

— Заблудитись можуть лише вівці у по-ганого підпасича, — хитро підморгнув Григо-рас, натякуючи на те, що Гусак любив поспати і часто губив овець. Всі голосно сміялися, глу-зуючи з Гусака.

Взявши естафету, Григорас поклонився пас-тухам і швидко пішов з села. За ним аж до околиці йшли люди. Коли вийшли на вигін, старий Куршумі обійняв хлопця, поцілував його в голову.

— Щастя тобі, синку! Рушай!

Пастухи ще постояли, аж поки Григорас не зник за поворотом.

Повернувшись додому, Куршумі неспокійно поглядав на верховину, яка курилася туманом. «Як-то він буде там іти? — думав чабан про Григораса. — Чи легко перебереться через перевал, чи не зірветься десь в безодню?» Такі думки не давали йому спокою. Він вийшов надвір, пройшовся по городі, але й тут спокій не повертався до нього. Куршумі важко зітхнув і знову подивився на гори. Йому здалося, що над верховиною дуже вже чорні хмари клубочаться і що вони можуть покрити всі проходи і долини... Тоді він хутко кинувся в хату, надів свою високу смушеву качулу*, захопив палицю і подався в гори.

Повернувся він лише пізно увечері, зморений і запилений, але рухливий і бадьорий.

— Фух, — сказав він, зустрівши на вулиці примаря. — Тепер можу спокійно спати. Провів Григораса через перевал.

— Як? — здивувався примар. — Ви ходили в гори?

Відсапуючись, Куршумі промовив:

— Хлопець молодий, гарячий, міг десь натрапити на біду, заблудитись абощо... А я його провів, наче по килимку... Ви ж знаєте, що я мав справу з горами...

Примар, який колись партизанив разом з батьком Григораса, пам'ятає, що старий Куршумі не раз носив набої для загону і краще

---

* Качула — шапка (рум.).

за всіх в Чорних Водах знав примхи гір. Він мовчки потиснув чабану руку.

— Тепер мій хлопчик, мов на крилах, летить з гір,— зворушливо сказав чабан.— Незабаром ми почуємо про нього.

Пройшов день, другий, а чуток від Григораса не було. Куршумі ходив похмурий, мовчазний. Різні думки снували в голові старого чабана. То йому здавалося, що Григорас оступився і упав в безодню, то ніби на нього напали чорні орли, то ввижались голодні хижі вовки, що світять вночі горючими очима...

— Вигадки старого фантазера! — сказав собі Куршумі, відмахуючись від настирливих думок.— Завтра він повернеться додому. Ніяких причин у нього немає затримуватись так довго.

Пройшов ще один день, а Григорас не повертався. Старий чабан зовсім спохмурнів. Увечері, не витримавши, він побіг до примаря, накинувся на нього з запитаннями: чи не знає він чогось про Григораса? Але виявилось, що примар нічого не чув. Він і сам уже дивувався, де б це стільки часу блукав хлопець.

— А чи немає там у нього родичів? — спитав примар.— Може, там і затримався...

Родичів у Куршумі в Яронешти не було, і він, стримано попрощавшись, вийшов. Охоплений важкими думками, чабан ледве прийшов додому і відразу ж ліг. Майже цілу ніч блимала люлька в кутку, де лежав чабан, який так і не заснув цієї ночі. Вранці старий підвівся, але відчувши, що заслаб, знову ліг. Похмури думки пригнічували його, хвилювали

душу. Скільки разів він лаяв себе за те, що не пішов з хлопцем в Яронешти! Так було б певніше, а то тепер хоч помирай від горя.

А так під обід у хату швидко увійшов вістовий з примарії і сказав, щоб Куршумі негайно йшов до примаря. Де й сили взялися у старого чабана! Коли він переступив поріг примарії і побачив веселі обличчя людей, що сиділи тут, він відразу зрозумів, що новини добрі. Бо не будуть же люди посміхатися, якщо у тебе скоїлося лихо?

— От тобі й Григорас! — сказав весело примар.— Знаєте, куди він махнув? До самого кордону!

— Як так? — від здивування Куршумі аж присів на ослоні.

— А ось так,— промовив примар.— Радіо передає, що Григорас разом з іншими молодиками поніс естафету аж до кордону. А там його зустріли радянські люди і забрали естафету. Велика честь випала тобі, товаришу Куршумі!

Старий чабан поклонився за звичаєм, сказав схвильовано:

— Цією честю я зобов'язаний вам, люди. Спасибі за довір'я.

Куршумі йшов додому, а перед очима у нього лежали простори щасливої землі, освітленої і зігрітої великим і прекрасним сонцем миру.

ПАТЕНТ ДЯДЮШКИ ПОПЕСКУ

Дядюшка Попеску недовірливо ставився до Іона Баташану. Не можна сказати, щоб Іон Баташану був поганою людиною — скоріш навіть навпаки, але як можна жити на білому світі з таким характером! Як поважати людину, яка цілими годинами може базікати про всякі дурниці, заважаючи працювати роззяві Джорджі і самому дядюшці Попеску. Припустімо, дядюшка не дуже-то його й слухав, якщо говорити правду, але ж до чого всі ці балачки?

— Пора б тобі подумати і про справжнє діло, — говорив дядюшка Попеску, помішуючи старим черпаком у казані.

На коричневому, закуреному димом обличчі його можна було бачити, що він зовсім не згодний з Іоном, і кудлаті брови його погрозливо ворушилися... А Іон тільки усміхнувся, слухаючи, як бурчить дядюшка.

— Скоро і в мене буде справжнє діло... От побачите.

Яке саме діло буде у Іона, дядюшка не знав, та навряд чи знав про це й сам Баташану. Несерйозна він людина, от у чому біда. Звіс-

но, варити асфальт — діло ненадійне: сьогодні є робота, а завтра її немає, тут кожен зажуриться, — але не можна ж отак собі удавати, що тобі все байдужісінько.

А яких тільки новин не приносив Іон! Він десь дізнавався про всі політичні події, розповідав про наукові винаходи, і виходило так, ніби він і сам мав до всього цього безпосереднє відношення, ніби він тільки те й знав, що все життя вчитися в університеті, а не залатувати асфальтом брук.

Хоч дядюшка і бурчав на Іона Баташану, проте ніколи не зачиняв перед ним дверей свого підприємства. Як тільки Іон з'являвся на порозі, дядюшка запрошував його сідати на єдиний стілець, призначений для клієнтів, набирав на тріску вакси, що кипіла в казані, і повчально говорив:

— Черевики, коли вони подерті так, що на них аж собаки починають гавкати, тримаються довше і робляться майже новими після такої вакси.

Іон сідав на стілець, а замуرزаний Джорджі, молодший син дядюшки, починав орудувати щітками. І коли черевики уже блищали, як нові, і сам дядюшка на хвилину відривався від роботи, щоб похвалити їх, а разом і свою ваксу, Іон Баташану починав шукати в кишенях, поки дядюшка не обривав це заняття незлобивим бурчанням:

— У порожніх кишенях нічого не знайдеш, хоч би ти вивертав їх до самого вечора... Носи на здоров'я, а як заробиш гроші, купиш у мене банку цієї вакси і ще й спасибі за неї скажеш...

Але вчора Іон чомусь не зайшов. Це було дивно, і дядюшка Попеску, відчиняючи перекошені вікна свого підприємства, подумав, що Іон, мабуть, десь узяв гроші, і, чого доброго, купив вакси фірми «Рекс», яка нещадно обдурює покупців. Ця думка здалася йому такою правдоподібною, що він щиро пожалів Іона. Дядюшка уявив собі картину, яка дуже його розвеселила: стоптані черевики Іона зовсім розлізлися після того, як він почистив їх ваксою фірми «Рекс».

— Ганяються за блиском, пройдисвіти, щоб ловити отаких простаків, як Іон,— бурчав дядюшка.— Що вони розуміють у справжній ваксі!

Відчиняючи двері, які скрипіли і не хотіли відчинятися, дядюшка подумав, що давно б уже слід полагодити їх, але для цього довелося б витратити силу грошей. Це правда, двері поганенькі, але що ж поробиш. Не буде ж він класти у ваксу замість жиру всяку погань, як це робить фірма «Рекс». Звісно, тоді він зміг би полагодити двері і навіть зробити нові рами, але що станеться з його прославленою ваксою? На цю думку дядюшка енергійно похитав головою і сказав неголосно і з гідністю, ніби продовжував давню суперечку з власником фірми «Рекс» паном Торічану:

— Ні, ми поганню не торгуємо... Це вже як собі хочете, але під цією вівіскою продають тільки справжній товар.

Намочивши в воді жмут клоччя, дядюшка витер порох з підвіконня і з вузького стола, на якому стояли високі банки й лежали ети-

кетки з зображенням блискучого черевика. Покінчивши з цим, він зняв із стіни заклеєний у раму патент, обережно стер долонею порошок і так само обережно почепив патент на місце. Коли казати правду, то патент дядюшці спритно підробив один знайомий, але ж вакса його була справжня. Бо що ж було робити? Спробуй зареєструвати хороший рецепт без того, щоб тебе не зжерли з потрохами багаті фірми... Слава богу, дядюшка не такий дурень, а совість його чиста, і це кінець кінцем — найголовніше...

Далі дядюшка вийшов надвір, став на стілець і взявся витирати вивіску, прибиту над вхідними дверима. Це була стара вивіска, зроблена знайомим малярем, але тепер дядюшка з обуренням помітив, що маляр все-таки пожалів путящої фарби, і тому деякі букви вже стерлися. Особливо облупився начищений до блиску черевик. Здалека навіть здавалося, що черевик весь у дірках. «Треба буде обновити вивіску», подумав дядюшка Попеску, як думав щодня вже протягом двох останніх років.

Повернувшись у приміщення, дядюшка оглянув казан, вкопаний у долівку, помішав рідку масу і підклав під казан дров. Нагріта маса зашипіла, з казана повалив густий їдкий дим.

Дядюшка, підворушуючи головешки під казаном, витирив сльози з очей і, закашлявшись, не чув, як хтось сказав коло дверей:

— Дозвольте зайти, пане Попеску?

Перемігши кашель і витерши очі, дядюшка

обернувся до дверей, щоб дихнути свіжим повітрям, і тільки тоді побачив Торічану. Він стояв коло дверей у просторому костюмі, з своєю сучкуватою палицею з срібною голівкою. Справді, це був сам Торічану, власник відомої фірми «Рекс». Чемно усміхаючись, він увійшов у майстерню і міцно потиснув руку здивованому дядюшці... Тут було від чого розгубитися, коли казати правду.

— Погано у вас з вентиляцією,— сказав пан Торічану, виймаючи величезну картату хустку і витираючи очі.— Розумію, економія виробництва. Аякже, розумію...

Він усміхався, висякався, поплескав дядюшку по широкому плечі.

— Такий несподіваний візит, пане Торічану,— бурмотів гордий з відвідин дядюшка Попеску.— Як справи вашої фірми?

Махнувши рукою, Торічану заговорив про те, що жири дорогуваті, що літо надто сухе і важко дихати. І його постать, і дружелюбний голос, і чемно схилена голова ніби говорили дядюшці: «Люди — завжди люди, і не варто згадувати про те, що один з нас колись був робітником, а другий — хазяїном... Тепер ми рівні і говоримо як ділові люди». Поскаржившись на життєві нелади, Торічану сумно розвів руками:

— Чули, пане Попеску, комуністи затівають нову біду. Вони хочуть покінчити з приватними підприємствами... Кажуть, почнеться в середу...

Дядюшка Попеску, оглянувши своє закурене, тісне приміщення, сказав:

— Мені, мабуть, боятися нічого.

Старий Торічану хитро підморгнув:

— Не знаю, пане Попеску... Дай боже, дай боже!

Помовчавши, він ткнув палицею в патент:

— А ви не скажете, що оце таке, пане Попеску? Ви не поясните, чия фірма зареєстрована тут?

Потім Торічану витяг з кишені піджака акуратно складений аркуш і махнув ним під самим носом дядюшки:

— А чий це преїскурант, що рекламує «найкращу в Румунії ваксу «Вікторія», яка перетворює старі черевики на нові»?

Сховавши преїскурант, Торічану ступив до виходу і вже з порога сказав:

— Я говорю з вами не як конкурент, а як колега. В трудні часи ділові люди завжди подають один одному руку...

Голос його був спокійний і лагідний. Він нічого більше не додав, його душив чад і йому час було йти в контору. Потиснувши дядюшці руку, він пішов курною вулицею, важко спираючись на свою сучкувату палицю із срібною голівкою...

Дядюшка Попеску кинувся до казана — вакса вже підгоріла, будь вона проклята! Він линув на вогонь води, швидко розмішав рідку чорну кашу, що стріляла бульками гарячого повітря, потім розіклав на столі рівними рядками банки і, зачерпнувши з казана довгим черпаком, став наповнювати їх.

Прибіг Джорджі. Помітивши, що батько сердитий, хлопчик почав старанно закривати

банки, обпікаючи тонкі пальці. Так вони працювали годин зо дві, поки в майстерню не зайшли кілька портових вантажників, і Джорджі кинувся чистити їхнє грубе взуття. Один з вантажників заговорив з дядюшкою про те, чи добре ловитиметься цього року риба, але дядюшка мовчав. Він продовжував наповнювати банки, а в голові роїлись думки, одна за одну неприємніші. Він всіляко намагався їх одігнати, забути про те, що сказав йому Торічану, але, видно, голова в людини якось так влаштована, що звідти ніяк не викинеш того, що не подобається.

Випровадивши вантажників і закінчивши пакувати ваксу, дядюшка відіслав додому Джорджі, зачинив двері, сів на стілець і задумався. Він довго розкурював свою люльку, дивлячись невидючими очима на темну долівку. Вперше за довгий час він не сидів у суботу ввечері вдома, не поговорив у дворі з сусідами. «Комуністи затівають нову біду», сказав Торічану. Що ж, він чоловік знаючий, діловий, є над чим подумати, якщо казати правду... А Іон же Баташану — комуніст... От і стався після цього до людей добре!

Пізно повернувшись додому, дядюшка довго не міг заснути, хоч Маліка приготувала йому чисту білизну і постелила чисті простині. Він ходив по вузькій кімнаті, натикаючись то на ліжко, то на ноги своїх дітей, що спали покотом на підлозі. В курніку прокричав сонним голосом півень, у порту прогук корабель, що виходив у море. У вікна вже заглядав світа-

нок. Дядюшка зітхнув і почав закурювати ще одну люльку...

Настала середа, але нічого на світі не змінилось, ніхто не прийшов і не вигнав дядюшку на вулицю. Він заспокоївся, так само варив ваксу, а коли зайшов Іон Баташану, навіть зрадив. Посадивши гостя на стілець, він дістав з казана трохи більше вакси, ніж це робив звичайно, а коли Джорджі махнув щітками, дядюшка здалеку став наближатись до того делікатного питання, до якого так нетерпляче готувався.

— Кажуть, Іоне, у вас там є новини? — обережно спитав дядюшка Попеску.

Але навіщо питати Іона? Він і так розкаже все, що знає. Роззявивши рота, дядюшка слухав всяку всячину про Китай, про те, чому в Америці зростають ціни і життя стає важчим, а в Росії якраз навпаки. І хоч дядюшка удавав, що йому ніякого діла до всього цього не було, він вислухав усе до останнього слова і, хитрувато підморгнувши кудлатою бровою, спитав:

— А як там із затією наших комуністів?

Ні про яку затію Іон, виявляється, не чув: все йде, як треба. А коли дядюшка сказав, що комуністи збираються закрити й одібрати від нього підприємство, Іон мало не впав зі стільця від реготу. І як воно людина може так безтурботно сміятися, коли йдеться про долю старого підприємства з першокласною продукцією!

— Кому потрібна ваша майстерня! — кричав Іон, хапаючись за живіт. — Та ви самі

скоро втечете звідси, як тільки побачите дещо інше, от тоді мені скажете... Ох, чудак же ви, дядюшка, ну й чудак!

Нареготавшись досхочу, Іон замовк і потім іншим, цілком серйозним голосом сказав:

— Прошу, дядюшка, завітати на відкриття моєї фабрики. Вулиця Ману, 30. Вранці в п'ятницю...

— Ти відкриваєш фабрику? — здивувався дядюшка.— Яка фабрика?

— Приходьте, дядюшка, самі побачите...

Тепер уже зареготав дядюшка Попеску... Він сміявся так, що змушений був прихилитися до стіни. Ні, ви подумайте тільки: Іон Баташану — фабрикант! Можна справді кишки порвати зо сміху, коли тільки подумати про таке... І навіть, коли Іон уже пішов, дядюшка ще довго сміявся, стоячи на порозі. «Відкриваю фабрику!» — ні, це треба було придумати.

Проте в п'ятницю вранці дядюшка Попеску працював неохоче. Справді, до вулиці Ману зовсім недалеко... Хіба пройтись по місту, взнати ціни на дрова та на олію, подивитись, що там таке, на цій самій вулиці, в будинку 30? Вже він посміється з Іона вдруге, здорово посміється!

Якби дядюшку спитали, які сьогодні ціни на дрова та на олію, він не сказав би цього навіть під загрозою смертної кари. Нікого він ні про що не питав. Він стояв на вулиці Ману, проти дому 30 і, тримаючись за мотузок, яким був підперезаний, дивився на вивіску. На ній ліворуч був намальований чорний, не-

стерпно блискучий чобіт, а праворуч — жовтий черевик. Дядюшка стояв і дивився, посмоктуючи люльку, хоч вона давно погасла.

— Заходьте, дядюшка, поки вас там каруца не переїхала!

Це крикнув Іон Баташану, що помітив дядюшку з вікна.

І от Іон веде дядюшку залом, в якому попід стінами стоять накриті клейонкою столи. Коло столів — рядком стільці, в кутку водопровідний кран. У високих вікнах гудуть пропелери вентиляторів. Дядюшка Попеску бачить чоботаря Петру Унтура, кривого Пепа Марінеску, що був у партизанах, і багатьох інших знайомих.

— Це наша пакувальня,— говорить Іон і веде дядюшку у розфасовочну.

Колись дядюшка Попеску починав свою кар'єру в Торічану в такій от розфасовочній. Проте, здається, тут це робиться механічним способом, і світла тут багато більше.

— А це наш основний цех,— говорить Іон, пропускаючи дядюшку вперед, і дядюшка бачить ряд блискучих казанів і ще якусь апаратуру, якої він раніш не бачив.

Він стукає по стінках казанів, заглядає у їх луджену середину, прищмокує від задоволення язиком, але потім раптом згадує свій закуренний казан і хмурить кудлаті брови...

— Нічого, — каже він, — підходяще... Але я прийду до тебе почистити черевики і тоді побачимо...

— Я сподіваюсь, що вам сподобається, — говорить Іон, але дядюшка вже не слухає його.

Повернувшись до нього спиною, він поважно проходить через усі цехи і неквапно вирушає додому.

Іон наздоганяє його на тротуарі.

— Знаєте, дядюшка, у мене до вас є одно діло... Чому б вам не піти на нашу фабрику старшим майстром?

Ага, он воно що! Ні, дядюшка Попеску не такий простак, як це декому здається. І нічого заглядати йому в очі, він не дівчина.

— Хіба у мене немає свого підприємства? — питає замість відповіді дядюшка Попеску.

— Ну, дивіться самі, дядюшка... Але ознайомтесь з нашим кошторисом... Візьміть от...

— Почитаю, Іоне, почитаю. Чому ж не почитати...

Якщо говорити правду, то підприємство, яке роздає свої кошториси всім, кого тільки бачить, проживе недовго. Та й чого сподіватися від Іона, що він розуміє в торгівлі та конкуренції?

Дядюшка йде додому, бадьоро потираючи руки і підморгуючи зустрічним кудлатою бровою, але в майстерні вся його веселість швидко зникає. Надто тісно й темно у нього тут, це правда. Хороше там приміщення... От тільки ваксою їх навряд чи почистиш черевики — що вони у ній розуміють! Дядюшка розгортає папірець, який йому всунув у руки Іон, і починає читати. Еге, здорово розписали: і сорти вакси, які будуть вироблятися, і ціни, і прибуток, який повинна одержати артіль... Добре пишуть. Якщо все правда, можна б непогано заробити...

Дядюшка Попеску не любив, коли йому перешкоджали думати. І коли в майстерню зайшов сусід Георгіу Мечелар, який у балачці міг далеко випередити самого Іона, дядюшка нахмурився й почав завзято витирати клоччям старі банки. Проте Георгіу Мечелар знав, чим зворушити сусіда.

— Прийшов купити у вас баночку вакси. Ви знаєте, дядюшка, що от уже десять років я чищу черевики тільки ваксою «Вікторія».

І хоч дядюшка чув, що перукарі ніколи не скупляться на компліменти, він привітно посадив клієнта на стілець і загорнув йому в найкращий папір банку вакси. Він навіть розсердився на себе за дурні думки, які тільки що прийшли йому в голову... Хороший хазяїн підприємства, який турбується про свого конкурента! Ні, у нього є власне діло, і слава богу, що «Вікторія» стоїть на своєму місці, і люди приходять та вихвалюють його продукцію.

Однак уранці дядюшка знову був на вулиці Ману. Він зайшов у контору, відшукав Іона Баташану і, відкликавши його вбік, повернув йому кошторис.

— Тут у вас все правильно підраховано, чи так, для пропаганди?

— Все правильно, дядюшка, у нас же планове підприємство.

І дядюшка не вловив у його словах ані тіні насмішки або безтурботності. Просто дивно, як змінився чоловік.

Дядюшка подякував Іонові і поплентався додому. Він ішов замислившись, і його широкі

штани, підперезані мотузком, замітали курну вулицю...

В понеділок дядюшка Попеску, поклавши масу в казан, сказав Джорджі:

— Доглянь тут, синку, а я вийду хвилин на п'ять. Та дивись, щоб вогонь не погас.

У перукаря око бистре, а язик — гостріший за бритву. Побачивши дядюшку Попеску, що проходив вулицею, Мечелар прошепотів до клієнта, який задихався від тісної пов'язки:

— Так, пропала вакса «Вікторія»!..

Навіть Маліка, жінка, яка добре знала тверду вдачу чоловікову, і та сполохалась: щось не гаразд діється з старим. То він лає Іона Баташану за його дурну затию, то раптом починає його захищати, як тільки Маліка натякне, що, мовляв, Іон і справді несерйозна людина і не варто про нього думати. Іноді вона підходила до чоловіка й починала лагідно умовляти його, натякаючи, що йому пора, мовляв, відпочити, бог з ними, з тими ділами, але дядюшка тільки сопів і негайно кудись зникав. Щось він часто почав походити по місту...

Коли дядюшка зайшов до контори, він побачив, що фабрика вже працює на повний хід. Помітивши в пакувальному відділі дівчат у чистих фартухах, дядюшка пхикнув: подумаєш, теж мені шоколадне виробництво, побачимо, які вони будуть увечері... Нароблять вони тобі!

У варочному цеху дядюшка побачив Іона: в синьому спецкостюмі, в окулярах, він прихилився до металічного візка і щось записував

у свій блокнот. Всі три казани гуділи, і дядюшка подумав, що артіль добре зробила, увімкнувши струм, замість того, щоб топити дровами,— воно рівніше підігріває... В най-дальшому кутку стояв Петру Унтура, закладаючи масло в казан. Ворушачи кудлатими бровами, посміхаючись, дядюшка пройшовся навколо казана, заклавши руки за спину.

— Не буде доброї вакси, — буркнув він, підморгнувши Петру Унтура, — не вийде...

— Як так не вийде?

— А так, не вийде... Це вже я тобі кажу.

— Ну, це ми побачимо... Краща за «Вікторію» буде.

— Я варив ваксу, коли ти ще без штанів бігав! — образився Попеску. — І я знаю, що кажу...

А Петру Унтура тимчасом явно передав масла. Тільки чоботар і міг не помітити, що передав. Але досвідчене око дядюшки цього не могло не помітити. І дядюшка дивився на все це, мружачи очі і посміхаючись. А потім він згадав, що у Петру є діти, такі ж шибеники, як і його власні, і, чого доброго, у Петру вирахують за погану роботу... І ще уявив собі дядюшка: портові вантажники, його старі друзі, чистять черевики новою ваксою, і на черевики страшно дивитись — вони розкисають і розлазяться.

І тут з дядюшкою сталося те, чого він потім не міг собі пояснити: одіпхнувши Петру Унтура від казана, дядюшка вичерпав зайве масло і, ніби орудуючи в своїй майстерні, почав нагукувати на робітників:

— Ану, ти, ворушись... Мішай швидше, не шмаровидло ж для каруци вариш!

Давно він не мав такого задоволення від роботи, мабуть, з тих самих днів, коли вперше відкрив майстерню. Він перебігав від одного казана до другого, розтирав у пальцях гарячу масу, наказував «підсипати жару», десятій раз розповідав, як він відкрив рецепт своєї знаменитої вакци «Вікторія».

— Діло розуміти треба, це так! — поважно говорив дядюшка, витираючи рясний піт і не помічаючи, як блищать очі у Іона Баташану, як лукаво поглядають на нього інші артільники.

Раптом дядюшка спинився на півслові, за старою звичкою витер руки об штани і з криком «згоріла!» вибіг на вулицю. Здіймаючи куряву своїми величезними черевиками, він так несподівано швидко завернув за ріг, що візник з каруцою, навантаженою пляшками содової води, раптом спинив коня і мало не вивернув свій вантаж на брук.

— Дракул! Носить тебе там, де не треба! — загорлав дядюшка на хлопця, що злякано дивився на нього виряченими очима. — Чоловік поспішає, а ти, сучий син, прещся на нього, щоб задавити, замість того, щоб звернути!

— Та ви ж самі налетіли, — несміливо захищався хлопець. — Якщо випили зайве, то й ходіть, як треба... Могли посуд побити.

— Смаркач! — закричав дядюшка Попеску, все більше розпалюючись. — Як ти смієш ображати чоловіка, у якого, може, продукція

горить, поки він учить балбеса їздити по вулиці!

Ошелешений хлопчина хльоснув батоном коня, каруца заторохтіла по вулиці, а дядюшка ще стояв і кричав услід, вимахував руками, збираючи навколо себе прохожих і цікавих...

Коли він вбіг у свою майстерню, і ніздрі його вхопили синього їдкого чаду, він зрозумів: вакса згоріла. Так він і знав: цей шибеник Джорджі ганяє десь по вулиці, а тут казнащо діється. Розлючений дядюшка метушився по майстерні, проклинаючи Іона Баташану, візника, Джорджі і все на світі, поки його погляд не натрапив на товстий залізний прут, що валявся в кутку. Дядюшка довгий час дивився на нього, тупо кліпаючи сльозливими очима, потім схопив прута, виволік стільця на тротуар і, ставши на нього, щосили ударив по старій вивісці...

Здіймаючи клуби іржавого пилу, стара бляха впала на землю. Дядюшка зліз із стільця, зняв шапку, витер лоба рукавом грубошерстного піджака. Постояв, роздумуючи, потім нахилився і, натягнувши на лікоть рукав, змахнув порох з намальованого черевика...

В цю мить він почув голос Торічану:

— Доброго вечора, пане Попеску. Бачу, вирішили підправити вивіску?

Дядюшка нічого не відповів. Він акуратно поклав на стілець залізного прута, увійшов у приміщення і зняв з стіни рамку.

— Патент! — здивувався Торічану. — Ваш знаменитий патент!

Дядюшка поворушив кудлатими бровами, погладив шершавою долонею по склу і хитро підморгнув:

— Мій патент вартий кращого місця... Еге ж, пане Торічану, так воно й буде, і ви не думайте, що ваша вакса найкраща...

Старий Торічану закашлявся, і очі його часто закліпали, ніби не пил, а пісок літав у повітрі.

— Знаєте, — пробурмотів він, — така суша, стільки пилу скрізь, що дихати важко.

— Справді, — погодився дядюшка Попеску, — пилу таки багато, якщо казати правду. Але скоро будуть дощі, обов'язково будуть, пане Торічану.

Констанца, 1948

ПІД ЗЕЛЕНИМИ ПЛАТАНАМИ

Що ж — куточок, здається, вийшов на славу. Високе венеціанське вікно на площу, затінене густими платанами, на глухій стіні просторої кімнати — квітучий краєвид Мадейри, у кутку — копії з Праксітеля та Ліссіпа, біля дверей вічний мечоносець... От ще покласти на письмовий стіл улюблені монографії великих митців — і все. Тут можна залишитись на самоті, тут можна помріяти, оглянутись назад. Хай жбурляє море життя розгнівані хвилі — вони не досягнуть третього поверху будинку, що стоїть на околиці Бухареста, вони замруть у густому шумовинні пильних чатових — зелених платанів. Ні, куточок таки справді вийшов на славу! — скрикує збуджено Георгіу Камілар.

Він нетерпляче стукає у сусідню кімнату. Георгіу Камілар хоче, щоб сюди зараз же прийшла Лолі, його супутниця життя, і хай вона скаже, чи хороше влаштувався її старий друг.

Лолі сидить самотня, накинувши на плечі товстий плед, хоч в кімнаті добре натоплено.

Що ж — старість нікого не минає... Як-не-як, а їй уже за п'ятдесят. Пройшла їхня молодість, відшуміла...

Що це — старі альбоми? Лолі обклалася ними, мов та перекупка крамом. Правильно, Лолі, саме так: старі альбоми! Милі пожовклі картинки... Ось вони обоє під вінцем, очі осяяні, лиця усміхнені. Ось тінисті парки Бадена, італійський курорт, розлогий сад в маєтку тестя... Все це зараз має зміст, Лолі, ти розумна жінка, Лолі, ти відгадала його думки. Минеться революційна злива, люди поставлять свої транспаранти у льохи, повернуться до сімейних справ — тоді можна буде закрити старі альбоми, відхилити кватирку, подивитися на світ. А зараз — панцир із пожовклих фотографій, затінені вікна і біля дверей — мечоносець...

Георгіу Камілар, старий скульптор, відпочиває. Так, так, пішов на відпочинок, і хай йому ніхто не заважає. Хай ревуть площі — цим його уже не здивувати... Він багато чого бачив у житті, немає таких сил, щоб викликати у нього, Георгіу Камілара, подив чи захоплення. Може, світ тому так довго і кружляє по спіралі розвитку, що молоді починають вивчати життя, давно пізнане стариками!

Георгіу Камілар теж був колись, як той мечоносець — готовий щохвилини до бою. Але пройшли роки, розвіялись ілюзії. Все своє життя він присвятив вивченню законів форм і ліній, дечого домігся, але... Нікому тепер не потрібні його лінії! Для демонстрацій досить хисту маляра — лозунги та плакати... Хай

собі демонструють — його це не обходить. У нього є Лолі, Ліссіп, у нього є, нарешті, по-жовклий, але вічно молодий томик великого Бенвенуто, якого він любив читати щодня перед сном. Так, так, у нього є свій куток, своя дорога. Дорога куди? Куди його дорога лежить? На це запитання треба відповісти зараз, відповісти чесно, прямо, адже він відповідає тільки перед собою. Тут уже доведеться зібратися з силами і набратися мужності — невирішене все одно, що невідоме: мучить однаково боляче. Так от — куди дорога його лежить? В небуття? Ну, от — слово знайдено, мужність не підвела. В небуття...

На цьому можна і полишити оці збуджені думки. Крапка. В його домі все йде, як треба. Життя заведене його ключем. Стрілка буття крутиться розмірено, карбуючи на циферблаті часу грані неминучого. В такий час людина може розпоряджатися собою, діяти так, як їй підказує здоровий глузд! От!

Камілар накидає на плечі кожушка, гукає до старого слуги Іона, що сидить у своїй комірчині:

— Нікого не впускати!

Він сідає на пухкий фотель. Можна читати, мріяти. Можна, якщо забажається, навіть працювати. А чому ні? Хто йому заборонить хоч сьогодні взяти глину і воскресити образи Герчи чи Діани? От візьме і виліпить, поставить їх у кімнаті — пам'ятник собі. Хай стоять тут — у нього в кімнаті затишніше, ніж у цьому широкому світі...

Георгіу Камілар перегортає пожовклі сто-

рінки томика, посміхається мудрим рядкам. Якби молоді частіше заглядали в оці похмурі обкладинки, світ від цього лише виграв би. Але їм немає часу для цього... А от у нього, у Камілара, час є! І хай старий Іон не грюкає так у двері, поспішати нікуди, встигнемо. Ось дійде до цього рядка, тоді вже й поговорить з Іоном, чого йому там треба.

Грюкіт у двері стає гучнішим, і Георгіу Камілар, сплюнувши, іде відчиняти. Вірний слуга низько кланяється господареві, мне шапку, починає здалека:

— В місті, домнул Камілар, відкрилось багато державних магазинів, навіть золоті годинники з'явилися у вітринах...

— Ти не забув придбати собі одного, Іоне?

Слуга не сердиться за цей жарт, він терпляче починає розправляти пом'яту шапку, бачить:

— Хороший то знак, домнул Камілар, коли у вітринах починають виставляти золото...

— Що ж він провіщає, той знак, Іоне?

— Так думаю собі, що влада тверда у нас...

— Добре, це добре, Іоне,— сухо відповідає майстер, беручи знову до рук томика,— але яке це відношення має до мене? Га? Ти прийшов, щоб розказати мені про вітрини?

Якось старий Іон увійшов до господаря з незвичайно блискучими очима. Він витримав, як завжди, паузу чемності, потім, пошпортавшись за пазухою, радісно сказав:

— Ось! Приніс вам листа від нової влади...

Старий протяг господареві великого рожевого конверта.

— Особистий лист від міністра — це теж добрий знак, домнул Камілар...

Руді вуси Іона не можуть приховати по-смішки задоволення, що виграває на його старечому обличчі.

Георгіу Камілар зосереджено розпечатує конверта, читає. Брови його повзуть догори, на переніссі смішно дрижать окуляри — майстер уже слабій на очі. Світла тінь приємності розливається по його чолу. Але це лише на одну мить. Камілар раптом жбурляє конверта, підбігає до Іона і кричить йому в саме обличчя, наче перед ним стоїть не його слуга, а сам міністр:

— Камілар відпочиває, чуєте? Так, відпочиває і на збори та наради ходити не буде.

Старий Іон мучить свою і без того пом'яту шапку, витримує на цей раз ще довшу паузу. Господар любить покричати, а коли вийде запал, сяде і задумається, і змінить своє рішення. Так було уже не один раз, так буде і тепер. Треба знати вдачу майстра, треба прослужити у нього двадцять років, щоб не впадати у відчай.

Але майстер не сів, не обхопив руками свою скуйовджену голову, як це він любить робити в хвилини роздуму. Він бігав по кімнаті і вигукував:

— Нізащо! Ні в якому разі! Досить, людина стомилася і хоче відпочити. Розумієте, — відпочити!

Останнє слово Камілар вимовив так, наче зв'язав старому слугі найбільше бажання свого серця.

Старий Іон сумно похитав головою. Він мав своє уявлення про речі і завжди вірив у найкраще. Перекипить — сіль буде. Так говорять трансільванські каменярі, мудрі земляки Іона. Треба лише уміти витримати необхідну паузу...

Слуга тихо вийшов, скрипнувши дверима, а майстер ще довго ходив по кімнаті, вимахуючи руками. Стомившись, він присів і знову розкрив книжку.

Вранці Камілар надів халат, закачав рукава, відчинив двері майстерні. Без цього він не міг починати свого дня, це вже стало звичкою. Раніше ніж приступити до роботи, майстер любовно пом'яв шматок масної глини, наспівуючи якийсь матроський мотивчик. Потім він присів, схопив дужими пальцями глину, розчавив її, поклав перший шар. Старанно, вимогливо ліпив майстер фігурку богині, вкладаючи у твір все своє уміння і творчий запал. Для себе! Пам'ятник собі! В цьому є зміст, таємниця митця. Він так і сказав Лолі:

— Моя лебедина пісня...

Йшов час, а Камілар продовжував ігнорувати світ. Іон голосно зітхав у своїй комірчині, грюкав дверима. Він явно був незадоволений ходом подій у будинку свого господаря.

Стояли напрочуд погожі дні. Сонце так щедро світило землі, що його проміння проникало навіть через густу завісу зелених платанів і лоскотало руки майстра... Іон разів три нагадував господареві:

— Вийшли б хоч на вулицю просвіжити легені...

— Ну, на вулиці йому немає чого робити, чистим повітрям можна подихати і з свого балкона,— бурчить господар.. Люди уже не цікавлять майстра, та і люди, мабуть, не дуже стурбовані тим, що старий Камілар вирішив помирати... У них є свої тривоги, своє життя, свої болі. Не до високого мистецтва їм зараз, не до Камілара!

Говорячи собі такі слова, майстер все ж виїшов на балкон. Він оглядає примруженими очима площу, золоті бані соборів, ніжні розводи голубого неба над ними, голубів, що купаються в сонячних променях. Хе, світ пітрохи не змінився на гірше, життя є життя... Сонце не спохмурніє від того, що якась людина перестане дивитися на нього...

Майстер байдужим оком спостерігає за людьми, що снують сюди й туди. Он діти бавляться піском, що його насипала якась дбайлива рука у сквері... Віддалік височать корпуси якоїсь нової будови... Проїхала автополивалка, гасячи вогонь камінних плит перегрітого сонцем бруку...

Раптом погляд майстра потрапляє на таке, що примушує поправити окуляри і до болю примружити очі. У невеличкому сквері, що притулився до широкої площі, стоїть сіра скульптурна група. От як! Під самим носом у Камілара хтось поставив скульптуру, як виклик, як докір. Професійна цікавість уже рухає ногами старого майстра, виштовхує його на вулицю...

Це напрочуд смілива композиція. Юнак і дівчина, тримаючи над головами прапор, ши-

роким кроком ідуть у простір, пильно вглядаючись у горизонт. Натхненні, прості лиця, наче взяті з самого життя... Твір був таким простим і пристрасним, що Камілар не міг не відзначити, що ліпила його смілива рука... Але хто ж він, оцей скульптор? Чому не висік свого прізвища?

Майстер знову обходить навколо скульптури, уважно розглядає деталі. Перше захоплення і здивування пройшло, тепер він уже оглядає твір як митець, як суддя... І бачить Камілар уже більше, ніж п'ять хвилин тому. От, наприклад, ота рука у дівчини. Тут не все до ладу. Рука піднята у простір, а м'язи мають таку ж напругу, як і на тій, що несе прапор... Видно, хист ще не дозрів, невіста чає досвіду і, може, навіть освіти...

Старий скульптор так зайнятий розгляданням групи, що не помічає, як навколо нього збираються люди, вони починають про щось палко сперечатись.

— Це символ, — каже хтось з натовпу, — селянка і робітник несуть прапор нашої перемоги...

— Видно зразу, що робота доброго майстра...

Остання репліка доходить до свідомості Камілара, і він озирається. Мить старий стоїть перед людьми розгублений, безпорадний. Враз почувся голос:

— Та це ж Камілар!

Жителі міста впізнали відомого скульптора і вітали його оплесками. Один юнак у костюмі добровольця-будівельника, з блискучими очи-

ма і білими зубами, протиснувся до майстра, збуджено крикнув:

— Прекрасна робота, домнул Камілар, вітаємо!

Скульптор розгубився. Стало ясно — це йому приписують оцей твір. Він злякано замахав руками, наче відганяючи від себе страшну спокусу, зніяковіло промовив:

— Що ви, що ви! Це зовсім не я...

Але ніхто не розібрав слів майстра у загальному піднесенні. Оплески ще дужче залунали у сквері. Майстер почув, як той юнак у костюмі добровольця гукнув сусідові:

— А говорили, що Камілар виїхав за кордон... Брехня!

Скульптор зблід. Серце його стислося від болю. Он як — його вже вважають емігрантом, дезертиром... А може, й справді він дезертир? Дезертир від життя... Він хутко зскачав з брили, майже бігцем подався додому. Відчиняючи хвіртку, Камілар побачив, як на брилу, де щойно він стояв, виліз той білозубий юнак. Ось він випростався, вимахнув руками. Почався стихійний мітинг, на які таке багате сучасне життя країни... Поверх голів людей, що слухали юнака, сягали у височінь здійняті високо руки скульптурної групи, наче кликали людей іти вперед, до мети, до сонця... Старий митець вперше за життя побачив, що мистецтво стало поряд з народом, промовляло про його мрії, про його прагнення. Цей недосконалий, але чесний твір був близьким і зрозумілим для людей... Отой юнак так і сказав: «Символ нашої перемоги». От як! Виявляєть-

ся, люди вірять Каміларові, його ім'я вимовлялось з пошаною... А він сидить у своїй келії й ліпить античних богинь...

Камілар стоїть кілька хвилин, дослухаючись до слів юнака, потім швидко збігає по східцях, рвучко шарпає двері кімнати і ще здалеку кричить:

— Іоне, неси мерщій фрак, штиблети, сорочку!

Слуга дивиться на господаря широко розплющеними, усміхненими очима.

— От-от! Піду подивитися на вітрини, про які ти так натхненно розказував...— вигукує майстер. — Та швидше повертайся, старигане,— кипить Камілар,— в цьому домі всі стали ледарями... Де подівся отой рожевий конверт від міністра?

Іон метушиться по кімнаті, тихо посміхаючись у свої рижі вуса. Ну й день же видався сьогодні! Ще ніколи на Іона так не кричав майстер, як оцього погожого сонячного дня.

1950

КОЛО СТАРОЇ ПЛАНІНИ

Райчо Дуков не пив вина. І хоч це було майже неймовірно, бо всі знали, що він усе життя тримав корчму, однак ніхто на селі не бачив, щоб Райчо вихилив хоч один кухоль. Сухий і зморщений, як старе віджиле дерево, сидів він цілі дні за прилавком і пильно стежив за тим, чи правильно давав Асен здачу, чи не клав на тарілку зайвих піперок*.

А за Асеном треба дивитися добре, бо всі знають, що у цього хлопця пам'ять гірша, ніж у дівки. За ним дивись та дивись, а то, чого доброго, проторгується за милу душу і не-зчується.

І все ж Райчо Дуков цінував свого робітника. Адже хлопець міг від світання до пізньої ночі крутитись по корчмі, подаючи вино й закуски, і на хвилину не присісти відпочити. А коли люди розходились, Асен ще носив з підвалу барила з вином і ракією**, носив до хати воду, мив підлоги. Інший на його місці не ви-

---

* Піперка — перець.

** Ракія — горілка.

тримав би, звалився б і заснув, а цей тільки промимрить щось, коли вже стане дуже важко, обіллє голову холодною водою, і знову робить своє діло спритно і акуратно.

Такий юнак Асен, і Райчо Дуков потай дякував богові за те, що він послав йому такого хорошого робітника. Правда, це не заважало йому говорити сусідам, коли вони заходили до корчми «Вітоша» випити кухоль вина:

— Важко працювати самому. Баба Зойка стала зовсім нікудишня, а з Асена яка допомога — німичний юнак на голову, нічого довірити не можна. Жаль мені його, тому й держу...

Селяни кивали мовчки головами, співчутливо поглядаючи на хлопця:

— Сірак, бідний сірак!*

Однак з Асеном Райчо говорив інакше. У святкові дні, коли до корчми заходило багато людей, і каса наповнювалась грішми, хазяїн задоволено усміхався, добрішав:

— Ти робітник чесний, хоч і малописьменний. Якщо і далі будеш так добре допомагати мені, хто його знає, може, ти і твої діти сидітимуть за оцим прилавком.

Говорячи так, Райчо наливав шишенце вина і подавав Асенові. Обличчя хазяїнове жвавішало, очі, обплутані сотнями зморщок, бігали по прокурених стінах корчми, по низькій, зеленій від плісняви стелі. Гордий вигляд хазяїна ніби говорив, що «Вітоша» дійсно варта того, щоб сидіти за її прилавком.

---

* Сірак — сирота.

— Ти повинен пишатися, що працюєш у моїй корчмі,— урочисто продовжував Райчо Дуков.— Тут колись пив вино сам Іван Вазов.

Солодкі слова хазяїна лилися в серце Асена, зачіпаючи найтонші струни душі. В голові юнака роїлися веселі думки — про багате незалежне життя, про свій дім... В такі хвилини Асен по-інакшому починав дивитись на потемнілі старі стіни корчми, і йому здавалося, що сидіти за прилавком власного підприємства — найбільше щастя.

Корчма Райчо Дукова була дуже стара. Колись добряча червона черепиця перетворилась на зеленувато-сіру, а товсті кам'яні стіни глибоко осіли в землю. Здалека корчма нагадувала старий гриб, прибитий до землі дощами і негодою, готовий от-от репнути на шматки. Маленьке село лежало в улоговині, обгородженій високою кам'яною оградю, що заступала людям не тільки сонце — життя. Деся у світі відбувалися важливі події, повні горя або радості, але в село, що лежало коло Старої Планіни *, вони ледве доходили. Надто вже великі гори стояли на дорозі.

Все це було так, і Асен починав думати, що, можливо, знаменитий поет Іван Вазов справді блукав колись у цих диких місцях, ховаючись від турецьких башибузуків, хоч, правду кажучи, і не дуже довіряв хазяїнові. Вихваляючись славою своєї знаменитої корчми, Райчо так прибріхував, що треба було бути дурним, як пень, щоб усьому вірити. От хоч би такий ви-

---

* Планіна — гора

падок. Коли прийшла Червона Армія, Райчо почепив над «Вітошею» червоний прапор, і коли в корчмі зібралось багато селян, щоб випити з радості по кухлю вина, Райчо Дуков голосно сказав:

— Колись давно, ще як боронили Шипку, генерал Столетов щодня ганяв своїх ад'ютантів до Старої Планіни — іншого вина, крім як з «Вітоші», він не хотів пити в цих місцях...

Ось до чого міг забрехатися старий Райчо!

Минав уже десятий рік, як Асен служив у корчмі «Вітоша». Хазяїн хоч і примушував свого робітника стояти на ногах майже день і ніч, проте Асен не нарікав. Адже хліб завжди заробляють працею, а не якимось інакше. А Райчо Дуков давав юнакові великий шматок хліба і майже повну тарілку чорби * на обід. Коли настало 9 вересня — народна революція, — хазяїн до чорби почав додавати варених бобів або піперок, а звертаючись до Асена, був особливо ласкавий. Одного разу він сказав юнакові:

— Можеш трохи погуляти. Та не забудь уклонитися кметові **, коли зустрінеш, — наказував він.

Ох, цей кмет! Райчо Дуков не може вимовити його імені без гніву. Минулого тижня, як переказували люди, цей кмет назвав його, Райчо Дукова, чорбаджієм ***.

«Найлегше образити стару людину, — думав Райчо. — Нехай подивиться кмет на Асена, що

---

* Чорба — юшка.

** Кмет — голова місцевого самоврядування.

*** Чорбаджія — багач, куркуль.

гуляє на вулиці, нехай подумає над словами, які він сказав згарячу, не поміркувавши як слід...»

Так жили хазяїн і його батрак, поки не сталася подія, яка сколихнула все навколо й дуже засмутила серце Райчо Дукова. А почалося з того, що якось уночі на Старій Планіні раптом спалахнули вогні. Всі люди в селі повиходили з хат подивитись на таке диво.

— Бай Райчо, що воно там горить? — спитав Асен хазяїна, що пильно придивлявся до тремтячої заграви. Але Райчо Дуков і сам не знав, хто міг розпалити багаття на такій висоті. Він довго стояв на порозі корчми, напружено вдивляючись у мерехтливі вогні угорі, ніби він міг поглядом проїняти нічну темряву і розгадати таємницю. Десять у глибині його душі ворухнулася тривога, хоч невиразна ще, неусвідомлена.

А другого дня до корчми прибігло босоноге дівчисько Захарина, дочка сільського бондаря Геньо Дочева, просунула свого гострого носика в двері і шепнула Асенові:

— То димитровці палять багаття, вони там щось будують...

— Простачка! — крикнув Райчо на дівчину.— Чого тобі тут треба!

Коли Захарина побігла далі, Райчо ще довго і роздратовано кричав:

— І яке ж дурне дівчисько виросло у цього бондаря! Патякає, що тільки до голови припливе! Ось яка тепер молодець!

Під обідній час у корчмі зібралося кілька чоловік, і у всіх тільки й мови було, що про від-

важких димитровців... Райчо Дуков спохмурнів. Він помітив — Асен жадібно прислухається до цих балачок.

— Дурниці все це, — сказав хазяїн, махнувши нетерпляче рукою. — Що їм робити на Планіні? Сухі вітри викресали іскру, от і горять тепер дерева або мох тліє. Таке часто трапляється в посушливу пору.

Він довго так говорив, а очі його поблискували й метушливо бігали, ніби шукаючи підтримки у присутніх. Але ніхто не повірив, що вітри можуть викресати іскру. Всі мовчали, дивлячись у свої кухлі, тільки Геньо Дочев якось невиразно промовив:

— Ну да, вітри, вони... значить... суша, одним словом...

«Краще б цей бондар не говорив своїх слів. Одна порода, думав Райчо, що батько, що дочка — всі намагаються вколоти». Хазяїн плюнув під прилавок і ще більше нахмурився.

А чутка про те, що добровільні бригади молоді, які називали себе димитровцями, прокладають на горі шлях, облетіла все село. І коли прийшли газети, всі чутки підтвердились. Але Райчо Дуков не хотів здаватися.

— Брехня! — сказав він сердито і вийшов з корчми.

Його коліна підгиналися від тягара нової біди, що звалилась на плечі, руки тремтіли, але він швидко йшов до підніжжя гори, а на нього здивовано дивились люди. Баба Зойка, жінка Райчо, навіть перехрестилася з остраху.

Райчо Дуков підійшов до Планіни, припав вухом до кам'яної брили і застиг. Довго він

лежав так, дослухаючись до чогось, потім підвівся, глянув на гору і, струсивши з себе глину, пішов назад.

— Дурниці! Планіна мовчить,— сказав він сухо, повернувшись у корчму.

Райчо з досадою махнув рукою, нахилився за прилавком, торохтячи пляшками й кухлями. Довго він там порпався в старому посуді, поки відвідувачі не розійшлися, аж тоді Райчо випростався. Його зморшкувате обличчя почервоніло від натуги, стало багряним. Важко дихаючи, як після тяжкої роботи, хазяїн сказав Асенові:

— Замість тебе до міста піде баба Зойка, нічого з нею не станеться. Бо не справлюсь я сам з роботою, виноград достиг і треба його швидко переробити.

Асен здивовано глянув на хазяїна. Ще не було такого, щоб Райчо доручав везти на базар сир і масло, скуплені у селян, комусь іншому. Та й винограду цього року буде мало, бо селяни тепер здають свій урожай не Райчо, а на кооперативний завод. Тут щось інше. Асен довго думав про це, але нічого не міг зрозуміти. Він не знав, що страх міцно засів у серці хазяїна і що Райчо Дуков з усієї сили боровся проти нього. Мало того, що майже весь виноград проплив повз його руки і забрав з собою прибутки, так тепер ще оці димитровці... Надто вже часто робітник поглядає на вогні, що палахкотять на Старій Планіні. Краще тримати його при собі.

Побачивши, що Асен задумався, Райчо впевнено шепнув йому на вухо:

— Сухі вітри викресали іскру, це так. На Планіні немає людей, вір мені, я децю розумію в житті.

А ввечері до корчми долинули чутки, які ніби громом вразили Райчо Дукова. Переказували, що димитровці в неділю слустяться в село і влаштують концерт. Густі брови, що зрослися в одну смугу, ще нижче насунулись на очі, голова схилилася донизу. Але незабаром він випростався, і брови лягли на своє місце. Райчо удавав, що нічого не чув.

Настала неділя, і люди юрбами пішли на майдан, що був серед села. Райчо Дуков, вдивляючись в обличчя Асена, сказав:

— Сину мій, я сам був молодий, я розумію, чого тобі хочеться, але нам з тобою ніколи. Сам бачиш — виноград майже весь прокис. Якщо його не переробити, він зовсім зіпсується... Отож...

Асен мовчки схилив голову. Йому дуже хотілося послухати концерт, подивитись на бригадирів, і Захарина ждала його... Але якщо хазяїн каже, що треба працювати, то він повинен слухатись. Асен ще ніколи не відмовлявся від роботи — не мав такої звички.

Припавши до загорошеної шибки в сарайчику, Асен дивився на вулицю, якою йшла струнка колона димитровців. Вони несли червоний прапор з п'ятикутною зіркою, чітко ступали дужими ногами, співали якихось нечуваних раніше пісень. Обличчя їх засмагли, веселі, на головах — сині пілотики. «Як гарно!» вирвалось у Асена. Йому раптом захотілось зараз же вискочити з сарайчика, приєднатись до

колони і пройтися з нею по вулицях рідного села. Піти б разом з ними туди, де горять вогні, де пісні і стільки всього нового!

Асен озирнувся і побачив поруч себе Райчо Дукова. Хазяїн, не відводячи погляду, дивився юнакові в очі.

— Не гай часу, Асен,— сказав він якимось не своїм голосом,— ніч коротка, треба братись до роботи.

Дивно — юнак не одвів очей, як було завжди, і це ще більше насторожило хазяїна. Райчо хотів був ще щось сказати, але побачив, що Асен узявся до роботи, і вийшов.

У вечірніх сутінках задзвеніли звуки акордеона, хлопці й дівчата почали танцювати «хоро». Асен у цей час також танцював у низькому сарайчику поруч з корчмою. Він топтався в широкому дерев'яному кориті, роздаваючи босим ногами грудки солодкого м'якуша, що пахтіли теплом гірських схилів і сонцем. По обличчю юнака струменів піт, але він нічого не помічав, і краплі спадали йому на груди, котились в корито, розмішуючись у темпуватій жижі. Багато думок проносилось у голові Асена, і була серед них одна — найважливіша і найзначніша. Він вперше подумав, що хазяїн не такий мудрий, як здавався. Оці веселі незалежні димитровці захитали його віру у всемогутність хазяїна.

«У Райчо Дукова хитре й лихе серце, подумав Асен. Багато років підряд твердив хазяїн про те, що незабаром Асен стане його помічником, компаньйоном. А коли подумати добре, то виходить, що все це обман, чисті-

сінька брехня. Бреше Райчо, хитрує старий!»

Асен хотів прогнати цю думку, але нічого з того не вийшло. В простій і добрій душі юнака зародились сумніви, і він не мав сили викинути їх звідти.

Так він працював кілька годин, сердито давлячи ногами чорні ягоди, поки не рипнули двері і Асен не побачив чорноброве дівоче обличчя.

— А ти все гроші заробляєш, багатцем хочеш стати!

Тільки тепер Асен змахнув піт з обличчя, виступив з корита і, присівши на колоду, глянув на Захарину. Вона вся аж сяяла — в нових панчохах і великих черевиках, взятих, мабуть, у матері.

— Цікаво було? — спитав Асен.

Веснянкувате вузьке обличчя дівчини стало урочистим. Вона переступила поріг сарайчика, і Асен почув схвильовані слова:

Россия! Это слово приходит в наш дом
Ясным солнцем и правдой святой,
В злые годы во мраке ночном
Ты была для нас светлой мечтой...

— Ех, Асен! — сказала збуджено Захарина, мружачи пустотливі очі на вогонь каганця, що блимав у кутку. — Як хороше читають ці вірші димитровці! Мені здавалось, що я слухала живого Івана Вазова.

Асен усміхнувся.

— Це той, що колись пив вино у «Вітоші»?

Захарина так голосно зареготала, що Асен аж злякався — хіба можна так сміятися в чу-

жому дворі? А дівчина застрибала на одній нозі, взявшись у боки, і Асен побачив, як здригнулись у неї під кофтиною груди, як блиснули очі, ніби у хлопчика-шибеника. У юнака промайнула думка, що Захарина, мабуть, таки гарна дівчина... Потім вона раптом перестала сміятися, презирливо скривившись, сказала з злістю в голосі:

— Неправда це, Асен. Бреше Райчо. Рекламу робить вредний старик.

У неї аж кулачки задрижали від гніву, а чорні очі засвітилися зеленим вогником, як у роздратованого звірятка.

— Революціонери ніколи не дружили з чорбаджіями! Запам'ятай це, Асен.

Вони ще довго сиділи, розмовляючи про різні речі, і коли Асен майже цілком повторив тільки що почуті вірші, Захарина погладила його мокре злипле волосся і зітхнула:

— А кажуть, що в тебе пам'ять погана. Все це Райчо вигадує.

Тієї ночі Асен не міг заснути. В його серці пробудилось досі невідоме йому почуття гніву. Десять років хазяїн твердив одне й те саме — у Асена погана пам'ять, він ні на що не здатний. Звичайно, хазяїн у житті знає більше за нього, а знаючим людям треба вірити, але ж стільки брехні! Брехня про Івана Вазова, про генерала Столетова, про димитровців, про те, що колись Асен стане хазяїном корчми...

Другого дня Асен насмілився сказати Райчо Дукову:

— А сухі вітри, мабуть, не можуть викресати іскри, бай Райчо.

Хазяїн випростався за прилавком, на обличчя його напливали бурі плями, брови нахмурились. Але Райчо стримався, пробурмотівши ухильно:

— Вітер — він часто змінюється. Поживеш — побачиш...

Асен глянув на хазяїна, і його тонкі чорні вусики здригнулись від ледве помітної усмішки. Це остаточно вивело з рівноваги Райчо Дукова. Він гукнув хрипким від хвилювання голосом:

— Мреснак! * Хто дозволив тобі сміятися з старших?

Але тут Райчо схаменувся і почав спокійнішим голосом говорити про людську невдячність, про погані звичаї теперішньої молоді. Він знову натякнув про те, що йому незабаром умирати, а корчма лишиться без хазяїна, знову пробурмотів щось про Івана Вазова. У юнака знову здригнулись чорні вусики.

— Хіба революціонери дружать з чорбаджіями?

Райчо Дуков остовпів за своїм прилавком. Він довго стояв мовчки, важко спираючись руками, поки кулаки його не розтулились і пальці не затарабанили по заяложеній дошці. Другим разом він знайшов би, як провчити бунтівливого батрака так, що іншим не захотілося б бунтувати, але часи тепер інші, не ті часи... Гострі вилиці хазяїна стали синіми, очі налилися чорним блиском. За життя хазяїна

---

* Мреснак — брудний.

вмирала слава «Вітоші», остання людина, яка йому вірила, обертається до нього спиною.

Райчо Дуков дивився на богатырські плечі Асена, стежив, як той спокійно ходить по корчмі, прибираючи брудний посуд, і йому здавалося, що він уперше бачить цього парубка. Щось уперте і рішуче з'явилося в його ході, в руках, у погляді сірих очей. Отака точнісінько хода у кмета, у бондаря Геньо Дочева, у всіх цих людей, які здерлися навіть на Стару Планіну...

Скінчивши прибирати, Асен вийшов, грюкнувши дверима. Вперше за десять років Асен дозволив собі так поводитись. Райчо Дуков здригнувся. Він розумів, в яких випадках люди отак зачиняють за собою двері.

Болгарія, 1947

ЗМІСТ

	Стор.
Творці краси	3
Найвища нагорода	15
Срібні ключі	25
Принцеса	37
Персональне питання	46
На Дніпрі	59
Дзига	66
Світла професія	78
Сповідь	90
Наречена	100
Голубі вітрила	112
Талант	126
Лісова балада	136
Безсмертя	150
Третій перевал	159
Крила радості	165
Естафета миру	173
Патент дядюшки Попеску	183
Під зеленими платанами	200
Коло Старої Планіни	210

Редактор *В. Пасічний*
Художник *І. Хотінок*
Техредактор *О. Соколов*
Коректор *Є. Ратнер*

**М. Чабанивський, Серебряные родники.
Рассказы.**

(На українском языкє)

БФ 04269. Здано на виробництво 30/VI 1953 р. Підписано до друку 1/IX 1953 р. Папір $70 \times 92/_{32} = 3\frac{1}{2}$ паперових, 8,19 друк. арк., 7,95 обл.-вид арк. Зам. № 561. Тираж 20000.

Ціна в оправі 3 крб. 40 коп.

Надруковано з набору друкарні Науково-технічної книги в 15-й друкарні Головидаву Міністерства культури УРСР, Львів, Пекарська, 11.